هيرن جهڙو ماڻهو

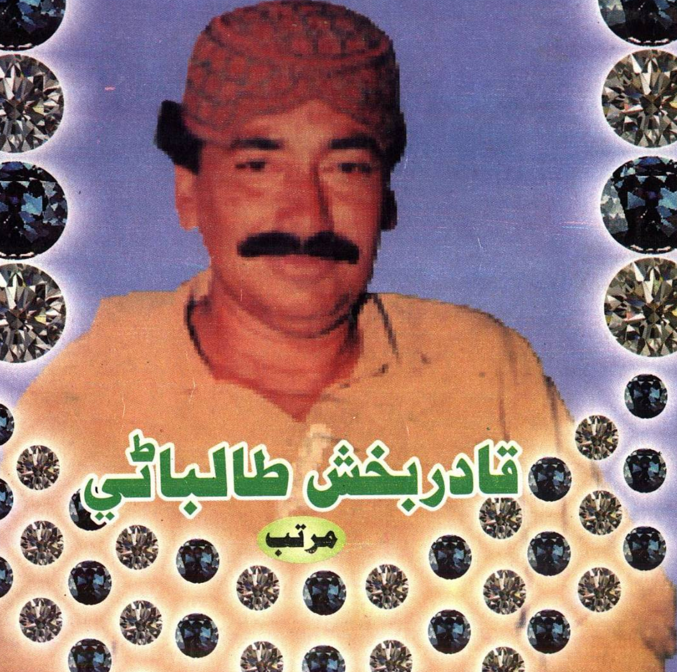

قادربخش طالباڻي

مرتب

سجاڳي پبليڪيشن

هيرن جهڙو ماڻهو

[سيد اڪبر]

مرتب:
قادر بخش طالباڻي

27 جون 2010ع

سڄاڳي پبليڪيشن
حيدرآباد، سنڌ
2009ع

چپائيندڙ جا حق ۽ واسطا قائم ڪتاب نمبر [12]

ڪتاب جو نالو : هيرن جهڙو ماڻهو (سيد اڪبر)

چپائيندڙ : سجاڳي پبليڪيشن

ڪمپوزنگ : فدا حسين ڳاهو 0300_3089085,0332_5505409

پيسٽنگ : عبدالسلام پتو

ڇپيندڙ : ذڪي سنز پرنٽرس ڪراچي، سنڌ

ڳاڻيٽو : هڪ هزار

ڇاپو پهريون : جون 2009ع

قيمت : 200/- روپيا

پاران : ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

ملڻ جو هنڌ: سجاڳي پبليڪيشن، دڪان نمبر 33 ايگريڪلچر ڪامپليڪس، حيدرآباد، سنڌ.

موبائيل نمبر: 03322678558

- سنڌيڪا بڪ شاپ، حيدر چوڪ حيدرآباد، سنڌ.
- رابيل بڪ ڊپو، اسٽيشن روڊ لاڙڪاڻو.

HERANJAHERO MANHOON

Compliled by : Qadir Bux Talbani

Composed by : Fida Hussain Gaho

Printed by : Zaki Sons Printers, Karachi, Sindh

Published by : Sujaghi Publication, Hyderabad, Sindh

Edition : : June 2009 AD

Price : Rs.200/_

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

فهرست

- اداري پاران 4
- شخصيت 6

❖ سيد اڪبر جو قلم:

1. پ.ت. الف خلاف پرمار سازش کي ڪيئن ناڪام بنايو؟ 7
2. پرائمري استادن کي ٻه جيئڻ ڏيو 19
3. ساهه ڪان مٺا سپرين (شهيد ذڪريا) 21
4. ٻصران پڇي ويئي (افسانو) 24
5. انساني ادب ۽ تاريخ جو حصو 28
6. نظم 31

❖ سيد اڪبر تي قلم:

1. تو پڇاڻان سپرين — عليڏنو جروار 34
2. هينئڙو مون لوڻ ٿئي- — موٽو مل ڪوهستاني 37
3. ڪٿو هٿ خدا ڏانهن اچي شل وري — فقير عبدالغفور الستي 43
4. اڪ ۽ ڳوڙها هٿ ۾ ڳجرا — محمد اقبال خواجا 48
5. آدرش سان نباهه ڪندڙ — ڪاشف خواجا 51
6. نه جهڪندڙ نه وڪامندڙ انسان — عالم شاهه 54
7. هڪ ڪاهوڙي ڪردار — پرويز 58
8. وفا ۽ نباهه جو شاعر — غلام حسين رنگريز 64
9. اونداهين کي عقيدي طور نه قبوليندڙ شخص-عزيز سولنگي 71
10. غمن کي ڏڪيندڙ عالم — غلام رسول چانڊيو 76
11. هڪ باهمت انسان — استاد خميسو خان 78
12. هڪ باضمير استاد — منير ميمڻ 82
13. اڪبر جي عظمت کي پيٽا — اعجاز علي خواجا 85
14. ڪاري رات جي ڪڪ ... — يوسف سنڌي 91
15. باذوق باشعور اڪبر — عبدالقادر قادري 99
16. هيرن جهڙو ماڻهو — قادر بخش طالباڻي 100
17. جڏهانِ ڪر ٿيامِ — خان محمد جروار 113
18. اندر روح رهيام — رسول بخش درس 119
19. قربتون ۽ فاصلا — شوڪت حسين شورو 129
20. سيد اڪبر جو ساٿ — ڊاڪٽر رجب ميمڻ 131

❖ سڄڻن جا سنيها 137

❖ تڏي تي آيلن جا تاثرات 144

اداري پاران

سجاڳي پبليڪيشن طرفان پهريون ڪتاب ”ڪرڪي ڪائي ڪونج“ آگسٽ 2004ع ۾ ڇپيو. ان جو شاعر هو سيّد اڪبر. ۽ هي ٻارهون ڪتاب ”هيرن جهڙو ماڻهو“ به اڪبر بابت آهي. ان کان اڳ فيبروري 2005ع ۾ ”سارون ۽ سنڀارون“ اداري جو ٻيو ڪتاب به سيّد اڪبر بابت هو. جنهن ۾ سيّد اڪبر ۽ سندس دوستن جا خط شايع ٿيل آهن. اهڙيءَ ريت اڪبر جا ٽي ڪتاب اسان جي اداري طرفان شايع ٿيا آهن ۽ هڪ ڪتاب ”لفظ ڳالهائين ٿا“ سڄائي اشاعت گهر دڙو طرفان پڌرو ڪيل آهي. پر افسوس ته سڀ ڪتاب سيّد اڪبر جي هن دنيا مان ڪوچ ڪري وڃڻ بعد ئي پڌرا ٿيا. ۽ هو پاڻ ڏسي نه سگهيو. جيڪا حسرت پاڻ سان گڏ ڪٺي ويو.

اڃا به اڪبر جو مواد رسالن، اخبارن، سي. ڊي ۽ ڪيسٽن ۾ الاهي موجود آهي. جيڪو ڪير محنت ڪري ته پنج ڇهه ڪتاب اڃا به جڙي سگهن ٿا. سيّد اڪبر ڪير هو، سندس نظريو، سوچ، رويا ڪهڙا هئا، اها خبر انهن سيني کي آهي جن ساڻس گهڙيون گڏ گذاريون، باقي رهت همراهن لاءِ سندس ڪتاب ئي ٻڌائيندا ۽ واقفيت ڏيندا ته سيّد اڪبر ڪير هو؟ ساڻس گهڙيون گذارڻ وارن جي لسٽ ۾ هي خاڪپاءِ پڻ آهي. پر مون ۾ ايتري همت طاقت نه رهي جو سندس وفات جي ڪتاب تي به اکر لکي سگهان، سندس وفات کي پنجن سالن کان به مٿي عرصو گذري چڪو آهي. ان ۾ ڪئين ڀنا لکيم، ڦاڙيم پر مون کان سيّد اڪبر تي مضمون نه لکيو ٿيو. هاڻ دل ٻڌي هڪ ٽُٽل ڦٽل ننڍڙو اڻپورو مضمون لکي يوسف جي خريدارن ۾ پاڻ کي شامل ڪرڻ جي ننڍڙي ڪوشش ڪئي اٿم.

سيّد اڪبر بنيادي طور هڪ وڏي ماڻهو سيّد الهڏني شاهه جو پٽ هو. جنهن جي رهائشي گهر کي مقامي ماڻهو ”لکي محل“ سڏيندا هئا. پر ظالم زماني اهو لکي محل، مال ملڪيت هن جي هٿن مان کسڪائي ڪيس غربت جي اوڙاهه ۾ اڇلي ڇڏيو. جنهن ۾ سيّد اڪبر جي والد به پنهنجا پويان پساهه پوڙهائپ ۽ پيرسني جو حصو گذاريو. ۽ ان اوڙاهه ۾ سيّد اڪبر به جواني کان آخر تائين عمر جو حصو ڏام ڏوم سان گذاريو.

آئون نه بلڪ پرپاسي وارو، سڄو لوڪ، ويجها دور جن جو به سيّد اڪبر سان هڪ وار درشن ٿيو، اهي سڀ هڪ آواز اهوئي چون ٿا ته سيّد اڪبر تمام وڏو ماڻهو هو. وڏو ماڻهو ان ڪري ڪونه چون ٿا ته هن ابي جو لکي محل واپس موٽايو يا هن اباڻي زمين، مال متاع يا وڏي جائداد هٿ

ڪئي. نہ نہ اڪبر وٽ جواني کان وفات تائين جھوپڙي نما رهائشي جھڳي هئي. ٻاهر ٻن، ڪتن جي ولار منهہ هو. هو انهن سيني جاين کي وائيٽ هائوس کان بہ وڌيڪ سمجھندو هو. پر اڪبر جي گفتگو، نياءُ، علم، عقل ۽ عمل پنهنجي نظرئي سان آخر تائين سچائپ ڪيس تمام وڏو ۽ عظيم بڻائي ڇڏيو. ڪيس جن بہ ڏٺو يا ساٿس گڏيا تن جون اکيون اڄ بہ سندس وڇوڙي تي آليون ۽ غمگين آهن. هو جتي بہ ويو، جتي بہ رهيو. اتي جي خلق هن وٽ گروي ٿي ويئي. هن ڪڏهن بہ پنهنجي پذيرائي ڪرڻ يا ٻين کان پنهنجي لاءِ خوشامد ٻڌڻ عيب سمجهي. هن ڪڏهن بہ نڻ مڻ مصلحت ۽ ذاتي مفاد کي پاڻ ڏي نہ ڇڪيو. هن پرائمري استاد هوندي صرف اسڪول جي ٻارن کي علم جي زيور سان نہ سينگاريو پر هن سڄي سنڌ جي جھرجھنگ، رڻ پٽ، بيابان، ٿر، بر، ڪاڇي ۽ ڪوهستان جي ڇپي ڇپي ۾ هلي ملهي علم جون جھوليون ٻري ٻارڙن ۽ ٻيڙن ۾ ورهايون.

هن ڪتاب جي مواد تيار ٿيڻ کان پوءِ ڇپائي ۽ ٻني خريد ڪرڻ لاءِ پئسن جي اڻ هوند ڪري اوسيئڙي ۾ الاهي وقت گذري ويو. ڇو تہ مون وٽ پينشن کان سواءِ ڪا ٻي آمدني نہ آهي. اڳ جا ڇپايل ڪتاب بہ وڪري لاءِ واجھائين پيا. اهڙي حالت ۾ هڪ منهنجي شاگرد جي پٽ هن ڪتاب جي ڇپائي لاءِ پندرهن هزار روپيہ قرض حسنہ ڏيئي منهنجي فڪر کي هلڪو ڪيو . مان هن مهانگائي ۽ ڏڪار واري دور ۾ ان دوست جو نهايت دل جي گهراين سان قدر ڪريان ٿو. سندس نالو سندن اسرار تي ڏيڻ مناسب نٿو سمجھان. مان پنهنجي محسن ۽ سيد اڪبر جي دوست سائين ڊاڪٽر رجب ميمڻ صاحب جن کي بہ وساري نٿو سگهان جنهن هن ڪتاب جي ترت پڙتائي ڪرائڻ لاءِ منهنجي هر طرح جي مدد ڪرڻ ۾ مون کي وڏي نيڪ ڏني آهي.

جيئي سنڌي ٻولي قومي ٻولي

30 جون 2009ع

شاهہ لطيف چوڪ نانگولائين
ڪوٽڙي، ڄامشورو، سنڌ

قادر بخش طالباڻي

شخصيت

نالو پورو	:	سيد اڪبر ولد سيد الهڏنو شاهه.
ڄم	:	پهرين فيبروري 1943ع.
هنڌ	:	درملوڪ شاهه تعلقو ميرپور بٺورو، ضلعو ٺٽو
تعليم	:	فرسٽ ڪلاس گريجوئيٽ 1968ع
نوڪري	:	پرائمري استاد، آگسٽ 1962ع
		پي.سي. اسڪول ميرپور بٺورو کان شروعات
رٽائرمينٽ	:	جنوري 2003ع
وفات	:	27 جون 2003ع

مشغوليون:

- سنڌي ادبي سنگت دڙو ضلعي ٺٽو جو بنيادي رڪن.
- سنڌي عوامي تحريڪ جو بنياد وجهندڙ ميمبر 1968ع.
- پ.ٽ.الف جو مرڪزي جنرل سيڪريٽري 1972ع.
- پ.ٽ.الف تعلقه ميرپور بٺوري جو صدر.
- پ.ٽ.الف حيدرآباد ڊويزن جو صدر.
- بٺوري، دڙي ۽ ٺٽي جي سماجي، ثقافتي ۽ سياسي تنظيمن جو ڪارڪن

ادبي ڪيتر:

- رسالا ماهوار تحريڪ، بادل، روح رهاڻ، مهراڻ، روزانه هلال پاڪستان، آفتاب ۽ عبرت ۾ ڪالم، نثر ۽ شاعري
- سندس وفات بعد سندس شاعري ۽ نثر تي هيٺيان ڪتاب مرتب ٿي چڪا آهن:
  1. لفظ ڳالهائين ٿا، جولاءِ 2004ع
  2. ڪرڪي ڪائي ڪونج (شاعري) آگسٽ 2004ع
  3. سارون ۽ سنڀارون (خط) فيبروري 2005ع

سيد أكبر
جو
قلم

سنڌي استادن (پ.ٽ.ا) خلاف

پرمار سازش کي ڪيئن ناڪام بڻايو؟

جنوري 1976ع ۾ سنڌ جي سجاڳ ۽ سمجهو وطن دوست استادن ۾ اهو افواهه باهه وانگر پکڙجي ويو ته ”سنڌ پ.ٽ.ا کي پنجاب جي ڪنهن نام نهاد آل پاڪستاني قسم جي فيڊريشن وغيره ۾ ملائڻ جون ڪوششون ٿين پيون“

سنڌي استادن کي اول ته ان افواهه تي اعتبار ئي نٿي آيو. جو ته ڪين خبر آهي ته سنڌي عوام کي ان قسم جي نام نهاد آل پاڪستاني ڳٽ جوڙن جو گندريل ٽيهن سالن کان وٺي تمام تلخ ۽ ڀيانڪ تجربو پئي رهيو آهي. خاص ڪري سنڌي استاد ۽ سندن تنظيم پ. ٽ.ا اهڙن ون يونٽي وڪڙن ۾ ڦاسڻ کان هميشه پاڻ بچائيندا رهيا آهن ۽ ڪيترين بار بار ٿيندڙ ناپاڪ ڪوششن کي پنهنجي پهري سجاڳيءَ، ڏاهپ، مڙسيءَ ۽ اڻ ٿڪ جدوجهد وسيلي بار بارناڪام بنائيندا رهيا آهن ۽ دشمن جو هر سازشي وار خطا ڪندا رهيا آهن. سنڌي استادن کي سمجهه ۾ نٿي آيو ته هيڏي تجربي ۽ هيڏين ڪامياب جدوجهدن کان پوءِ اوچتوئي اوچتو دشمن سنڌي استادن ۽ سندن تنظيم پ.ٽ.ا کي هيئن ماٺ مٺيءَ ۾ ڳڙڪائڻ ۾ ڪيئن ٿو ڪامياب ٿي سگهي؟

پر بدقسمتيءَ سان جلد ئي انهن افواهن جي تصديق ٿي وئي جو ”وفاق اساتذه پاڪستان“ جي نالي واري ڪنهن تنظيم جو تاريخ 9 جنوري 1976ع تي پنجاب مان ڪڍيل هڪڙو گشتي ليٽر سڄي ملڪ ۾ ورهايو ويو. ان ۾ ڪيترين تنظيمن جي نالن جي لسٽ ڏنل هئي. ته اهي ان نام نهاد وفاق ۾ شامل آهن. گشتي ليٽر جي رنگ ڍنگ ۽ لهجي مان سنڌ جي قاتل دشمن ۽ سڄي ملڪ ۾ خوار رجعت پرست ۽ فاشي ٽولي جماعت اسلاميءَ جي مڪار ۽ منافق پاليسي جي بوءِ ٿي آئي. انهي وفاق جي زيردست تنظيمن جي گهٽائي، جماعت جي پراڻي عادت موجب ڪوڙين، بوگس ۽ ڪاغذي تنظيمن تي مشتمل نظر آئي

ٿي، ڪجھ پڇا مان معلوم ٿي ٿيو تہ خود پنجاب، جنھن ۾ ان وفاقي جماعت جو هيڊ ڪوارٽر ڊيڪلريل هو. اتي جي استادن ۾ بہ هن نام نهاد وفاق جي ڪابہ حيثيت ۽ ڪوبہ وقار ڪونہ هو. مطلب تہ: ”سنڌ ۾ پڇي ئي ڪونہ، ڪڇ ۾ والپائي!“ وارو قصو هو.

سنڌي استاد حيران هئا تہ آخر هيءُ ڪهڙي ماجرا آهي. ڪنھن انهن سنڌ دشمن، عوام دشمن ۽ استاد دشمن جماعتي ٽولي کي اهڙو اختيار ڏنو آهي. جو هو سنڌ پ.ٽ.الف جهڙي خوددار، وطن دوست تنظيم کي سنڌ دشمنن جو ڏن پريندڙ ۽ زبردست ظاهر ڪري سچي سنڌ ۽ سچي ملڪ ۾ خوار ۽ بدنام ڪري. ڪين خبر هئي تہ جنھن بہ هن ٽولي کي اهو اختيار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي هوندي، خود ان کي بہ ائين ڪرڻ جو ڪوبہ قانوني اختيار ڪونهي، ڇو تہ ڪو فرد تہ ٺهيو پر پ.ٽ.ا جي ورڪنگ ڪميٽي ۽ مرڪزي ڪائونسل جهڙا بااختيار اعليٰ ادارا بہ پ.ٽ.ا جي آئين موجب اهڙو اختيار نٿا رکن، جو هو پ.ٽ.ا کي ڪنھن بہ ٻي تنظيم ۾ شامل ڪري سگهن. پ.ٽ.ا جو پايو وجهندڙ استادن کي چڱيءَ طرح خبر هئي تہ ملڪ جي موجوده ماحول ۽ حالتن ۾ پ.ٽ.ا کي ڌارين جي ڪنھن تنظيم ۾ ملائي ڇڏڻ جا سنڌي استادن ۽ سنڌي عوام لاءِ ڪهڙا نتيجا نڪري سگهنٿا. ان ڪري هنن پ.ٽ.ا جي آئين ۾ اهڙي ڪابہ گنجائش نہ رکي.

ايتري ۾ خبر پئي تہ پ.ٽ.ا جي ڪا گڏجاڻي تاريخ 1 فيبروري 1976ع تي شڪارپور ۾ رکي ويئي آهي. اتي جيڪي ڪجھ استاد گهرايا ويا، تن کي ٻڌايو ويو تہ هيءَ گڏجاڻي پ.ٽ.ا کي وفاق اساتذه پاڪستان ۾ شامل ڪرڻ جي منظوري ڏيڻ لاءِ گهرائي ويئي آهي. ان گڏجاڻي ۾ استاد محمد موسيٰ ڪينجهرائي جنرل سيڪريٽري پ.ٽ.الف ضلعي نٽي ۽ ٻين سجاڳ ۽ سمجهو وطن دوست استادن پنهنجن تقريرن ۾ نهايت سنجيدگيءَ، مضبوطيءَ ۽ چٽائي سان هيٺيون ڳالهيون سمجهايون.

1. وفاق، ”اساتذه پاڪستان“ جهڙيون تنظيمون ۽ اهي سنڌ دشمن ۽

عوامر دشمن قوتون، جن هي تنظيم نهرائي آهي، انهن جو بنيادي مفاد ۽ مقصد سنڌ پ.ٽ.الف جي بنيادي مقصدن جي بنهه خلاف آهي. اسان جن تجربن مان گذريا آهيون، انهن جي مدنظر سنڌي استادن جو مفاد انهيءَ ۾ آهي ته پ.ٽ.الف کي ڪنهن به اهڙي سنڌ دشمن ۽ سنڌي استادن جي دشمن تنظيم ۾ شامل نه ڪيو وڃي.

شڪارپور واري گڏجاڻي مرڪزي ڪائونسل يا ٻي ڪنهن به نمائندي اداري جي باقاعدي گڏجاڻي نه آهي. ڇو ته مرڪزي ڪائونسل وغيره جي آئين موجب جيڪي ميمبر هئا تن کي نه گهرايو ويو آهي، نه وري ڪين کو اطلاع ئي ڏنو ويو آهي. انهيءَ ڪري شڪارپور واري گڏجاڻي پ.ٽ.الف جي آئين جي نظر ۾ استادن جي فقط هڪ غير رسمي گڏجاڻي آهي ۽ ان کي اهڙو اختيار نه آهي ته پ.ٽ. الف کي ڪنهن ٻي تنظيم ۾ شامل ڪرڻ جهڙي اهم ۽ سنگين معاملي تي غور ڪري سگهي.

شڪارپور جي گڏجاڻي ۾ حاضر استادن وڏي گهڻائي سان، جماعت اسلامي ۽ سندس پويان پيچ لٽڪائيندڙ سندس چوٽن پائيوارن يعني پنجابي پناهگير نام نهاد ترقي پسندن جي ڏسيل سنڌ دشمن واٽ کي رد ڪيو ۽ فيصلو ڪيو ته پ.ٽ.الف کي ڪنهن به ٻي شيءِ ۾ ضمر ڪرڻ جي ڪابه حرڪت نه ڪئي وڃي. پر جڏهن گڏجاڻي ختم ٿي ويئي تنهن کان پوءِ دشمن جي ففٿ ڪالمر هڪدمر پنهنجو ڪرتب ڏيکاريو ۽ ڪن ماڻهن وٺي ڪوڙو اعلان ڪيو ته هن گڏجاڻيءَ پ.ٽ.الف کي سنڌ دشمن ”وفاق“ ۾ ضمر ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي.

پوءِ جيڪي حقيقتون ظاهر ٿيون، انهن مان خبر پئي ته پنجابي پناهگير ڪوڙن ترقي پسندن سنڌي استادن جي صفن اندر پنهنجا جيڪي سنڌي ڇاڙتا لڪائي وهاريا آهن، تن سيئي جمهوري ۽ تنظيمي اصولن جا ليڪا لتاڙي، پ.ٽ.الف کي اڳئي وفاق ۾ شامل ڪري ڇڏيو هو. اهو سبب هو جو 9جنوري 1976ع واري وفاق جي ليٽر ۾ پ.ٽ.الف کي وفاق جي زيردست تنظيم ڪري ڏيکاريو ويو هو.

جيتوڻيڪ ان وقت تائين پ.ٽ.الف کي وفاق ۾ شامل ڪرائڻ جو مسئلو پ.ٽ.الف جي ڪنهن به تنظيمي ڊاڪي تي ڪنيو ئي نه ويو هو، ۽ ان سلسلي ۾ پهرين گڏجاڻي 1 فيبروري تي ئي گهرائي وئي هئي.
سنڌ پ.ٽ.الف کي وفاق ۾ شامل ڪرڻ جي خبر ٻڌي، سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ جي استادن ۾ سخت بي آرامي پکڙجي ويئي ۽ استاد سختيءَ سان مطالبو ڪرڻ لڳا. ته پ.ٽ.الف کي وفاقي ون يونٽ جي سنڌ دشمن ڏيڻ ۾ ڦاسائڻ جي سازش کي هر حالت ۾ ناڪام بنايو وڃي.
سڄي سنڌ جي استادن جي سخت مضبوط ۽ لڳاتار مطالبي هٽي وڃي هنڌ ڪيو ۽ تاريخ 22 فيبورري 1976ع تي ميرپورخاص ۾ انهي معاملي تي غور ڪرڻ لاءِ ٻي گڏجاڻي رکي وئي. استاد محمد موسيٰ ڪينجهرائي ۽ ٻين استادن هن گڏجاڻي ۾ هڪ پيرو وري اورچائي ۽ ڇڻائي سان پ.ٽ.الف جي آئيني روڪ ۽ ان باري ۾ هيستائين ڪيل بي قاعدگين کي مدلل نموني مثال ڏيئي سمجهايو. هن استادن کي پ.ٽ.الف جو آئين پڙهي ٻڌايو ۽ آئين جا حوالا ڏيئي ٻڌايائين، ”آئين جي فقري نمبر 10 موجب پ.ٽ.الف جي وڏي ۾ وڏي بادي مرڪزي نمائنده ڪائونسل آهي. جنهن ۾ هر تعلقي مان به عيوضي ۽ هر ضلع جو صدر ۽ جنرل سيڪريٽري ميمبر آهن. انهي ڪائونسل جي هنگامي گڏجاڻي گهرائڻ لاءِ آئين جي فقري نمبر 15 ”ت“ موجب ست ڏينهن اڳواٽ نوٽيس ڏيڻو آهي. شڪارپور جي گڏجاڻي ۾ نه ته ڪائونسل جي آئين موجب گهربل عيوضين شرڪت ڪئي، نه ئي ڪين گڏجاڻي ڪان ست ڏينهن اڳ ان گڏجاڻي جو نوٽيس ڏنو ويو هو. تنهنڪري ان گڏجاڻي جي آئيني طرح ڪابه نمائنده ۽ فيصلي ڪرڻ جهڙي حيثيت ڪانه هئي. ٻي ڳالهه ته خود ان گڏجاڻي ۾ جيڪي به ضلعا غير حاضر هئا تن کي ڇڏي باقي حاضر ٽيل پنجن ضلعن به وفاق اساتذه پاڪستان سان شامل ٿيڻ جي سخت مخالفت ڪئي هئي. پر ان هوندي به رسمي ڪارروائي ختم ٿيڻ ڪان پوءِ ۽ گڏجاڻي ۾ شريڪ استادن جي پر پُٺ، غيرقانوني طرح سان اعلان ڪيو ويو هو

تہ سنڌ پ.ٿ.الف مذڪوره وفاق ۾ شامل ٿيڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي! استاد ڪينجهرائي چيو تہ اسان ڪي مرڪزي اڳواڻن لاءِ وڏي عزت ۽ وڏو احترام آهي، پر هن قسم جون ڳالهيون فقط سنڌ دشمنن کي فائدو رسائين ٿيون. انهن کي روڪڻ گهرجي. ڪيل بي قائدگين جو سلسلو ختم ڪري وفاق سان شامل ٿيڻ جو غلط ۽ بي قاعدي سنڌ دشمن فيصلو رد ڪرڻ گهرجي.

تنهن کان پوءِ استاد علي اڪبر شاهہ اڳوڻي جنرل سيڪريٽري سنڌ پ.ٿ.الف هن مسئلي جي قومي ۽ طبقاتي نقطہ نظر کان چنڊ ڇاڻ ڪئي ۽ ان جي سياسي، اقتصادي ۽ نظرياتي پاسن کي کولي سمجهايو. ٻين سان ٻڌي ڪرڻ جي ضرورت، ان ٻڌي جي باري ۾ جيڪي خبرداريون ۽ احتياط ڪرڻا آهن ۽ جيڪي حدون ڏيان ۾ رکڻيون آهن، تن جي باري ۾ سمجهاڻي ڏيندي استاد علي اڪبر شاهہ چيو تہ ”اسين سنڌي استاد ٻين سان ٻڌي ڪرڻ جا هرگز مخالف ناهيون. اسين صحيح ٻڌي ڪرڻ جي ضرورت کي چڱي طرح محسوس ڪريون ٿا. اسان کي خبر آهي تہ دنيا جي ٻين مظلوم ٽولن، طبقن ۽ قومن وانگر اسان کي بہ ٻڌي ڪرڻ ۽ ساڻن مدد جي ڏي وٺ ڪرڻ جي ضرورت آهي. هن دنيا ۾ ڪير بہ سڄي جهان کان الڳ ٿي، آپي شينهن بنجي ڪابہ ڪاميابي حاصل ڪري نٿو سگهي. هڪ ٻئي جي صلاح، مدد ۽ سهاري کان سواءِ جڳ ۾ ڪو جس ڪٽڻ تہ پري رهيو پر ڪير رڳو جيئرو رهي بہ نٿو سگهي، سنڌي عوام کي اصل کان وٺي خبر آهي تہ تاڙي هڪڙي هٿ سان ڪانہ وڄندي آهي. هڪڙو هٿ ٻي هٿ جي مر لاهي ٿو. ٻہ تہ ٻارهن، جڃهن تي خدا جي ڇانوَ آهي، جڃهن ڪنئي ڇپر بہ ڪڇي پوي ٿو. ڦڙي ڦڙي تلاءُ بنجي ٿو. ٻڌيءَ ۾ بلاشڪ وڏي برڪت آهي. ان سان گڏ ڪين اها بہ خبر آهي تہ ٻڌي ڏسي وائسي ڪرڻي آهي. سڀ ڪنهن سان ٻڌي ٿي ڪانہ سگهندي. جن ڌرين جا مطلب ۽ مفاد هڪٻئي جي بنهہ ابتڙ هجن تن جي وچ ۾ ٻڌي ڪرڻ جي ڪوشش ڪبي تہ ڏاڍي ڌر وجهہ وٺي مخالف ڌر کي تباهہ

ڪري ڇڏيندي. رڍ بگهاڙ سان ٻڌي ڪندي تہ پنهنجا آنڊا ڪڍائيندي. پکي ٻليءَ سان ٻڌي ڪندا تہ پنهنجا ٻچا مارائيندا. باهہ پاڻيءَ سان ٻڌي ڪندي تہ پنهنجو وجود وڃائيندي. مطلب تہ جنهن ڌر جون اڪيون ئي اسان جي ٽيڙن ۾ هجن، تنهن سان ٻڌي ڪرڻ جي ڪوشش ڪبي تہ پوءِ پنهنجي وڏي جو نڪو ويڄ نڪو طبيب! واري ڳالهہ وانگر ماڻهوءَ کي پڇاڙي جو رڳو "اڙي!" وڃي سرندي. ڪنهن سان بہ ٻڌي ڪرڻ لاءِ وڏي خبرداري ۽ وڏي ڏاهپ گهرجي. ڇو تہ ڪڏهن ڪڏهن ماڻهو ٻڌي ڪري پنهنجي طاقت وڃائڻ جي حوس ۾ مورڳو پنهنجا اڳيان گهر جا ٽيڙ بہ ڦرائي پنهنجي پيننگ ڪرائي ڇڏيندا آهن. تنهنڪري ٻڌي اهڙي ڪجي، جنهن مان ٻڌي ڪندڙ سيني ڌرين کي فائدو پهچي، نہ ڪي رڳو هڪڙي ڌر کي. ائين نہ ٿئي "جو تيڏا سو ميڏا، ميڏا تہ اڳئي ميڏا"، ۽ "ڳلن ڪونئري ڳل پٽائي" وارو ڪم ٿي وڃي ۽ ٻڌيءَ جي آڙ ۾ هڙئي ڪاڇي وڃي ۽ ماڻهو پيو سڪٽيون اڪيون پٽي.

صحيح ٻڌيءَ لاءِ لازم آهي تہ هرڪا ڌر پنهنجو وجود هر حالت ۾ برقرار رکي، پنهنجن اصولن ۽ بنيادي مفادن کي قربان ٿيڻ کان بچائي. شروع کان ئي اهڙو بندوبست رکڻ گهرجي جو اڳلي کي اهڙو موقعو ئي نہ ملي، جو هو ناجائز فائدو وٺڻ جي سڌ رکي سگهي. "وفاق اساتذه پاڪستان" جهڙين تنظيمن سان ٻڌي ڪرڻ ۾ جيڪي نفعا نقصان ٿي سگهن ٿا، تن جو ذڪر ڪندي استاد علي اڪبر شاهہ دوستن کي ٻڌايو تہ "جن قومي ۽ طبقاتي قوتن وفاق اساتذه پاڪستان جهڙيون تنظيمون ناهيون آهن، اهي قوتون ۽ سندن ناهيل وفاق اساتذه پاڪستان جهڙيون تنظيمون جيڪي سياسي، اقتصادي، ثقافتي ۽ نظرياتي مقصدن کي حاصل ڪرڻ گهرن ٿيون ۽ ان ڪم لاءِ هو جيڪي واٽون ۽ گس وٺڻ چاهين ٿيون سي سنڌي عوام ۽ سنڌي استادن جي مقصدن، واٽن ۽ گسن جي بلڪل ابتڙ ۽ مخالف آهن. جن ڳالهين کي اسان چڱو واجبي ۽ انصاف ڀريو سمجهون ٿا، تن کي هو

خراب، بي واجبي ۽ ڏوھ جھڙو ڪم سمجھن ٿا. مثال طور اسان لاءِ سنڌي ٻوليءَ کي سندس جائز قومي درجو ڏيارڻ نہ رڳو ھڪ قومي غيرت، روحاني خوشي ۽ وقار جو مسئلو آھي، پر اھو اسان سنڌي استادن لاءِ ھڪڙو ذاتي، طبقاتي ۽ اقتصادي مسئلو پڻ آھي. اھو سنئون سنئون اسان جي ٻچن جي پيٽ گذر جو مسئلو آھي. ظاھر آھي تہ جنھن ٻوليءَ جا اسين استاد آھيون. جي اھا ٻولي ئي ڪنھن ڏارين ڀاڄ جي گولي ٻانھي ٿي ڏڪا پٽي جھليندي ھوندي تہ اسين استاد ان ٻوليءَ جي زور تي ڪھڙا حق حاصل ڪري سگھنداسون، ڪھڙا سک ماڻي سگھنداسين، ڪھڙيون عزتون پرائي سگھنداسون؟ چوندا آھن تہ ”وڇ ڪڏي ڪيري تي“ اسان جو جي ڪيروئي اڪڙيل ھوندو تہ اسان ڇا تي ڪڏي سگھنداسين. ھيڏانھن اسان کي پنھنجي سنڌي ٻولي کي بچائڻ، وڌائڻ ويجھائڻ جو اھڙو زبردست لاچار، ھوڏانھن وفاق اساتذه جھڙين تنظيمن جو دين ايمان ئي ان ڳالھ تي تہ جيڪي لھي اپري ٿو سو اردو تي، ٻي ٻوليءَ جو نالو وٺڻ ئي حرام! اسين سنڌي ماڻھن جي حقن لاءِ حيران، ھو پانئين تہ ملڪ جي مظلوم ماڻھن جي رھيل کھيل مال ملڪيت تہ ھضم ڪريون. پر اجا وچان جھٽ ھٽي ڪو عربن ايرانين کي پاسو ڏئي سندن گھر بہ مسيت ڪريون تہ چڱو! اسين پانيون تہ مرڪز توڙي سنڌ ۾ گذر جي وسيلن ۽ نوڪرين مان سنڌين کي پنھنجو پورو حق ملي. ھو اھا ڳالھ ٻڌيو آپي کان نڪريون وڃن، ڇي اھا صوبي پرستي، وطن دشمني ۽ غداري آھي. سڀ پاڪستاني آھيون جيڪو ڏاڍو سو ڳاڀو. اسين تعليمي ادارن ۾ ڪوٽا جي ڳالھ ڪريون تہ ھنن جو منھن ڦريو وڃي. ڇي: اسان جي لياقتن جون ڪوڙيون ڊگريون ڏسي سڀ داخلائون اسان جي حوالي ڪريو. مطلب تہ اتا ميھان دا ڪيھا ميلا، او چرن جھنگ، او چرن ٻيلا“ ھاڻ جيڪڏھن اسين انھن تنظيمن ۾ شامل ٿينداسون تہ سندن صحبت جي اثر، سندن سڌي توڙي اڻ سڌي، ظاھري توڙي لڪل زور بار ۽ دٻاءَ کان ھرگز بچي نہ سگھنداسون. خاص ڪري جڏھن انھن سنڌ دشمن

قوتن اسان سنڌين مان نظريہ پاڪستان، اسلام، ترقيءَ پسندي ۽ سوشلزم جي آڙ ۾ اڳيئي ڪيترا مير جعفرن ۽ مير قاسمن جا غدار ٽولا ۽ ففٿ ڪالم سنڌي ايجنٽ پرتي ڪري پالي نپائي، سيڪاري پڙهائي، ڪئين قسمين قسمين جا چمڙا پوش نهرائي سنڌ جي مظلوم ماڻهن جي قومي جدوجهد جي هر مورچي جي عين نازڪ جڳهہ تي لڪائي وهاري ڇڏيا آهن.

سنڌ دشمن پنهنجن انهن پاليل سيڪاريل غدار سنڌي چاڙتن ۽ ففٿ ڪالمسٽ ايجنٽن کان کهڙا وطن دشمن ڪم وٺن ٿا ۽ هو پنهنجي آقائن کي کهڙا کهڙا غداريءَ جا ڪرتب ڏيکارين ٿا. جن جو مثال هينئر هن وقت اکين اڳيان موجود آهي. اسان ڏٺو تہ سنڌ دشمن سامراجي ڪيئن ڳجهہ ڳوهہ ۾ ۽ ماٺ ميٺ ۾ اک ٻچائي هٿ جي صفائي سان عام سادن سودن سنڌي استادن اڳواڻن کي پنهنجي شيشي سنگهائي، سمجهو ۽ سجاڳ استادن کي نڙيءَ تي گهٽو ڏيئي، سڄي سنڌ جي اکين اڳيان سنڌي استادن ۽ سنڌي عوام جي سنڌ پ.ٽ.الف جهڙي مشهور معروف زبردست وطن دوست تنظيم کي هڙ ڪرڻ ۾ ذري گهٽ ڪامياب ٿي ويا. ظاهري طور ان ڪم ۾ ڪو هڙو بہ ڏاريون شامل ڪونہ هو. سڀ پنهنجا هئا سنڌن نالا سنڌي، لباس سنڌي، ٻولي ۽ نعرا سنڌي هئا. فقط سنڌن ڪن ڳالهين کان مس وڃي ڪنهن تمام ڏاهي سنڌي ماڻهوءَ کي ڪو سماءُ ٿي پيو تہ همراهن جون دليون ۽ دماغ، ذهن ۽ ضمير سنڌي نہ آهن. سنڌن مطلب ۽ مقصد سنڌي ناهن هو پراوا ڳن آهن، سنڌن وات ڪن ٻين جا هز ماسٽرس وائيس ۽ لائوڊ اسپيڪر آهن. اهڙن لڪائي ويهاريل پالتو غدارن جي پلٽڻ جي ڳجهي واهر سان سنڌ دشمن اسان کي چوويهہ ڪلاڪ گهيري ۾ جهلي، اسان جي اندرين تضادن کي استعمال ڪري، وڙائي وڙ ڪري، اسان کي پاڻ ۾ ويڙهائي اسان کان ڪنهن نہ ڪنهن نموني ۽ ڪنهن نہ ڪنهن روپ ۾، اهڙا وطن دشمن ڪم وٺندا، جيڪي هونئن جيڪر اسين ڪنهن بہ قيمت تي ڪرڻ لاءِ تيار نہ ٿيون. اسان

مان جيڪڏهن ڪي ماڻهو ڪنهن به حالت ۾ دشمن جي آڳرين تي نچڻ کان انڪار ڪندا ته اسان جا دشمن سنڌي ماڻهن جي عالم آشڪار سادگي، ويساهه، وسوڙپ، بي خبريءَ، لاپرواهيءَ ۽ غفلت جو فائدو وٺي ۽ پنهنجي اتاه پروپئگنڊا مشنريءَ ۽ پنهنجي لڪل غدار ايجنٽن کي استعمال ڪري، وطن دوست استادن کي استاد برادريءَ جو دشمن، سرڪاري ايجنٽ، آمريڪي سي آئي. اي جو ماڻهو يا ڪافر ۽ پليت ٺهرائي ۽ مٿن ٻيون ڪئين قسمين قسمين تهمتون ڏري ڪين ذليل، ڪمزور ۽ بي اثر بنائي سگهن ٿا.

ان صورتحال جو عملي نتيجو اهو نڪرندو جو اسين سنڌي استاد، آهستي آهستي، ڏاڪي به ڏاڪي، پنهنجي اصل استاد دوست ۽ وطن دوست واٽ تان ٿڙي استاد دشمنيءَ ۽ وطن دشمنيءَ جي اهڙي اوجهڙ ۾ وڃي ڪري پونداسون، جتي سنڌي عوام اسان مان آسرو لاهي، اسان کي ڌارين جو دلال سمجهڻ لڳندو ۽ جڏهن اسان کي ڪنهن ڏکئي وقت ۾ پنهنجي سنڌي عوام جي واهر ۽ مدد جي ضرورت پوندي، تڏهن اسان کي ڪين مدد لاءِ چوندي شرم پيو ايندو ۽ هو به اسان کي پنهنجو سمجهڻ لاءِ تيار نه ٿيندا.

اسان جو گڏيل تجربو اسان کي سيکاري ٿو ته اسان سنڌي ماڻهن ۽ سنڌي استادن کي هر ڳالهه ۾، هر ميدان ۾ پنهنجو ڌار وجود ۽ حيثيت قائم ۽ برقرار رکڻ گهرجي. جيڪڏهن اسان ڪنهن به وقت، ڪنهن ڳالهه ۾، ڪنهن به ميدان ۾ پنهنجو الڳ وجود ختم ڪيو ۽ سنڌ دشمنن جي مهرباني ۽ اشرافت تي ياڙيوسين يا سندن رحم ۽ ڪرم تي رهياسون ته هو آهستي آهستي اسان جو وجود ئي مٽائي ڇڏيندا. ان باري ۾ ون يونٽ جو قاتل ۽ قهري تجربو اسان جي اکين اڳيان آهي. انهي انتظامي ون يونٽ کان سواءِ ٻيا جيڪي به سياسي، ثقافتي، نظرياتي يا تنظيمي ون يونٽ نهيا آهن، تن سيني ۾ اسان سنڌين سان انهي انتظامي ون يونٽ واري ڪار رهي آهي. آل پاڪستان سياسي پارٽين ۽ تنظيمن جو جيڪو سنڌي ماڻهن ڏانهن

رويو رهيو آهي ۽ انهن هٿان سنڌ جي مفادن جو جيڪو حشر ٿيو آهي سو ڪنهن کان به ڳجهو ڪونهي، ٻيون ڳالهيون ته پري رهيون رڳو مزدور جيڪي سڄي دنيا ۾ سڀ کان زياده مظلوم، سجاڳ، فراخدل ۽ انقلابي طبقو ليکبا آهن، انهن پنهنجي نام نهاد ترقي پسند پنجابي، پناهگير قيادت جي تعليم موجب ۽ سندن رهبري هيٺ گذريل ٽيهه سال سنڌي مزورن ۽ سنڌي ماڻهن جي مفادن لاءِ جيڪا دشمني واري روش ورتي آهي، خود سنڌ جي ڪارخانن ۾ سنڌي مزدورن لاءِ گيٽ بند ڪري ڇڏيا آهن، تنهنجو مثال اڪين اڳيان موجود آهي.

گڏجاڻي ۾ اهي عنصر به موجود هئا جن هي سڄو فتنو کڙو ڪيو هو. انهن تمام گهڻو شور مچايو ۽ استادن کي ڌمڪايو ۽ بليڪ ميل ڪيو ته اوهان جي وفاق جي تابعداري کان ڪنڌ ڪڍايو ته اوهان کي فلاڻا فلاڻا نقصان پهچايا ويندا. پر استادن جي گهڻائي سندن ڳالهه کي سختي سان رد ڪري ڇڏيو. پ.ٽ. الفِ جو صدر سڄي ڳالهه ٻڌي ۽ سمجهي ايتريقدر متاثر ٿيو. جو هن انهيءَ ڳالهه تي سخت افسوس ۽ پڇتاءُ جو اظهار ڪيو ته سندس هٿان اهڙو ڪم ڪرايو ويو هو ۽ ڪيل غلطي جي تلافي طور پ.ٽ.الف جي صدارت تان استعيفا جو اعلان ڪيو.

آخر ڪافي بحث مباحثي ۽ صلاح مصلحت کان پوءِ فيصلو ڪيو ويو ته پ.ٽ. الف کي وفاق سان ملائڻ جو غلط فيصلو رد ڪجي. پ.ٽ.الف جي صدر کان پنهنجي استعيفا واپس وٺرائي ويئي. استادن اهو به فيصلو ڪيو ته، هو پنهنجي حقن جي حفاظت لاءِ پنهنجي جدوجهد جاري رکندا ۽ ان وقت جيڪا اسٽرائيڪ هلڻ واري هئي. تنهن ۾ پنهنجي ليکي ڀرپور حصو وٺندا.

اهڙيءَ طرح سنڌي استادن پنهنجي تنظيم جي وجود کي بچائڻ يا سلامت رکڻ جي جدوجهد ۾ ڪامياب ٿيا ۽ سيني هڪٻئي کي ان ڪاميابي تي مبارڪون ڏنيون. خاص ڪري استاد علي اڪبر شاهه، استاد ڪينجهرائي ۽ ٻين انهن سمورن استادن کي دلي مبارڪون

ڏنيون ويون، جن پنهنجي اعليٰ استاد دوستي ۽ سنڌ دوستيءَ جو ثبوت ڏيندي اهڙي نازڪ ۽ ڏکي آزمائش جي وقت ۾ پ.ٽ. الف جي وجود ۽ سنڌي استادن جي عزت ۽ آبرو کي بچائڻ جي پهرئين صف ۾ لڙائي ڪئي. ساڳئي وقت استادن اهو به محسوس ڪيو ته اها جدوجهد اتي ختم ڪانه ٿي آهي. ان قسم جون ڪوششون ختم ڪونه ٿينديون سنڌي استاد جي جدوجهد کي ناڪام ۽ ختم ڪرڻ لاءِ نت نيون چالاڪيون ۽ حرفتون ٿينديون رهنديون. ان ڪري اسان کي هر وقت چوڪس رهڻ گهرجي.

مظلوم عوام ۽ انهن جي تنظيمن کي ڦاسائڻ لاءِ اسان جي ملڪ ۾ هن وقت هڪڙي ٽنڻ متل هڪڙي پاسي سرڪار ۽ سندس لالچ، خوف ۽ ڌهڪاءَ جي پاليسي جي ڪوڙڪي آهي. ٻي ڪوڙڪي اسلام پسندن جي، اسلام ۽ نظريه پاڪستان جي آهي. ٽئين پاسي ڪوڙن اسلام پسندن جي چوٽن پائيوارن ۽ جوڙيوالن، ڪوڙن ترقي پسندن ۽ سوشلسٽن جي سرڪڻ ڦاهي آهي. انهي ٽنهي مارين جو ڪم هڪڙو ئي آهي. حاڪم طبقن جي ڦرلٽ کي سلامت رکڻ. ائين ئي رڳو اسان وٽ ڪونهي، سڄي دنيا ۾ اها ٽنڻ متل آهي. اها ڪن جڳن ڪان وني متل آهي. تاريخ توڙي اجوڪي سياسي صورتحال جو ڳوڙهو مطالعو ڏيکاري ٿو ته حاڪم قومي ۽ طبقاتي قوتون عوام کي برغلائڻ لاءِ پاڻ کي هر وقت مخالف ٽولين ۾ ورهايو ويٺيون هونديون آهن، سندن وچ ۾ اختلاف ۽ تضاد قومي ۽ طبقاتي نه هوندا آهن، ذاتي ۽ ٽولي بازي وارا هوندا آهن. ان ڪري اهي اونها ۽ دائمي نه هوندا آهن. پر مٿاڇرا ۽ وقتي هوندا آهن. سندن سچا پچا ۽ حقيقي اختلاف ۽ ٽڪر، مقابلا ۽ دشمنيون ان مظلوم عوام ۽ انهن مظلوم قومن سان هوندا آهن، جن جي ڦرلٽ تي ٽوپي ٽنڊ تي رکي موجون ماڻين ۽ جاوا ڪن ٿا ۽ سڄي ملڪ جا مالڪ ۽ معتبر ٿين ٿا. پر هو ظاهري ڏيکاءُ ان جي بنهه ابتڙ ڏيندا آهن. هو پنهنجي اندروني اختلافن جي سڄي جهان ۾ ڊنڊورو پٽيندا آهن ۽ انهن کي تمام حد کان وڌائي پيش ڪندا آهن. ان جي ابتڙ مسڪين ۽ مظلوم عوام سان سندن جيڪا چڻ ته روز ازل کان وني دشمني آهي ۽ سندن ساڻن جيڪي

بنيادي ۽ ڪڏهن بہ نہ نبرڻ جهڙا تضاد ۽ ٽڪر آهن. تن جي ڳالهہ هو ڪڏهن بہ پلجي نہ ڪندا آهن. پر جڏهن حاڪم ٽولن ۽ طبقن جا اونها، دائمي قومي ۽ طبقاتي نفعا عوام جي هٿان خطري ۾ پون ٿا، تڏهن اهي هڪدم اندر ئي اندر پاڻ ۾ مڙي مٺ ٿيو وڃن ۽ پنهنجيون سموريون عوام دشمن قوتون مظلوم عوام ۽ مظلوم ماڻهن خلاف لڳايو ڇڏين.
سنڌي عوام ۽ ان جي استادن کي تنهنڪري نہ رڳو ڪرسين تي ويٺل ٽولن جي عوام دشمن سياست کان پاڻ کي بچائڻو پوندو پر سجاڳيءَ، هوشياري، ڏاهپ ۽ بهادري سان حڪمران ٽولن جي جوڙيوال مخالف پارٽين ۽ انهن پارٽين طرفان ناهيل وفاق اساتذه پاڪستان جهڙين تنظيمن ۽ اهڙن ٻين عوام دشمن ٽولن جي عوام دشمن ۽ استاد دشمن سياست خلاف جدوجهد ڪري سنڌي عوام ۽ سنڌي استادن جي حقن جو بچاءُ ڪرڻو پوندو.
اسان کي پنهنجي ٻڌيءَ ۽ پنهنجي تنظيم کي وڌيڪ مضبوط ڪرڻ گهرجي. اسان کي پنهنجي مظلوم سنڌي عوام سان ناتا وڌيڪ مضبوط ڪرڻ گهرجن. اسان کي پنهنجي وطن، پنهنجي تاريخ، پنهنجي ثقافت ۽ روحاني ورثي، پنهنجي سماج ۽ تاريخي دؤر بابت ڄاڻ ۽ سمجهہ وڌائڻ گهرجي. اسان کي تنگ نظريي، خود پرستيءَ، سستي غفلت ۽ لاپرواهي کان آهستي آهستي جند ڇڏائي، پنهنجي حقن ۽ پنهنجي مظلوم عوام جي حقن جي جدوجهد ۾ زور شور سان حصو وٺڻ گهرجي. اسان کي دشمن ۽ سنڌن ففٿ ڪالم جي نت نين چالن، سازشن، فريبن ۽ ٻهروپن خلاف اٺ ئي پهر سجاڳ رهڻ گهرجي ۽ هڪ پل بہ غافل نہ ٿيڻ گهرجي.

جيئي سنڌي استاد
جيئي سنڌي پرائمري ٽيچرس ايسوسيئيشن
جيئي سنڌي استادن جو عظيم ساٿ
جيئي سنڌي عوام، جيئي سنڌ

پرائمري استادن کي بہ جيئڻ ڏيو!

سڌريل ملڪن ۾ استادن جو تمام گهڻو قدر ڪيو ويندو آهي، ۽ استادن کي سموريون بنيادي سهولتيون مهيا ڪيون وينديون آهن، تہ جيئن هو ڪنهن بہ فڪر کان سواءِ شاگردن کي پڙهائي سگهن. پر اسان جي معاشري ۾ استادن کي سمورين بنيادي سهوليتن کان محروم رکيو ويو آهي ۽ کين پوري عزت سان نٿو ڏنو وڃي.

اتي جي استاد کي استاد لاءِ عزت، محبت ۽ پريت آهي، هتي جي استاد کي ٻئي استاد کان نفرت ڏياري ويئي آهي. منجهس ويڇا، طبقا، خال پيدا ڪري هڪ ٻئي لاءِ انبار نفرتون پيدا ڪيون ويون آهن. هتي جو استاد هن هوش ربا طلسمات جي رڃ ۾ گهتون هڻندو، پنهنجي وجود کي وڃائي ويٺو آهي. اتي جو استاد پنهنجي ڏاهپ ۽ علم مان لکين سائنسدان ٿو پيدا ڪري. جن دنيا جي طوفانن جا منهن موڙيا آهن. جن ڌرتي کان آڪاش تائين پنهنجا قدم رکيا، جن ندين کان سمنڊن جي اونهائي جا انت لڌا آهن، جن جبلن جي اوچاين تي چڙهي چپر جا چيهہ لڌا آهن ۽ هتي جو استاد مفلسي ۽ مهانگائي جي تنگيل تاڪ ۾ چڙيون هڻي، ڦٿڪي ۽ عزت نفس لاءِ نيڻ وڃائي واٽون پيو تڪي.

استاد کي عزت ۽ جيئڻ ڏيئي سندس بي بها اڻ ڪٿ ۽ انيڪ صلاحيتن مان فائدا وٺي پنهنجي قوم، ملڪ ۽ وجود کي برقرار رکيو وڃي. ڇاڪاڻ تہ جڏهن استاد بکيو، اگهاڙو، نڌڻڪو، هيڻو ۽ حقير هوندو تہ پوءِ پوري قوم انوڌ ڪاسائي جي ڪڌ ۾ ڪري پوندي.

اسين اهو پنهنجو فرض ٿا سمجهون تہ جيڪا ڳالهہ يا پاليسي اسان، اوهان ملڪ ۽ قوم کي ڌڪ هڻندي، سا آهي تعليمي پاليسي، جنهن جا ڪجهہ ڏنگ ۽ ويڪ هيٺ تلهي ليڪي ڏيان ٿو:

قومي اسڪيل ۾ استادن کي نہ شامل ڪرڻ، پنجاب سرڪار يعني آمر حڪومت اجا بہ ٻين لفظن ۾ دشمن خصوصن سنڌي استاد دشمن حڪومت جون ڏنل اڳوٽيون واجبات عوامي حڪومت طرفان ڪسي

وڻڻ، آفيسرن جي لوڙ پيدا ڪري، استادن کي اڪيلو ڪري، ذهني ۽ اخلاقي اذيت ڏيڻ، آفيسرن کي ڇڙواڳ ڇڏڻ ۽ استادن کي مفلوج بڻائڻ، مادري زبان ۾ تعليم عام آسان، اعليٰ ۽ مفت نہ بڻائڻ، سنڌي تعليم کي پنجن درجن تائين محدود ڪرڻ ۽ اسڪولن جي لئبريرين ۾ نصاب جا ڪتاب نہ مهيا ڪرڻ، ذهين شاگردن لاءِ انعام ۽ وظيفا نہ مقرر ڪرڻ، استادن جي اولاد لاءِ خاص ڪوٽا نہ مقرر ڪرڻ، پرائمري تعليم جي نصاب ۾ زرعي، هنري، سائنسي علم جو نہ هئڻ، استاد جي عزت ۽ وقار لاءِ خاص پوشاڪ ۽ منصب نہ هجڻ، ٻار جي ذهني، اخلاقي، علمي اوسر جو خيال نہ رکڻ ۽ نفسياتي طرح سنڌس اڀرندڙ جبلتن، لاڙن ۽ صلاحيتن کي دٻائڻ لاءِ وقت جو ڏگهارڻ وغيره اهي سڀ خاميون ۽ ڪچايون ان پاليسي کي عوام، ملڪ ۽ قوم ۾ موثر نہ بڻائي سگهنديون. اسان نٽا چاهيون تہ جيئن هن حڪومت کي ڏاريان مفاد پرست ديچاري، چورن وانگر ڇني ڪيس ڪمزور ۽ مجبور بڻائي منجهائنس ناجائز فائدا حاصل ڪيا آهن. تيئن اسان بہ ڪريون. اسان کي هن حڪومت جي لاءِ عزت آهي. ڇاڪاڻ تہ هي سالن جي مسلسل جدوجهد ۽ قربانين ڪان پوءِ وجود ۾ آئي آهي. پر ڏک ٿو ٿئي تہ پنهنجا مارين، وسارين، نڌڪو بڻائين ۽ ڏارين کي ورسائين. تنهن ڪري اسان بہ ذهن نشين ڪرائڻ ٿا چاهيون تہ اسان بہ هن قوم جو حصو آهيون. اسان اوهان جي اولاد جا استاد آهيون، هن ملڪ ۽ قوم جي ٻچن جي قمستن جا ناهيندڙ آهيون. جيڪڏهن استاد جي احساس ۽ حقيقت کي نہ ڄاتو ويو تہ سياڻو ڏينهن سياڻو نہ رهندو. ڇاڪاڻ تہ ملڪ ۽ قومن جو مالڪ ۽ خالق استاد اڳتي اُڪري دنيا کي ٻڌائيندو تہ استاد سان انصاف نہ ٿيو آهي. تنهن ڪري پاڻ تان، اسان تان، ملڪ تان، قوم تان راڄ نہ ڪلايو ۽ استاد کي سنڌس صحيح ۽ جائز مقام ڏيو ۽ سنڌس حقيقي حق بحال رکو. ڪيس معاشي مصيبتن مان ڇڏايو جيئن هو پنهنجي پاڪ ۽ مقدس فرض سان نياءُ ۽ لڳاءُ رکي. سنڌ جي استاد کي بہ جيئڻ ڏيو.

(جنوري 1973ع)

ساهہ کان مٺا سپرين (شهيد ذڪريا)

سنهڙو سيپڪڙو، سانورو، ڏيا پريل اکيون، پيشانيءَ تي سوچ جون لڪيرون، ٺورو ڳالهائو، دوستن ۾ پيارو، دوست بہ ڪهڙا اهي مالڪ خشڪ، ستار مور ٺي ۽ دودي مهيريءَ جهڙا، جيڪڏهن سندس ڪا مائيٽي هئي تہ اها فقط ڪم سان ئي هئي. ڪم بہ جهڙو تهڙو نہ پر اڙانگو ڪم، واسينگ تي وار ڪرڻ جهڙو ڪم، ڏکن ۾ ڏيل ڏيڻ جهڙو ڪم، ڪرٽ ۾ ڪنڌ وجهڻ جهڙو ڪم، جنهن ڪان وير بہ ورچي وجن. دلير بہ دهلجي وجن، ڪنڌارن ڪي بہ ڪنبڻي لڳي. ها اهو ڪم هو "سنڌ جي آزادي" سنڌ ڪي ڌارين ڪان آزاد ڪرائڻ، سنڌ جيڪا فقط سنڌي قوم جو ئي وطن آهي. سنڌ جنهن سان هر سنڌيءَ جو ساهہ ۽ ماهہ سهلاڙيل آهي، جيڪا اجهو بہ آهي تہ آڳتو بہ آهي. جيڪا ڌرتي بہ آهي تہ سرتي بہ آهي. سنڌ جنهن مان سنڌي قوم جو رت بہ نهيو تہ ست بہ نهيو، غيرت بہ نهي تہ وجود ۽ سڃاڻپ بہ نهي. سنڌ هر دؤر ۾ پنهنجا پهاڙن جيڏا پهلوان ۽ چرياڻ پٽ ڄڻيا، جن پنهنجو ست سهيڙي رُڪ ريون ڪيون. هن هر پيري عقاب بنجي اوپرن جون اکيون ڪڍي ڇڏيون. سنڌ ڏانهن جڏهن ۽ جنهن بہ اريندي ۽ ميري اک ڪنئي يا ڪنهن ويري وڪ وڌائي، تڏهن ڌرتيءَ جي ڏات ڏٽين ڪين ڌوڙ ڪري ڇڏيو. وقت وڏو مفتي آهي. تاريخ شاهد آهي تہ هن ڌرتيءَ جي ٻاڙي ٻاڙي جنگ جو آرڻ بني رهي آهي. دراوڙن ڪان وٺي مالڪ ۽ ذڪريا تائين رت جي هڪڙي ڏگهي ليڪ آهي، جيڪا ڀنيٽ بنجي پڙڪا ڪندي، ست سسين راڪاسن ۽ شڪرديون ڪي خاڪ ڪندي، پنهنجو وجود رکندي پئي اچي. جڏهن هيءُ ڌرتي نهي ۽ سنڌي قوم جو وجود پيو، تنهن وير جن ويڙهيچن ڪنڌ جهڪائي ساٿس جيڪو سر گهورڻ جو وچن ڪيو هو، ذڪريا بہ انهن مان هڪ هو.

ذڪريا ڪير هو، ڪٿي ڄائو هو، هن ڪي اها لوري ڪيئن لڳي، هن جو ڪهڙي پارٽي سان واسطو هو، ڪهڙو نظريو رکندڙ هو. ان چاهت جي چڪيءَ هن ڪي ڪيئن چريو ڪيو. انهن سمورن سوالن جو جواب

فقط هڪڙو ئي آهي، سو هيءُ آهي تہ هو سنڌي هو، سنڌ ڌرتيءَ جو نمڪ حلالي ٻچو هو. جنهن جي نس نس ۾ سَنڌ سَنڌ ۾ فقط سنڌ پريل هئي. سنڌ امڙ تان گهور ٿي ويو. هو ازل کان آهي ۽ ابد تائين رهندو. جون ٿا تہ ماءُ جي پيرن هيٺ بهشت آهي. ماءُ سان هرڪو محبت ڪري ٿو. ماءُ سان محبت ڪرڻ هر ڪنهن جو فطري جذبو آهي. پر ان پريت جي ريت جهڙي طرح ذڪريا نڀائي سا بہ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. دودو برابر جوڌو هو، هو سنڌ جي آبرو ۽ پڳ هو. هوشو جي نعري پورن کي پور ڪري ڇڏيو. دولهہ دريا خان کي دنيا داد ڏيندي پئي اچي. جهوڪ جي جوان جون ادائون انوکيون هيون، روپي ۽ رٽمل سوڍي واقع سامراج جي چيلهہ ڇڄي ڪئي. بلاول جي بهادريءَ جي بوءِ بر بهاريا. ڏاهر ڏهوٽا ڏان ڏنا. بقول شيخ اياز جي:

"ڇا ڇا مائيءَ لال ڄڻا، جي لوئي لڄ بچائي ويا."

پر ذڪريا بہ ذڪريا هو. ذڪريا جنهن کي نہ رڳو ڌرتيءَ سان اٽوٽ پيار هو، پر هن جي پيرونءَ ۽ پُسيءَ سان بہ الفت هئي. هن کي پنهنجي ڌرتيءَ جا پورا جبل ۽ بنيون بہ پياريون هيون تہ ڪارا ڪلراٺا پوٺا ۽ پٽ بہ وڻندا هئا. ٽر جون ڍبون ۽ ڍڙا بہ اهڙا ئي عزيز هئس. جهڙيون سگر ۽ ساڏويون، ڍنڍين، ڍورن، ندين ۽ نين سان تہ هن کي ازلي عشق هو. ڪارونجهر هجي يا ڪيٽي بندر، جاتي هجي يا جيڪب آباد، ڪراچي هجي يا ڪشمور، سنڌ جي هر ڳوٺ ۽ هر شهر سان هن جون جيءَ جون جڙيون هيون. ڪينجهر، منڇر ۽ سونهري هن جي روح جون رڳون ۽ ساهہ جا سڳا هئا. مطلب تہ سنڌ جي انچ انچ ۽ ڪک پن سان هن جون ڳنڍيرن جهڙيون ڳنڍيون هيون. جڏهن سنڌو درياءَ پرجي ٻوڏ ڪندو هو ۽ مهراڻ کي موج ايندي هئي، ٻيڙياتا ٻيڙين تي دريا شاهہ دادلي جا گيت ڳائيندا هئا ان وقت هن جي سونهن ۽ رنگ ڏسڻ وٽان هوندا هئا. هو تصور جي اک مان مارون ، مالن ، پکين ۽ جانورن کي جيئي سنڌ جو نعرو جهونگاريندي ، جمالا ڳائيندي ۽ رقص ڪندي ڏسندو هو. ها! هو ڪڏهن ڪڏهن صفا ماٺ ٿي ويندو هو، هونئن بہ مانيٽو تہ اڳيئي هو. سندس ماٺ بہ ڪنهن مامري جو

اهجاڻ هوندي هئي. ان وقت سندس ذهني ڪيفيت عجيب هوندي هئي. انهيءَ وقت هو پنهنجون ٻئي مُنيون پڪوڙي وڏي رڙ ڪندو هو ته ڪنهن قهريءَ نند راجا پنهنجو ڏند اچلي سنڌوءَ ماتا جي ڇاتي سڪائي آهي، تڏهن ته امڙ جي ڇاتيءَ مان امرت جي بجاءِ ڪرڪ واري پئي اُڏامي. ٻيٽ ۽ ٻيٽاريون اداس ۽ اُجايل ٿيون لڳن، جن تي هنجن بدران ڪَنگ به ڪو نه ٿا رڙن، سنڌ جي رستن تان ۽ سنڌ جي زمينن ڏانهن گوڏرن ۽ حقن جا ڪٽڪ ڳجهن جيان اڏامندا ڏسي، هن جو هانءُ ڏکي پوندو هو، ڳوٺن ۽ بازارين مان ڌارين جي ڌپ ۽ ماکي جهڙي منڙي ٻوليءَ کي ڪار ٻوٽي، گهڻ منهين ۽ ڪوڙه ۾ ورتل ڪئنچيءَ جهڙي تيز زبان ڪٽاري جيان وڍيندي ڏسي، هن جي اکين ۾ رت پرجي ايندو هو، هو راتين جون راتيون ۽ ڏينهن جا ڏينهن يا گم ٿي ويندو هو، يا ته وري نينهن نينهائين جيان پچائڻ لاءِ ڊڪجي ويندو هو، پوءِ اوچتو ئي اوچتو ڪنهن طوفان جيان اچي نڪاءُ ڪندو هو، ساڳئي سسئي ساڳيا سور، ساڳئي ماروئي ساڳيو ملير، ڪيس چوويهه پهر اها اڻ تڻ هوندي هئي، هن رولڙا سَنا، نندون ڦٽايون، اوجاڳا ڪيا، نوڪري ڇڏي، پڙهائي کي پيرن تي هٽ رکيا، هڪڙي نرالي واٽ ورتي، جيڪا فقط غيرتمند، ساٽيهه تان سرگهورڻ، ڌارين کي ڌکي ڪيڻ وارا ئي وٺندا آهن. ها! اها نرالي واٽ جنهن لاءِ خليفي نبي بخش جو فيصلو آهي ته:

سوَ سسيون ڏئي، وک وڃي هيڪڙي،
جنهن نيزي سونيئي، مَرڪايو ميدان ۾.

اها ئي هئي ذڪريا جي لوچ، لوچ ۽ سوچ، اهوئي هو سندس ڌرتيءَ سان عشق، آزاديءَ لاءِ تڙپ، وطن جي ويرين کان نفرت جنهن ديس ڇڪي ٿوڙهي جي مارڳ ۾ آندو.

سوريءَ سڏ ٿيو، ڪا هلندي جيڏيون،
وڃڻ تنين پيو، نالو نينهن ڳنهن جي. لطيف

"بصران ڀڄي ويئي" (افسانو)

سانوڻ پورين پساهن ۾ هو، وڄن وسي ٿر ٻر رانيا هئا. واٽون ۽ پيچرا واڙين سان ڇانيل هئا. گرڙ گولاڙا، سانوٽي ۽ مڱرال گسن تي گسي رهيا هئا. گولون ڳاڙها ڳڻا ڪري ويون هيون. وڻن تي ولين جي گلن جون جهلون پيل هيون. ٻڌ ۽ ٻوٽا واسيل هئا. چوڌس سونهن ۽ ساوڪ هئي. ڀاڳيا نمنديون ڇڏي ڍٻن ۽ ٽڻن ڀيڙا ٿيا هئا. ڪي ته پورين پولين، ساين ۽ راين جا ولرڙا وٺي وس تي ويل هئا. ڪن وري اڃي ڏند ڪرڻ لاءِ ڪا ٽڪ ٽڙي روڪي هئي. چوڌاري چنگ ۽ چڙن جي چونگار هئي. سنيارن جي آواز ڪيترن نيٽن کان ننڊ کسي ورتي هئي. ڪئين اکيون واٽن ۾ واجهائي رهيون هيون.

ڳوٺ وارا، ڪانيهو ڪانيهو رهيل ٽڪ ٽڙي پوسل ۽ مڃرن کان بچڻ لاءِ واهه جي ڪپ تي ٻڌندا هئا. ساري رات دونهيون دکنديون هيون، ڳانين، مائيندن، ڪٽڪن، پئيندن ۽ پڙاين جون پچارون هلنديون هيون. پجري، ٻهلهاڙي ٽاپون ۽ ملهه جون هامون هامون هٽبيون هيون. روز ڪنهن نه ڪنهن ڳالهه يا ڪشرت تي چڪري لڳندي هئي. جهونا، ڪرڙاٽ ۽ لاسڙيات ڳچ رات ويهي مارڪو ڪندا هئا. ڳالهين مان ڳالهيون نڪرنديون هيون. ٺهڪڙا، ڪل، چرچا، پوڳ ٿيندا هئا. ڪي ته وري ڪاٽڪو پنهنجي الي قلي ۾ تيز هئا. اونداهي ۽ سهائيءَ ۾ وهٽ ڪيڻ جون رٿون رٿيندا هئا ۽ پنهنجي سورهيائيءَ جون ڳالهيون ڪندي پيا وهسندا هئا. پوڙهن ڪي ڇورن جي ڪا ڳالهه نه وڻندي هئي. چوندا هئا ته "پٽيان وات ڳاڙها چلهه مُنِٽا! جتي ڪائو اتي ڪِن ڪريو! ڪوهه ٻن جي چوري ڪريو لاڦون وينا هٽو! اهالئيناتي ڳالهه نه ڇئبي. تڏهن ته هرڪو جوٽيت ٿيو بينو اٿوَ. اسان به هئاسين جو منزلون هٽي هيٺ ٿر مان مال آڻيندا هئاسين. هتي راڳ لڳايو ريڊيونَ ڪريو پيا ڪير پيئندا هئاسين. هينئر به پيري تي آهي ته پئي ڪونهي."

ڳوٺ جي چوڌاري جارين جا ويڙهه هئا. واهه اولهه کان اوپر تي وهيو.

پاسن تي ٻير جا ڊگها وڻ ۽ ڍين تي اڪن جا جهڳٽا هئا. اڪ جو وڻ رات جو هيبت وارو ٿيندو آهي ڪتيون مٿي چڙهي آيون هيون. پوڙها ڪانيون چوڙي لنيون ٽيڪيندا گهرن پيڙا ٿيا. ڪڙهون ڏجي ويون. وٽاڻن تي ڪنهن مهل ڪو موري جو آواز ٿي آيو. ڪاري رات ڪي ڪڙ ڪبيتن چتو ڪري وڌو هو. چوندا آهن ته مينهن ۽ موت جي موسم نه ٿئي ئي ڪين. جڏهن وري نه وس. موت به اچي نه جانِبَ جدا ڪري. هونئن به مند نه مينهن جي هئي. هيل پلان پلي تي هئي، مينهن پُڇائيون ڪري چڏيون هيون. آسمان چٽ نه ڏري پيو هو. پر ڪنهن ڪنهن وقت ٽاٽو تارئين ٿي. اڄ رات آسمان چٽو هو. سيني پئي چيو ته ”هاٽي وسامي پيو آهي“ سڀ بي ڪٽڪا ڪچهري ڪري وجي ستا هئا. اڪ اڪ سان لڳي ئي مس نه اتر ڪان ڪنوڻِن جا ڏاچا لڳي ويا. وچون وڏي اتر ۽ اولهه پڪڙڻ لڳيون. ڪڪرن جي پويان لوهه پوندي آئي. ڪنوڻيون اُماڙيون ڪٽيو بادلن جا ڏڻ ڪاهيندي آيون. سڄو آسمان رلي ٿي ويو. اوچتو ٽڪاءُ ٿيو. گوڙ زمين جو هنيون ڏاري وڌو. چوڏاري ڪارَ جو سمنڊ پڪڙيل هو. اڪ نه ڏسي گوڏو، ڪتن جي پونڪن جا آواز گوڙ سان گڏجي ويا. ڪٽي ڪٽي گدڙن جون اُنايون پئي پيون. ڏاڍو پوائتو منظر هو. ڏراڙ پنهنجا منجا اُپا ڪري هيٺان ويهي رهيا. ڪنوڻين جي سوجهري تي مينهن جي اوڳر ڏسڻ ۾ پئي آئي. ڪٽڪن جي ڪِٽ ڪٽِ ۽ آر جو آواز رکي رکي ٿي آيو. ڍڀ ڍاڪَ هڪ ٿي ويئي. سيني ڪي اهڙو بي سُرت بنائين جو ٻاهريان ٻاهر ۽ اندريان اندر. ڪنهن، ڪنهن جي ڪل نه لڌي. چر ئي چر، پاٽيئي پاٽي هو. گهر ٽميلهه چنان پچي پيا. پاٽي اڱڻ تان اٽلي گهرن ۾ گهڙيو. ٻنان ٻوڙ ٿي ويئي. پيرونءُ ڪي سار ٿي. بصران ڪي هڪل ڪيائين ”اٿي ڏاڏهين ڪي سجاڳ ڪر! پسي ويندي.“ سڏ نه مليس، هو مناهه مان اُٿيو ۽ ٻنيي ڏانهن وڌيو. باڪس مان تيلي ڪڍي جاري ۾ رکيل بتي ٻاريائين. ٻارڙن تان نگاهه ٻوڙائي وجي پاڳيءُ تان رلي ڇڪي لاٿائين ”رن گڏهه آپاٽي پئي آهي! نڊيڙا پسون پيا پسن. هن ڪي ڪا سُرت ئي

ڪانهي. اٿي مردار! امان ۽ ڏيٺين ڪي اُٿار! مهاري واڇر مان ٿي پسين، رنون جهڙيون مٺلون، هيڏا نڪاءُ ۽ مينهن جا سنڪا پر ڏڳ ٿيون پيون آهن.“ ياڳي ڪر موڙي اٿي. چوراڙ تان اورانگي ٻاهر چِني ۾ آئي. ”بصران! بصران! ڏاڏي! آئي ڏاڏي اٿيو. مائي! اٿن ٿيون!؟ چوري! چوري اٿي! مُئا ڪٿئو مري ويون ڇا؟ هنن رنن مان تہ ڦاٽي آهيان! چار پهر رات جا بہ سک نٿي سنيران.“ ڪٽ تي ستلن مان ڪنهن بہ جواب نہ ڏنو. ياڳي وڏي اڇي مهاريءَ جو پاسو ڪنيو. چتان ٽوبڙي تي ستي پئي هئي ۽ بصران ڪانہ هئي. ”ڏاڏي اٿي چوري ڪيڏانهن ويئي!“ چتان چرڪ ڀري اٿي. ”هون، هان ڇا، چوري! مائي هي ڇا؟ منهنجي اک لڳي ويئي، تون وڃي ويڙهي ۾ ڏس. ڪيڏانهن ويئي.“ گهر، ويڙهو، مناهہ ڳوليا ويا. گهٽي بند هئي. پيرو ڦرندو دن وٽ آيو. گاهہ لوڙهي تي پيل هو. گاهہ وجهي گس ٺاهيو ويو هو. بصران اتان چڙهي نڪتي هئي. پيرونءَ ڳالهہ ٻُڌي اڇي ياڳيءَ ۽ چتان کي ڳُڙ وڏي. رات ۽ ماٺ ڪنهن چُون بہ نہ ڪئي. چتان ڏکن ڪان ٽڙي وڃي پٽ تي ڪري. رت نڪ مان سيڙون ڪري پئي وهيوس. پيرونءَ جي گهر ۾ ڏڙ پي پئي. ننڍا وڏا ڪٽي رڪئين هئين. ”تيسين پٽسان! پنهنجا ڪريو وچ ۾ ويهاريو ويٺي آهي. هاٽي تہ منهنجي ڏاڙهي ڪوڙائين ۽ پنهنجي سينڌ بہ. لاٽئوني مٽان ڪک. ڪهڙو منهن ڪٽي ٻاهر هلندس؟“

رمون سندس ناناڻڪيءَ مٽيءَ ۾ هو. هو ڪر جو راڪاس، سڄو گهر مٽي تي ڪنيو بيٺو هوندو هو. ارڪان سڌا ڪونہ هئاس. پر ڪر مٽو ٿي لڳونِ. بصران اُڌي ساماٽي هئي. رمون ڪڏهن ڪڏهن اڪيلائي جو وجهہ وٺي بصران جي راٽي رت تي هٽڙا ڦيريندو هو. بصران اندر ئي اندر رمونءَ تي ساهہ ڇڏيندي هئي. ڳوٺ جون هڪ ٻهيءَ واريون ڪيس چيڙائيندئيون هيون. پاڻ ڳالهيون ڪريو پيئي ٽرندي هئي. بصران تي بہ ٽي دفعا ميڙ ٿيا هئا. بدي جي آڏڙيءَ ۾ بچيو ويئي. ميڙ ايندي هئي تہ بصران پير پوجي، بانسون باسي، ميڙ ٽاريندي هئي. هوءَ چاچي، پيءُ

۽ ڏاڏيءَ تي خار ڪائيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ته پاڙي وارين کي به چئي وجهندي هئي ته ”نڪو ٿا هي مٺا ٽيئي مرن ۽ نڪا ٿي منهنجي حياتي کٽي. نڪو ٿو چاچر لاڏو ٿئي ۽ نڪو ٿو منهنجو مورت ٽُٽي. هو ويچارو ته اڪ جي پوچڙ مان پيو نهاري آئون چا ڪريان.“

هڪ دفعي ماٺس پيرونءَ کي چئي ڏنو ته ”پاڻ تان بار لاهي، هرويرو چوريءَ جي جواني نه جلائي. لوڪ منهن موڪ آهي. ڪيتريون پيون ڳالهيون ٿين. گهر ۾ مون کي رمونءَ جي هلت نٿي وڻي. اها ماٺهين ته مت ۾ ڪانهي. چڱيءَ کي مرين ته بار لاهي يا رمون کي نه سهه. سيڪو وجي ترهي تري. آئون تنهنجين گارين کان ٿي ڊچان نه ته اهڙي ڪنج ڪٺانس جو مٿو به وجي چٽل پاٿيءَ سان ڏوئي.“ پيرونءَ جي چند ڪيڻ کان پوءِ رمون هنن وٽان ويو هليو. چنداٺي جماٺي ڳوٺ ۾ وڙولبو هو. شفوءَ سان سندس سنگت هئي. شفو ۽ هي ٻئي رات جو گهٽي تائين گڏ گذاريندا هئا. ڏينهن جو به ڪم ڪار لاهي ڪهاڙيون هٿن ۾ سڄو ڏينهن پيا اڳ پوءِ ٿيندا هئا. پيرونءَ هڪ دفعي وري جهڙ ڪيي هئس پر ماٺس لاڪ لاٿيس ته ”اوهڏو نه ٿي! ماٺهون ٿو ڪلائين!“ وڏڦڙو وسي دنگ ٿيو هو. سنهي بوندار پئي پي. گوڙ جي اجا به ڏرٽي هئي. وڇون ڳنيا ڍڪي ٻوڙي رهيون. نانگ ڪنوڻ وٽ وجهيو ڪڪرن کي جهٽ تي هنيا. پنيرڪو ٿيڻ وارو هو. ڪڪر هوا جي ڪري ڇڇي ۽ ٽڙي ويا هئا. جهڙ ٽٽي چڪو هو. پيرون گهٽي مان ٻاهر نڪتو، لوڙهي کي ڦري دن وٽان آيو. پير ڪنيئين پيرن جو رند واهه تي چڙهيو ۽ باغ کان ڦرندو پڪي تي چڙهيو پوءِ ڪاڻه خبر نه پئي. پڪي تي ويا.

صبح ٿيو. مينهون پاٿيءَ مان ڪيي اُساڪري پٽ تي ڏهڻ لاءِ آنديون ويون. ٻيڙا پترويون هٿن ۾ ڪنيو گهٽين مان ٻاهر نڪتا. ڦرڙن جون ڍڪون ۽ ڏوڏين جون ڪنڪارون ٿيون. مينهن وڏي ڦرڙن کي چٽيو. ونگ پيا. سيڙون لڳيون. گهرن ۾ ڏو ڏو جا آواز اٿيا. ننيڙن جا روساما ڪيا، گيلاٿيون ڪاڏيون. ان صبوح چتان لسي ونڻ نه آئي. سچ

چڙهي ننديون وڏيون سس پس ڪرڻ لڳيون. هتن جا پاچان، اڪين جا اشارا ۽ وات جا موڙا ٿيندا رهيا. ٻاهر وڻاٽن تي به اها ڳالهه سيني جي وات ۾ هئي، ته ”چوري بصران رات پڄي ويئي.“

◈◈◈◈

انساني تاريخ ۾ ادب جو حصو

عظيم انسانو!

سنڌي ادبي سنگت طرفان توهان سڀڻن کي زحمت ڏني ويئي آهي. توهان پنهنجي صداقت ۽ خلوص ڏيکاري، پنهنجا ڪيترا قيمتي ڪاروبار ۽ مصروفيتون درگذر ڪري سڏ ۾ سڏ ڏيئي اسان جي حوصله ۽ همت افزائي ڪئي آهي. ”پلائي جا پال ڳڻي ڳڻيان ڪيترا“

ساٿيو! اڄوڪو ڏينهن توهان سڀ بهتر ڄاڻو ٿا. تنهنڪري ان سعيد ڏهاڙي جي اهميت کي سڄي ان جي پوتر ۽ پاڪائي کي ڄاڻندي توهان کي هڪي پليٽ فارم تي گڏ ڪرڻ لاءِ توهان کي تڪليف ڏني ويئي اٿئون. اميد ته اسان کي معاف ڪندا. اها سڀني جي خوشنصيبي چئبي جو هت حاضرين دوست سڀ تعليم يافته آهن، منجهن ٿڏي ۽ ڪوسي جي پرکڻ جي پروڙ آهي. پاڻ باشعور ۽ سٺا شهري آهن. شعور ئي هڪ اهڙي شيءِ آهي جيڪو انسان کي نشت و برخواست جا آداب ۽ گڻ سيکاري ٿو.

توهان کي ياد هوندو ته هن ڌرتوي تي ڪئين شخصيتون ۽ حڪومتون ڪمال ۽ زوال کي پهتيون. ڪئي طوفان ۽ سيلاب آيا ڪيترا ديب جليا ۽ ڪئين ڏيا وساميا، پر تنهن هوندي به هن شهر جي اهميت ۽ اصليت ساڳي آهي. اهو بلڪل درست آهي ته اقتصادي توڙي سياسي حالتون تبديل ٿيل آهن. منهنجي خيال ۾ جيتري هن شهر جي تاريخ پراڻي آهي. ته اوترو آئون دعويٰ سان چوندس ته ڪنهن جماعت يا تنظيم طرفان ههڙن پلارن ڏهاڙن تي ڪنهن کي به گڏ نه ڪيو ويو آهي. اڄوڪي ملن پارٽي دڙي ۾ اسان جي تاريخ جو پهريون باب آهي.

شهر جي معزز افراد طرفان هن ڪان اڳ شادي ويهان، سياسي توڙي مذهبي اجتماع ڪان علاوه ٻيا بہ اهڙا پروگرام ٿي چڪا هوندا. پر هڪ ادبي جماعت، جنهن جو وجود نئين چاول ٻار وانگر آهي. جنهن جي اهميت ۽ طريقہ ڪار ڪان ڪيترا ويئل دوست بہ واقف نہ هجن تنهن لاءِ بلڪل وڏو مسئلو آهي. سو منهنجي خيال ۾ هڪ مثال ٿيندو.

انسان جي تخليق جو مقصد هو تہ هو پاڻ پتوڙي اهڙا ڪي ڪرشمي ۽ ڪرتب ڏيکاري جنهن جي باعث هو اشرف المخلوقات سڏائڻ جو حقدار ٿئي، ويچارو انسان صدها سالن ڪان هو بي ڪنار پنيور ۾ لهوارو ۽ اوپارو لڙهيو ۽ تريو آهي. هن هر ڏک ۽ سک کي پنهنجو نصيب سمجهيو آهي. ڪٿ جبر ۽ استبداد جا ڪاڪ محل ڪيرايا آهن تہ ڪٿي ڪيتريون وسندل بستيون برباد ڪيون اٿس. ڪڏهن باهہ پاڻي، سچ ۽ بتن جي پرتش ڪئي اٿس تہ ڪڏهن مالڪ حقيقي جي ڳولا ۾ ڏونگر ڏوريا ۽ جبل جهاڳيا اٿس. ڪڏهن ڪليسا ۽ شوالا جا در پيٽيا اٿس تہ ڪڏهن مسجد ۽ مندر ۾ پنهنجو سر ٽڪرايو اٿس. ڪنهن دور ۾ قدامت پسند تہ ڪڏهن فراريت بہ حاصل ڪئي اٿس پر سندس هر ڪا چرپر ڪونڪو مقصد رکي ٿي. غرض تہ هو هر دور ۾ وقت جي وهڪري سان وهيو آهي. پنهنجي سمجهہ، فهم ۽ ادارڪ وسيلي نشيب و فراز کي چاتو آهي.

جيتري انسان جي تاريخ پراڻي آهي تہ اوترو، ادب، پڻ. ادب اسان کي اصلاحي، تعميري ۽ تنقيدي پهلو سيکاري ٿو، ڪنهن سمي ۾ ادب صرف درباري فن ۽ گذر معاش جو وسيلو بنيو آهي، توهان غالب تي نظر ڦيرائيندا تہ هن پنهنجي عظيم ذات ۽ فن کي ڏهاڳ ڏيئي، سپاهي گيريءَ جو پيشو اختيار ڪيو، اندر جي ويئل فنڪار، چترڪار ۽ شاعري بوساٽي ڇڏيو. سنڌ جي سرزمين تي عربي، ايراني توڙي هندي ادب پنهنجا تاثر ڇڏيا آهن. اسان جي ادب ۾ ڪي اهڙا لڪير جا فقير ۽ قصيده گو پيدا ٿيا، جن شاهہ ۽ سچل جي روايتن ۽ نقش قدم کي ڇڏي، ادب براءِ زندگي ۽ اصلاح جي پهلو ۽ نظريہ کي نظرانداز

ڪري ادب براءِ ادب مناسب ڄاتو، جنهن جو مثال گل و بلبل ساغر و مينا ماهه لقا ۽ ماروءِ ملندا. ورنه اسان کي پنهنجي تاريخ، ادب، سياست، جاگرافي، ٻولي ۽ رسم الخط آهي.

اڄوڪي وقت ۾ توهان کي ادب ۾ ٻه ڳالهيون ڏسڻ اينديون: 1. قديم ادب 2.جديد ادب. قديم ۽ ڪهني ادب کان شايد هتي ويٺل دوستن مان ڳچ حصي جا واقف هوندا، باقي جديد ادب شايد انهن لاءِ نئون ٿي پوي. قديم ادب هاڻي پارينه داستان ٿي چڪو آهي. جنهن ۾ نڪي جان ۽ جذبو آهي ته نڪي وري ورح ۽ تاثر. هو پنهنجو جوين ۽ وهي وڃائي چڪو آهي. سندس ٻڌڻ وارا آگرين تي ڳڻڻ جيترا نڪرندا. پر ان جي بجاءِ نئون ادب جوش، ولولي ۽ مقصد سان هٿ ۾ مشعل ڪٽي نڪتو آهي. هو هر ظلم ۽ تشدد جي خلاف، ٻاٽ ۾ لاٽ شام جي سحر، اونداهيءَ ۾ سوجهرو، ڪچ ۽ ڪنياءُ جي بجاءِ سچ ۽ انياءُ آهي. هن ۾ انيڪ اصلاحي توڙي تعميري پروگرام موجود آهن. موجوده ادب هن نئين ماحول ۽ سماج جو معمار آهي. هو هر ڪنهن فهم کي ذي شعور ۽ بااخلاق بنائڻ ٿو گهري، هو نوان ذهن، نوان موڙ نيون راهون ۽ نيون منزلون ماڻڻ گهري ٿو.

جديد ادب کي خيال ۾ رکندي هتي چند نوجوان ۽ حساس طبيعت وارن سنڌي ادب سنگت جو نئين سر وجود آندو. ادبي سنگت جو قيام چند سال اڳي هن شهر ۾ محترم محمّد ابراهيم وڪيل جي ڪوشش سان پيو، جنهن جا روح روان مرحوم مولوي محمّد عثمان پروانه ۽ محمد يوسف پنجابي ۽ ٻيا هئا. خبر نه پئي ته پوءِ ڇو هن عظيم مقصد رکندڙ ادبي جماعت جو ضوفشان قنديل کي ڪنهن واچوڙي وڪوڙيو. جنهن جا شعاع ڪنهن حد تائين پهچي پورا ٿيا.

جنهن ڪم ۾ هل چل ۽ حرڪت ناهي تنهن ۾ فطرتاً توڙي اصولاً برڪت نه پوندي. هن جمود ۽ سڪوت کي ٽوڙڻو آهي. اهلِ خرد وارن کي اهل جنون جي صف ۾ شامل ٿيڻو پوندو. هن خطئہ تي نئين نسل لاءِ نئين شعور لاءِ زمين هموار ڪرڻي پوندي زنگ چڙهيل احساس جرڪائڻا ۽ جيارڻا پوندا. مرده دلين جا شيشا صيقل هٽي صفا ڪبا.

تنهن کان پوءِ هن ننڍڙي ڳوٺ جي هر اسرندڙ ۾ علم و سياست جو چاهه پيدا ٿيندو. علم ۽ شعور پيدا ڪرڻ لاءِ پاڪستان توڙي ٻين ملڪن ۾ اسڪول، ڪاليج، مدرسا، يونيورسٽيون ۽ لئبرريون کوليون وڃن ٿيون، لئبرريون ۽ ريڊنگ روم قائم ڪري ان ۾ بي بها ۽ اڪٿ خزانا ڪتابن جي صورت ۾ رکيا وڃن ٿا. جنهن مان ڪيترا پياسا سيراب ٿي نڪرن ٿا. اهڙا پروگرام اسان کي هتي پنهنجون جماعتون ناهي مرتب ۽ مروج ڪرڻا آهن. جنهن جي باعث ماڻهن ۾ پڙهڻ جو چاهه ۽ شعور جاڳي هتي جي سنگت سيني ساٿين جي ساٿ سان هڪ لئبرري قائم ڪرڻ تي گهري، جنهن ۾ ڪتاب، رسالا ۽ اخبارون گهرائبيون جيڪو ڪم ڪنهن هڪ فرد يا هن ننڍڙي اداري جي وس کان ٻاهر آهي، تنهنڪري هن مقصد کي ڪامياب بنائڻ جو سهرو حاضرين ساٿين جي سر تي آهي. اميد ته هن تعميري پروگرام ۾ اسان جو سڀ ساٿ ڏيندا ۽ موجوده سنڌي ادبي سنگت جا ميمبر ٿي ان مهم کي ڪامياب بنائيندا.

آخر ۾ آئون سنگت جي طرفان سيني آيل سڄڻن جو شڪريو ادا ٿو ڪريان.

خدا حافظ

◈◈◈◈

نظم

هڪ شهر ۾ کي گهڙي چور آيا،
۽ چورن متان کي وري مور آيا.
ٻنهي چور مورن ڪئي پاڻ ۾ جنگ،
انهي جنگ ڏاڍو مچايو ڪو رنگ،
ڏريون پاڻ ۾ خوب اٽڪي ويون،
۽ خبرون وڃي ڪن پاٽاريءَ پيون،
سا امالڪ اچي ڪاهي وچ ۾ پئي،
تنهين ٻنهين کي گهرائي صلح تن جي ڪئي،

سرهيالن مڙي فيصلو هينئن ڪيو،
تہ ڀاڳيا چئي آئين اچا پيسا پريو،
هي شهر ۾ مال جي هتي نہ هجي ها،
تہ هيڏو اجايو هيءُ رت ڪيئن وهي ها.
پريو ويهہ لک آ چڱائي اوهان جي،
اها بہ نوازش اوهان تي اسان جي.
نٽا جي ڏيو تہ پوءِ هي ياد رکجو،
ماڳهين اوهان کي هتي ڪين ڇڏبو.
انهي ڏپ اڪبر هئا ڀاڳيا منجهايا،
انهي مارا ۾ تن ٽپڙ سڀ وڃايا.

ازل کان اسان جون تہ آسون اِئين،
سُتيون روز مرڪي تہ سڏڪي اُٿيون،
تڏهن کان جيئڻ جا بهانا ڇڏياسين،
جڏهن کان اوهان وٽ پلايون گُٽيون
اسان پاڻ چانون سان چانيل ڇٽيون،
نہ پٿرن سان ياري نہ شيشن سان رشتا،
ٻنهي ساڻ آهن وکن جون وٽيون،
سوين سج واڪا ڪري ويا وري،
اسان چنڊ مان ڪين ٻانهون ڪڍيون.

جوڳ جيا پو ڏاڍو اوکو،
روز تو پسجي رج جو دوکو،
ڳڪن وانگر هلڪاناهيون،
واءُ اڏاري ناهي سوکو،
من پاتال ۾ پيڙا پيهي،
ڏي تي جيءُ کي ڏاڍو جوکو

سنهن سچائي ڏاران ڪوجهي،
چنڊ ستارن ڏارا ٻوڪو،
سيڪا رچنا سندر سونهي،
پر و چت وٺي ٿو چوڪو.

ڪيڏا سور سگهارا آهن،
ساهن تي سي سوپارا آهن،
ڪالهه به ڪوڙن ڪاڪ لڄائي،
اڄ ٻي ڪين لڄارا آهن.
سارو سار به وسري جن،
تن جا ٿي سانيارا آهن،
ٻنڪي ٻنڪي پهچي ويندا،
جيڪر هوند سچارا آهن.

◈◈◈◈

سید أکبر
تي
قلم

تو پڇا ٺان سپرين...

28 جون تي صبح جو سائين عزيز سولنگي سان دفتر ۾ ديدار لاءِ پهتس. ملندي ئي رڙ ڪري چيائين ”ڪاوش پڙهي اٿئي“ چيو مانس نہ! خير تہ آهي!؟ ڏک واري انداز ۾ ورندي ڏنائين تہ ”سيد اڪبر گذاري ويو“.

سيد اڪبر جي وڇوڙي جو ٻڌي تاڪ لڳي ويا. آهستي آهستي اڪبر سان گڏ گذاريل گهڙين جو ريل اکين اڳيان تري آيو. منهنجا سائنس اڻ ڳٽيا رشتا هئا. هو هن ڌرتي جو درد رکندڙ حساس، جوان جذبن وارو شاعر ۽ مظلومن، محڪومن سان همدردي رکندڙ انسان هو.

سنڌ جي مٽي جو چپو چپو زرخيز آهي پر لاڙ جي مٽي جا تہ رنگ عجيب و غريب آهن. هن مٽي جي هڳاءَ ۾ ڪئين مالڪ موتي پيدا ٿيا آهن. سيد بہ انهن منجهان هڪ هو. منهن جو تعلق بہ ٺٽي ضلعي سان آهي. منهنجي ناني ۽ ڏاڏي جون هڏڙيون بہ سجاول پرسان سخي پير جي قبرستان ۾ دفن ٿيل آهن. مون کي ان حوالي سان فخر آهي تہ منهنجي ۽ سيد اڪبر جي مٽي بہ ساڳي آهي.

چني گل گلاب جا ڪيئي ڏارون ڏار،
اڙي موت ميار، ايڏو ساڙ سڳنڌ سان .(اياز)

موت منهنجي ۽ اڪبر جي وچ ۾ وڇوٽي وجهي ڇڏي. پر موت تي ڪهڙي ميار!

اڪبر شاهہ سان منهنجي ملاقات 1994ع کان شروع ٿي پر سندس قرب ۽ پنهنجائپ، پيار مان، مون محسوس ڪيو تہ اسين ورهين کان هڪ ٻئي کي سڃاڻون ٿا. 1994ع ۾ آئون مرڪزي اليڪشن ڪميٽي (پ ٽ الف) جو ميمبر هوس ۽ سيد ضلعي ٺٽي جو صدر هو. مرڪزي آفيس جو ان وقت مجاور بہ آئون هوس. هڪ رات سيد اڪبر ۽ راشد مورائي آفيس ۾ اچي نڪتا. سڄي رات ڇت تي ڪچهري ٿيندي رهي. ملڪي سياست، پ ٽ الف ۽ لطيف جي شاعري ڪچهري جا اهم

موضوع هئا. ڪنهن وقت ٻنهي شاعرن پنهنجي شاعري ٻه پيئي ٻڌائي. خاص طور تي سيد اڪبر جو هي گيت ٻڌائڻ مهل سندس انداز اهڙو ته خوبصورت هو جنهن کي لفظن ۾ بيان نٿو ڪري سگهجي.

جهانگيائي اُٺ پر تون جهول، مَڪ پنڻ جي مند اچي ويئي.

آئون سندن خدمت ٻه ڪندو رهيس ۽ سائٽن ڪچهري ۾ مون ڪين چيو ته پٽ ڏٺي جي اڳنڌ تي سائين جي اير سيد جو جلسو هليو پئي. سائين جي اير سيد عبدالواحد آريسر، حميده کهڙو، تاج جويو ۽ ٻيا اڳواڻ اتي موجود هئا. آئون ۽ سائين لائق سنڌي ٻه هڪ ڪنڌ ڪان تقريرون ٻڌي رهيا هئاسون ته اسان جي نظر ڪامريڊ مير محمد ٽالپر تي پئي. سائين لائق سنڌي کيس چيو ته ڪامريڊ آئون توهان جو نالو اسٽيج سيڪريٽري کي ڏيان ٿو. مهرباني ڪري تقرير ضرور ڪندا. ته جيئن اخبارن لاءِ خبر ٺهي. سائين ان وقت "روزانا آفتاب اخبار" ۾ سب ايڊيٽر هو. ڪامريڊ ٽالپر چيو ته نه ادا تقرير ڪو نه ڪندس. باقي اخبار ۾ ڏيئي ڇڏجو ته اجوڪي هي رات ويهين صدي جي عظيم ترين رات آهي. هن ۾ پٽ ڏٺي ۽ ٻاهر اڱڻ تي وينل سيد جو ميلاپ ٿيو آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ هي رات ٻه وڏي اهميت واري لکبي. مون سيد اڪبر ۽ سيد راشد کي عرض ڪيو ته پ ٺ الف جي تاريخ ۾ شايد وري هن جهڙي رات نه اچي ڇاڪاڻ ته اڄ سنڌ جا ٻه ڏاها، شاعر، استاد، اڳواڻ پاڻ ۾ مليا آهن. سيد اڪبر ته اسان وٽ جسماني طور موجود ناهي. پر سندس ڪيتريون يادون اسان سيني وٽ زنده آهن.

هڪ دفعي مزورن جي احتجاجي جلسي جي تصوير اخبار ۾ ڇپي. ان ۾ هڪڙو ننڍڙو ٻار هٿ ۾ پلي ڪارڊ کڻيو بيٺو هو ۽ لکيل هو ته "بابا کي پگهار ڏيو" سيد اڪبر اها اخبار پڙهي درديلي آواز ۾ آهه ڀري شاهه صاحب جو هي بيت چيو:

نه سي وَوڻ وڻن ۾، نه سي ڪاتاريون،
پسيو بازاريون، هينئڙو مون لوڻ ٿئي. (شاهه)

سيد اڪبر پنهنجي ذات ۾ مڪمل تنظيم هو. سندس لکڻين، شاعري

۽ تقريرن جو انداز ئي نرالو هو. جنهن ڪي موجوده سنڌ جي تاريخ ۾ مورخ تمام اهم جاءِ ڏيندا.
سندس هر لفظ، هر جملي، هر ڳالهه ۾ لطيف جي ٻولي سمايل هئي.
آئون سيد اڪبر جي وڇوڙي جي خبر ٻڌي جڏهن سندس تڏي تي ويس ته اتي مون کي بلڪل لطيف سائين جي هن بيت جهڙو منظر نظر آيو.

ڪاڪ ڪڙهي وڻ ويا، لوڙهو لڌائو،
تو پڇاڻان سپرين، آتڻ اُجهاڻو،
مُين سين ماڻو، مناسب نه مينڌرا. (شاهه)

سيد جي سادي سودي اوطاق ۾ ان جي اڳيان موجود ونڊ ۾ ڪنول جا گل اهڙي نموني لڏي رهيا هئا ڄڻ اُهي به سندس وڇوڙي تي ماتم ڪري رهيا هجن. سيد اڪبر کي دردن، تڪليفن هوندي به ڪڏهن مايوس نه ڏٺو. سدائين حضرت علي رضه، هوشو، هيمون ۽ دودي جي بهادري وارا مثال ٻڌائي بهادر ٿيڻ جو اتساهه ڏياريندو هو.
سندس گهر اڄ جي حالتن ۾ ڪڙائون ڪکائون جُهريل ۽ زبون حالت ۾ مون ڏٺو. پاڻ هاري جي زندگي وانگر تتل ڪوري ۾ جان پچائي، سخت پورهئي ڪرڻ کان ڪڏهن نه ڪيٻائيون.
پاڻ غربت سقيمي حالت هوندي به ڪڏهن به ڪنهن غير جي آڏو هٿ نه ٽنگيو.
اسپتال ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ اخبار ۾ خبر ڏيڻ يا تشهير ڪرڻ جي سخت خلاف هو. پنهنجن ذاتي دوستن ساٿس آخر تائين نڀايو ۽ ساٿس گڏ رهيا. پاڻ پ ٽ الف کي آخر تائين چڱو خاصو ٽائيم ڏنو.
اڇو ته سيد جون ساروڻيون ساري اتساهه پيدا ڪري جدوجهد جي ڪا نئين راهه اختيار ڪريون. نڪولا وا پنساروف جون هي سٽون سيد اڪبر شاهه کي ارپيندي اکيون ڳوڙهن سان پُرجي آيون آهن.

انهي دک جي،
پيڙا جي قيمت نٿا گهرون،
عيوضي ۾ ڪنهن اجوري،

شهرت جي گهرج ناهي،
نہ ئي ڪليندر جي تصوير بڻجڻون اٿئون،
بس جي اسان کان پوءِ اچن،
ڪين ايترو چئجو،
هڪ زندگي، هڪ موت،
هڪ ڪلپنا گهڙيندا رهياسين،
روشني لئہ اونداهي ۾ وڙهندا رهياسين!!

◈◈◈

هينئڙو مون لوڻ ٿئي!

نہ ٿي تيج بخشي ڪڏهن پڻ انهيءَ کي،
جڏهن ڪنهن غداري جي سازش سٽي. (اڪبر)

سنڌ جي لاڙ واري علائقي جو سندر سريلو، سدا ملوڪ ۽ سلجھيل هڪ آدرشي انسان، جيڪو ساهہ ڏيئي ويساهہ بچائي نيٺ گذاري ويو. گذاري ڇا ويو قهر ڪري ويو. جڻ تہ چورو چنو ڪري هليو ويو. اهو نيڪ ۽ پلو انسان سيد اڪبر شاهہ هو. پروردگار جڏهن چاهي تہ ساهہ جي تند جي ڏوري ڇڪي پاڻ گهرائي يا جيئدان ڏي. جيڪا ڳالهہ منهنجي خيال ۾ ڪنهن بہ انسان جي وس جي ڳالهہ ناهي. ڪنهن چواڻي تہ زندگي ۽ موت جو سلسلو تہ پيو هلندو. هڪڙا ماڻهو ايندا ۽ ٻيا ويندا رهندا. اسان جا لڙڪ ڪنهن کي وڃڻ کان روڪي تہ نہ سگهندا. پر ڪي ڪي ماڻهو جيڪي پنهنجي تعميري سوچ جو ورثو ڇڏي ويندا آهن. اهي انسان عظيم ۽ امر آهن. سيد اڪبر شاهہ بہ انهن ماڻهن مان هڪ هو. جنهن جي پيٽ هرو پرو ڪنهن سان نہ ٿي ڪري سگهجي. شاهہ صاحب فرمايو آهي تہ:

گهوٽن ۽ گهوڙن جيئڻ ٿورا ڏينهڙا،
ڪڏهن منجهہ ڪوٽن، ڪڏهن واهي رڻ جا.

سائين اڪبر شاھ 26 ۽ 27 جون جي وچ واري رات ۾ اسان کان هميشھ لاءِ موڪلائي جدائي جو ڏنڀ ڏيئي هليو ويو. جنھن لاءِ اسان خوب رناسين، ٻٽڪياسين ۽ هڪ ٻئي کي ڳل ڳراٽڙيون پائي آخرڪار لحد ۾ لاهي پنھنجي پنھنجي گھرن ۾ اچي آرامي ٿياسين ۽ ٻئي ڏينھن هر ڪو پنھنجي ڪم ڪار سان لڳي ويو، سدائين ٿيندو بہ ائين آهي نہ! پوءِ اڳتي هلي يادن جي دز ڪي حالتن موجب ڇنڊبيندو اڳتي نڪري ويندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن عيد يا ڪنھن خوشي واري ڏينھن ياد ڪري بہ هنجون هاري، چار ڳوڙها ڳاڙي وري ٻئي ڏينھن جنبي ويندو آهي پنھنجي ڪم ڪار سان پر! ڪڏهن ڪڏهن ائين ٿيندو آهي تہ ڪو اهڙو ماڻھو جيڪو گلاب جي گل وانگر سدائين ذهن کي معمار ۽ سرهاڻ ڏيندڙ هجي ان جي ڳالھين ۽ يادن کي ياد ڪندي، ان جا گڻ ڳائيندي، ساروڻيون ساريندي، ورهين پڇاڻان بہ ناهن وسرندا يا ان جي ڪا ڇيل ڳالھ دل جي خانن ۾ هميشھ هميشھ محفوظ رهندي آهي ۽ ان جي ياد ڪپر ٻڌجي ڪائڻ ايندي آهي. آئون دعويٰ سان چوان ٿو تہ اهڙن مانجھي مردن مان جيڪو ٻين جي دلين تي راڄ ڪندڙ هجي. اهو اڪبر شاھ ئي ٿي سگھي ٿو. جنھن جون يادون عمر ڀر ناهن وسرڻيون. سيد اڪبر بہ ذات ۽ ذات کي ڪڏهن بہ بالا تر نہ ڪوئيو، پر هن شخص انسان ۽ انسانيت کي اتم ڄاتو. جنھن ڪري بہ هن اهو اعليٰ مان مرتبي وارو رتبو ماڻيو. سائين غلام حسين رنگريز ڪجھ هن طرح چيو آهي:

ماڻھو موتي داڻا هئا، ڏاڍا ساھ سيباڻا هئا.

پيـاز تـہ نـاهـي واپـار رنـگـريـز،

ڦرڊل ڏيـڻ ۽ ونـڻ ڪـو مـون کـان سـکـي.

سائين اڪبر شاھ واقعي ئي ماڻھو موتي داڻو هو ۽ برابر ساھ سيباڻو هو پيار ڪندڙ ۽ پيار ڏيندڙ پانڌيڙو هو. شاھ جي بيت جيان ”ڪنھن ڪنھن ماڻھو منجھ اچي بوءِ بهار جي“ هن ڪڏهن بہ ڪا سوديبازي نہ ڪئي. بردبار، اٽل، حوصلو رکندڙ مهان انسان هو.

بهرحال! هاڻي اسان پنهنجي قسمت کي ڏوراپو ڏيون يا پار ڪيون. ڇا ٿيندو؟

ڏونگر ڏکوين کي، ٽپي ڪندي ڪوهه،
تو جي پهڻ پب جا، تہ لگ منهنجا لوهه
ڪنهن جو ڪونهي ڏوهه، امر مون سان ائين ڪيو.

اسان پنهنجي نصيب ئي تي ماتم ڪري سگهون ٿا. سيد اڪبر جي لاڏاڻو ڪرڻ کان مهينو کن اڳ ۾ 22 مئي تي سيد اڪبر سان پ ٽ الف پاران تعليمي خدمتن جي اعتراف طور ڪيس الوداعي تقريب ڏني ويئي. ان کان پوءِ سائين اڪبر ترت ئي بيماري ۾ بستري پيڙو ڪراچي ۾ ٿيو. جتي هن ذات ۽ قلم ڌڻي جي چند دوستن ۽ مائٽن کان سواءِ ڪنهن بہ ثقافتي کاتي يا حڪومتي دَر پاران سار نہ لڌي ويئي ۽ سيد اڪبر شاهہ زندگي ۽ موت جي ويڙهاند وڙهندي نيٺ 27 جون تي زندگي جي بازي هارائي ويو. اسان جي آسيا آهي تہ پڳوان شال ڪيس پنهنجي چرنن ۾ رکي آمين.

سيد اڪبر جنهن هميشہ ڏيڻ سکيو، وٺڻ هن جي وٽ ۾ شامل نہ هو. هن هميشہ محبتن، پنهنجائين ۽ پيار وارو وکرو ورهايو ۽ ڪڏهن بہ نہ ٿڪو، ڳالهائڻ ۾ خود اعتماد، پڪي پختي ڳالهہ ڪندڙ، سوچڻ سمجهڻ جو پندار سيد اڪبر شاهہ اڄ اسان وٽ جسماني طرح موجود ناهي. پر روحاني طور تي روح سان سلهاڙيل آهي ۽ آئون هڪ ڳالهہ ڪندو هلان تہ سيد اڪبر تي ڪجهہ دوستن جيئن مسٽر اقبال خواجہ، ذوالفقار اوٺو، يوسف سنڌي ۽ مون ان کانسواءِ چند هڪ اڌ ٻين دوستن کان سواءِ اسان جي دوست ”الهہ بچايو جمالي“ پڻ لکيو. جمالي صاحب جي وڏي مهرباني جنهن خصوصن سيد اڪبر شاهہ تي لکيو. ٿورو نہ مڃڻ بيواجبي ۽ زيادتي ٿيندي. جمالي صاحب سنڌس ڪالم ”اسين ماٺهو لاڙ جا“ هلال پاڪستان ۾ منهنجي ليک جي جواب ۾ لکيو آهي تہ 23 جون تي هلال پاڪستان ۾ سندس ڪالم ڇپيو. هن صاحب طنزيہ انداز ۾ جواب ڏيندو لکيو آهي تہ سڄي سنڌ ۾ جنهن

اڪيلي ماڻهو غور ۽ فڪر ۽ دلچسپي سان سندس ڪالم پڙهيو آهي. اهو ماڻهو آهي موٽو مل ”ڪنول“ ڪوهستاني. جمالي صاحب جي سوچ ان ڳالهہ مان ڪيڏي نہ محدود پئي لڳي جو دوست شايد صحيح ڳالهہ ۽ سچ کي هضم نہ پيو ڪري سگهي يا برداشت جو مادو گهٽ آهي. جمالي صاحب آئون تنقيد برائي تنقيد جو نہ بلڪ تنقيد برائي تعمير جو محتاج آهيان. هرو ڀرو آپي ڪان نڪري دوست کي دشمن جي قطار ۾ اچي بيهاريو اٿئي. حقيقت ڪجهہ هن طرح هئي تہ توهان ملڪ نديم جي شعر کي سيد اڪبر جو پي سمجهيو. مون فقط نشاندهي ڪري توهان کي اصلي خالق جو نالو ٻڌايو اهو ڏوهہ ناهي. مون کي ياد ٿو پوي تہ ڪافي شاعر، شاهہ لطيف، اياز، استاد، رنگريز، منشي، تنوير ۽ ٻين ڪيترن جي شاعرن جي شاعري ۾ سندس تخلص يا نالي واري مصرع ناهي تہ پوءِ ڇا ٿي پيو. شاعر توهان جي ان ڳالهہ سان سهمت جا محتاج ناهن تہ هروڀرو آخري مصرع ۾ سندن نالو هجي. توهان لکيو آهي تہ نالي واري مصرع نہ هئڻ جي ڪري ملڪ نديم جي شعر کي سيد اڪبر جو سمجهو ٺيڪ آهي. نظر چڪ ٿيندي آهي پر ان ڳالهہ تي ڳنڍ ٻڌي بيهڻ تہ آئون صحيح آهيان ڳالهہ کو ٻار بہ شايد نہ ڪري سگهي. توهان کي اهو ٻڌي شايد حيرت ٿئي تہ اڪبر شاهہ جي وائي ”جهانگياڻي اُتي پر تون جهول“ مرحيات علڻ فقير شيخ اياز جي ڪري ڳائي... پوءِ ڇا ٿي پيو. اڪبر خاموش رهيو. جمالي صاحب پنهنجي لکيل ان سموري ڪالم جو رخ سيد اڪبر جي دوستن ڏانهن ڦيرائيندي سخت انداز ۾ لکيو آهي تہ اهي دوست ڪيس بيماري جي بستري تي ڇڏي هليا ويا. منهنجي خيال ۾ اهي دوست سيد اڪبر جي حياتي تہ بچائي نہ سگهيا باقي اخلاقي مدد ڪري ٿي سگهيا. ۽ انهن توهان يقين ڄاڻو تہ ڀرپور مدد ڪئي ۽ توهان لکيو آهي تہ ڀهرين ڏينهن ۾ جڏهن سائين کي تمام گهٽي بيماري وڪوڙي ويئي تہ سندس شاگرد ۽ ساٿي سڪرات واري حالت ۾ هٿ کڻي دعائون ڏيڻ لڳا؟ اي دوست! حياتي الله تعاليٰ جي وس ۾ آهي نہ ئي

انسان جي. شاهه جي بيت جيئان "واکا کرڻ مون وس ۾ٽڻ کم ۾روچ جو" سيد اکبر جي دوستن سندس مدد کان سواءِ الله تعاليٰ کان اها ٻه دعا پنندا رهيا ته سائين اکبر جي طبيعت بهتر ٿئي. اهڙي کهڙي خراب ڳالهه کئي اٿن. جنهن تي توهان ايڏا ارها آهيو. هر شي جو مالڪ خدا تعاليٰ، بندي جي وس جي ڳالهه ناهي. باقي ڪو ماڻهو هڪ اڌ ڪالم لکي ٻلي جيئان ست ڪوٺا ڪائي ٿي حاجي. پاڻ کي چوڻي جو ليکڪ سمجهي ۽ ان خوش فهمي ۾ پيو وڦلي ته سڀ ڪجهه آهيان ته اهو ماڻهو عاقل نه پر بيوقوف سمجهيو ويندو. هينئر سنڌي قوم سنڌ ڌرتي جنهن ڏکئي دور ۽ عذاب مان گذري رهي آهي. ان تنگ وقت ۾ سنڌي ماڻهو جي سوچ اجتماعي نه هجي. انفراديت تي سندرو ٻڌي بيٺي هجي ته اهو ماڻهو احمقن ۽ بيوقوفن جي دنيا جو خليفو سمجهيو ويندو.

اڳتي الهه بچايو جمالي سيد اکبر جي تمام دوستن تي چوهه چنديندي ۽ دوستن مان مايوس ٿيندي لکيو آهي ته "سائين اکبر شاهه پنهنجو تخليقي ۽ تحقيقي مواد شايد پنهنجي ويجهن ساٿين ۽ مداحن کان مايوس، ٿي شاعر سامي جيان مٽن ۾ وجهي ويو آهي. جيڪي مٽ هاڻي ڪير کوليندو. چاليهه سالن جو سندس فڪر ۽ فن جو قلمي پورهيو چڙ ته فنا ٿي ويو. سندس اهي نقلي دوست، ساٿي، شاگرد ۽ مداح جن 2 مئي تي دڙي ۾ ڪيس سوين اجرڪون اوڍائي مهان انسان طور پيش ڪري ڪيس موت جي منهن ۾ ڇڏي فرار ٿي ويا. اهي هاڻي ڪهڙا سندس ڪتاب ڇپائيندا ۽ ورسيون ملهائي ڪيس لافاني ۽ امر بڻائيندا. جن سندس املهه حياتي بچائڻ لاءِ ڪو ٻه ڪردار ادا نه ڪيو آهي. سندس پڄاڻان ڪهڙا اڪ ڪارا ڪندا."

جمالي صاحب ايڏانهن پري وينو آهي ڪيس خبر ئي ڪونهي ته اکبر جي دوستن سندس حياتي بچائڻ لاءِ ڇا ڇا نه ڪيو. اڻ ڄاڻائي ۾ هو پاڻ اکبر جي اهڙن دوستن کي ڏنگي رهيو آهي. جن جون محبتون ڪنهن تارازي ۾ توري نه ٿيون سگهجن. باقي رهيو ڪتاب ته اکبر

خود انهي مودِ ۾ نہ هوندو هو، پوءِ بہ اسان جي دوست يوسف سنڌي سندس مضمونن جي ڪتاب "لفظ ڳالهائين ٿا" ڪي ڪمپوز ڪرايو ۽ ٻہ مهينا اڳ اڪبر انهي جو مهاڳ بہ لکيو. جمالي صاحب کي ڪهڙي خبر تہ انهي ڪتاب جي مواد جي سهيڙ جي سلسلي ۾ دوست يوسف سنڌي اڪبر جي ڳوٺ جا ڪيترا ڦيرا ڪيا هئا. باقي اجرڪون اوڍائڻ سنڌ جي ثقافت ۽ روايت آهي (توهان بہ ايندا تہ توهان کي بہ مهمان طور اجرڪون اوڍايون وينديون) ڪنهن جي ميتا ۾ اجرڪون اوڍائڻ، گلن جا هار پهرائڻ ڪنهن بہ طرح غلط ناهي ۽ مون اڳ ۾ بہ ذڪر ڪيو آهي تہ سندس حياتي بچائڻ ۾ دوستن وسان نہ گهٽايو. باقي حياتي الله تعاليٰ جي وس ۾ آهي نہ توهان ۽ اسان جي وس جي ڳالهہ آهي. بهرحال الهہ بچائي جمالي! جذباتي ٿيندي ڪافي ڪجهہ لکيو آهي. اهو سڀ ڪجهہ دوست خاطر برادشت ڪندي اسان وري بہ خوشي ٿا محسوس ڪريون تہ ڪنهن بہ طرح اسان جي قافلي جي هڪ پانڌيئڙي سيد اڪبر شاهہ تي لکيو ۽ اسان کي تنقيد جو نشانو بڻايو ۽ هاڻي سيئي گڏجي سيد اڪبر لاءِ دعائون گهرون تہ خدا تعاليٰ کيس جنت عطا فرمائي ۽ انهي سان گڏو گڏ سندس شريڪ حيات لاءِ دعا گهرون تہ ان کي بہ الله تعاليٰ صحتيابي ڏي ڇاڪاڻ تہ ان لاءِ بہ معلوم ٿيو آهي تہ کيس بہ هيپاٽائيٽس سي آهي ۽ آخر ۾ ان دعاءِ شعر سان تہ الله تعاليٰ شال انسان ذات کي خوش ۽ سلامت رکي.

ڪنڊا مون پيرن ۾ توڙي لک لڳن،
اگر اگوني نہ مڙي ڇپون پير ڇنن،
ويندي ڏانهن پرين، جُتي جات نہ پائيان.
(شاهہ)

◈◈◈

ڪٽو هٽ خدا ڏانهن اچي شل وري!

پائي نيڻ نهار، تو ۾ ديرو دوست جو!

جيڪي هن دنيا مان وڃن ٿا سي وري ورن ڪو نه ٿا. پر روحاني دنيا جو هڪ اهڙو شعبو به آهي. جتي اهي عظيم روح گڏ ٿين ٿا. جيڪي چاهين ٿا ته دنيا ۾ وري ڪين موڪليو وڃي. جتي اهي سندن رهيل ڪم وڃي پورو ڪن. انهن ۾ ڪي اولياء الله جا، ڪي سماج سڌارڪ به هوندا آهن. جيڪي دنيا ۾ انساني ڀلائي جو ڪو نه ڪو ڪم ڪندا رهندا آهن. جو اوچتو ڪين آسماني سڏ ٿيندو آهي. اهي دنيا ڇڏي هليا ويندا آهن. پر پوءِ وري نئين سرأتان هدايتون وٺي دنيا ۾ واپس ايندا آهن ۽ پنهنجي ساڳي زندگي جي شعبي ۾ اچي ڪم ڪندا آهن. جيئن سندن ڪم مڪمل ٿئي. پر ايندا وري ٻيءَ انساني روپ ۾ آهن يا ته ٻيو جنم وٺي يا فقط روح جي حالت ۾. ٻي ڪنهن ساڳي سندن شعبي ۾ ڪم ڪرڻ واري شخص جي روح ۾ داخل ٿي. ائين انهي شخص جي حياتي ان ڏينهن کان پوءِ يڪسر بدلجي ويندي آهي. هن کي تو نوان خيال اچڻ لڳندا آهن. منجهس نوان جذبا ۽ ولولا پيدا ٿيندا هن ته هو جيئن پنهنجي ڪم کي نئون موڙ ڏي. نئون روح ڦوڪي. جيڪو حقيقت ۾ ٻيو روح ئي هوندو آهي. جيڪو سندس روح ۾ جذب ٿي ويندو آهي. جيڪو کيس نئين راهه ۽ نئين منزل ڏيکاريندو آهي ۽ ان ڏانهن وٺي ويندو آهي. هيئن ٻئي روح ساڳيو ئي هڪڙو مقصد زندگي جو پورو ڪندا آهن. ائين ڪنهن روح جو ٻيو جنم وٺڻ ۽ ٻي روح ۾ شامل ٿي پنهنجو ساڳيو اڳوڻو ڪم عمل ڪرڻ جو فلسفو هندومت ۾ عام آهي. ان کي عام ٻولي ۾ جُونِ مٽائڻ يا اوتار وٺڻ چوندا آهن. ٻين مذهبن ۾ جوڻ مٽائڻ جي تعليم ڪونهي پر سٺي يا خراب روح جو جيئري انسان ۾ اچي واسو ڪرڻ جي ڳالهه آهي. جن اچڻ يا چريو ٿيڻ اهڙي ڪنهن بدروح جو انسان ۾ واسو ڪرڻ آهي يا وري عام ماڻهن جي سطح کان غير معمولي مٿانهون ٿيڻ کو ولي،

صوفي رشي مني يا سماج سڌارڪ ٿيڻ ڪنهن سني روح جو ان انسان ۾ واسو ڪرڻ آهي. عيسائين ۾ ته اهڙي ماڻهو لاءِ چوندا آهن ته هن ۾ حضرت عيسيٰ جنم ورتو آهي. اسلام ۾ ته حضرت محمّد ﷺ جو ان ماڻهو کي ديدار نصيب ٿيندو آهي. ٻڌمت ۾ ته آسمان تان ڪو حضرت ٻڌ جو پوئلڳ ان ۾ اچي پرويش ٿيو آهي. مطلب ته انسان ڀلائي لاءِ دنيا ۾ سچ ۾ حق کي هميشه ڪامياب ڪرڻ لاءِ خدا پنهنجا خدائي ماڻهو مٿان موڪليندو رهندو آهي. اهي يا ته دنيا ۾ ٻيهر اچي جنم وٺندا آهن. ٻي انساني روپ ۾ يا ٻين جي روحن ۾ شامل ٿي ساڳين انسانن ۾ جيڪي سندن جهڙا هوندا آهن، ساڳيو ڪم ڪندا آهن. هي سڄو تفصيل مون ان ڪري ڪيو جو سيّد اڪبر شاهه اهڙو فدائي ماڻهو هو جيڪو في الحال ته اسان ڪان موڪلائي ويو. پر ڏٺي ڪان دعا گهرون ته هو اسان ڏانهن جلدي واپس موڪلي. ڇاڪاڻ ته هن جي سنڌ کي هن وقت سخت ضرورت آهي. پر ڪنهن نئين جنم رستي نه موڪلي. ائين گهڻي دير ٿي ويندي، پر ڪنهن خدا شناس استاد يا تعليمي ماڻهو جي روح ۾ سندس روح داخل ڪري، جيئن اهو استاد يا ماڻهو ٻيو سيد اڪبر ٿي سنڌ جي سر زمين تي اٿي ۽ تيسين نه دنيا مان وڃي جيسين سڄي سنڌي قوم جي ٻارن کي پاڙهي نه وڃي. هي ٻيو سيد اڪبر پراڻي سيد اڪبر جي هو بهو روحاني ڪاپي هجي. ان جي پيروي هجي. ان جو نقش قدم هجي. هاڻي اسان ڪان جدا ٿي ويل سيد اڪبر ڪير هو، ڇا هو آئون ٿوري تفصيل سان هيٺ توهان کي ٻڌايان ٿو:

در ملوڪ شاهه جتي هو پيدا ٿيو هو (اٽڪل سٺ سال کن اڳ ۾) پراڻي دور ۾ مذهبي ۽ روحاني علمن جو مرڪز هو. سڄي ڏکڻ ايشيا ۾ سندس مدرسن ۾ خانقاهن مان نڪتل عالم ۽ صوفي فقير پنهنجي خدا شناسي جي ڪري مشهور هوندا هئا. اُهو مرڪز پوءِ شاهه ڪريم بلڙي ۾ وڃي ٿيو. جتي سنڌي قوم جو بنيادي روحاني شاعر پيدا ٿيو. جنهن بنياد مان پوءِ شاهه عبداللطيف ڀٽائي پيدا ٿيو. جنهن جهڙو

خدائي شاعر دنيا ۾ سچي انسان ذات ۾ اڄ تائين پيدا ڪو نہ ٿيو. بلڙي ڪان پوءِ اهو علمي ۽ روحاني مرڪز جهوڪ شريف ۾ قائم ٿيو. جتان وري انساني ڀلائي جي وڏي ۾ وڏي بنيادي تحريڪ شروع ٿي ”جيڪو کيڙي سو کائي“ جنهن ۾ سنڌ جي وڏيرن مغل حڪومت سان سازباز ڪري ان تحريڪ جي اڳواڻ شاهہ عنايت رح کي ڦاسي ۾ شهيد ڪرائي ڇڏيو.

جهوڪ شريف مان اهو علمي ۽ روحاني مرڪز پوءِ ڇڙ وڇڙ ٿي ويو. پر ان جا پيروڪار سنڌ ۾ جتي ڪٿي پکڙجي ويا ۽ سنڌ ۾ جيڪا اڄ بہ صوفي مت آهي، اها وڏي زورن تي آهي ۽ دنيا جي سڀني ملڪن کان وڌيڪ هرڪو سنڌي ماڻهو بنيادي طور طبيعتن صوفي آهي. پهرين خودشناس آهي پوءِ خدا شناس. اهڙي تعليم سدائين کان ان کان ملندي آئي آهي. ويدن جي زماني کان وٺي اڄ تائين جيڪا هڪڙي سٽ ۾ شاهہ لطيف هيئن ڏني آهي.

پائي نيڻ نهار، تو ۾ ڏيرو دوست جو.

پراڻي زماني ۾ سنڌ ۾ ڪيترائي علمي ۽ روحاني مرڪز هئا. پر پنج سئو سال کن اڳ ۾ در ملوڪ شاهہ سنڌ جي لاڙ ۾ هڪ اهڙو وڏو مرڪز هو. جنهن سنڌ کي شاهہ عبدالڪريم ڏنو، شاهہ عنايت ڏنو، شاهہ عبداللطيف ڏنو ۽ هن دور ۾ جڏهن اهو مرڪز ختم ٿي ويو هو تہ سيد اڪبر شاهہ بہ ڏنو!

اڪبر شاهہ ايڏي وڏي ذهني ۽ روحاني وسعت وارو ماڻهو هو! اڪبر شاهہ سان منهنجو واسطو ازلي هو. پر ڳوڻاٽي هئڻ جي ناتي سان هو. رب تعاليٰ محبتي کي ميڙيندو آهي. در ملوڪ شاهہ جتي هو پيدا ٿيو ۽ دڙو جتي آئون پيدا ٿيس. ٽن ميلن جي مفاصلي تي هئا. پر دڙي جو رستو در ملوڪ شاهہ تان ئي مٽبو تنهن ڪري نندي هوندي کان هڪ ٻئي سان سلام دعا هئي. ڪجهہ وڏا ٿياسين نوجواني جي دور ۾ آياسين تہ پاڻ دڙي ۾ ادبي سنگت جي گڏجاڻين ۾ شريڪ ٿيڻ لڳو، علم ادب سان روحاني رشتو هئس. تنهن ڪري پاڻ بہ ڪڏهن انهن ۾

شعر يا ڪهاڻي پڙهندو هو. پر شاعري ڏانهن گهڻو لاڙو هئس. جنهن هن کي سڄي عمر تمام سٺا شعر چورايا پر اصل سندس خدائي ڪم دنيا ۾ پيو ڪو هو. جيڪو هن نيٺ وجي پاڻ ۾ معلوم ڪيو. جيڪو هو لکيل لفظ جي خدمت ڪرڻ ۽ پنهنجي سنڌي قوم کي تعليم ڏيارڻ، ان مان جهالت ختم ڪرائڻ. ان لاءِ ارادتن هن سنڌي استاد جو پيشو اختيار ڪيو. 1962ع ۾ هو استاد ٿيو. هاڻ هن کي هڪ اهڙو پليٽ فارم ميسر ٿيو هو. جتان هو پنهنجي وڏي مقصد يعني سڄي سنڌي قوم جي پڙهائڻ جي مقصد ۾ ڪامياب ٿي سگهيو ۽ هن ائين ڪيو. پ ٽ الف جي سرگرمين ۾ حصو وٺڻ لڳو، جلدي سندس سچائي، محبت ۽ مقصد جي ڪري پهرين پ ٽ الف تعلقي جو صدر ٿيو ۽ پوءِ ضلعي جو ۽ نيٺ 1972ع ۾ سڄي سنڌ جو جنرل سيڪريٽري چونڊيو ويو. هاڻي سڄي استادن جي دنيا سندس سڳي ۾ هئي، سيئي استاد سندس عظيم صلاحيتن جي ڪري مٿس موهجي ويا ۽ سندس محبت جي ڌاڳي ۾ ٻڌجي ويا هئا. جنرل سيڪريٽري ٿيڻ شرط هن انهن سيني کي هاڻي سڏ ڏنو ته يونين پنهنجي جاءِ تي جيڪا توهان جي حقن جي داد رسي ڪرائيندي پر توهان هاڻي سنڌي قوم جي حقن جي به داد رسي ڪريو. جنهن مان سڀ کان وڏو حق توهان تي اهو آهي ته سنڌي قوم جي ٻارن کي پڙهايو. سنڌي استاد ۾ هن کي هڪ وڏو انقلابي عنصر ڏسڻ ۾ آيو. جيڪو نه رڳو سنڌي قوم جي تعليمي تقدير ئي بدلائي سگهيو. پر سياسي تقدير به. هو هاڻي سڄي سنڌ جا دورا ڪرڻ لڳو. استادن کي هدايتون ڪرڻ لڳو جتي ڪٿي اسڪولن ۾ ويو ۽ سنڌي "ٻار پڙهايو، پڙهايو." جي تلقين ڪندو وتيو.

هو هڪ الهامي مقرر هو. جنهن ۾ سندس جنهن به موضوع تي تقرير ٻڌي ٿي ان کان اها ڪڏهن به وسري ڪا نه ٿي. هميشه لاءِ هن جي ڪنن ۾ گونجندي ٿي رهي. تعليم ته هن جو خدائي شعر هو. جنهن ۾ هن جي تقريرن دل ۾ وڃي ٿي هٽي هنڌ ڪيو ۽ استاد کي ننڊ مان

سجاڳ ڪيو. سنڌس ڪري غير حاضر استاد هاڻي اسڪولن ۾ وڃڻ لڳو هو ته اوچتو وڏو نڪاءُ ٿيو. 1971ع ۾ قائداعظم وارو پاڪستان ٽٽي ويو ۽ قائد عوام وارو پاڪستان ٺهي ويو. سنڌي استاد ته ڇا سنڌي تعليم ته ڇا، پر سنڌي ٻولي خود سنڌ ۾ خوار خراب ٿي ويئي. پنهنجو هزار سالن جو وجود پنهنجي ئي وطن ۾ وڃائي ويٺي. اها هاڻي هڪ ايري ٻولي هئي. جنهن کي نئين پاڪستان ۾ رڳو جيئدان مليو هو. پٽي صاحب کي ته اهو جيئدان به ڪو نه مليو. ستن سالن کان پوءِ ڪيس ڦاهي تي چاڙهيو ويو، پٽي صاحب جي ڪري يا ان کان پوءِ سنڌي ماڻهن جيڪو سنو آهي اهو ڪنهن کان ڳجهو ڪونهي. ٻهراڙين ۾ سنڌي ٻارن کي پنڻ کان پڙهڻ ياد ڪونهي. گهڻا استاد گهر ويٺي پگهار پيا کڻن. ڇاڪاڻ ته اهي وڏيرن جا ماڻهو آهن. تعليمي آفيسرن ۾ رشوت سيني ڪاٽن جي آفيسرن کان گهٽي ۽ عام آهي. عام ٻهراڙي جي سنڌي ماڻهوءَ کي سڄي ڏينهن ۾ هڪ ويلو به پيٽ پري ماني ڪائڻ نصيب ڪونهي. سنڌي عورت ٻهراڙين ۾ پنهنجي نصيب کي پٽي پئي. سنڌ سڪي پئي آهي. سنڌ جو ڇا ٿيندو ڪنهن کي خبر ڪانهي. جيڪڏهن ٿورن گهڻن کي ڪا خبر آهي ته اها ته سنڌ ۾ وري ڪو ٻيو سيد اڪبر پيدا ٿئي جو هن قوم کي پڙهائي ته اها پنهنجا انساني، سماجي، تهذيبي ۽ ملڪي حق ٻين کان کسي وٺي. فقط ڏهن سالن جو کيل آهي. جو ڪير اڄ جي ننڍن ٻارن کي پڙهائي وڃهي جو هو جوان ٿي اکيون کولين ته هنن سان ڪهڙو ويڌن ٿيو آهي. ڪهڙو ويڌن پيو ٿئي. اڄ اهڙا نوجوان ٿورڙا آهن جيڪي ائين سمجهن ٿا. پر جڏهن ڏهن سالن کان پوءِ به ڪروڙ اڄ جا سنڌي ٻار پڙهي سياڻ نوجوان ٿيندا ته اهئي سنڌي قوم ۽ ملڪ جي تقدير بدلائي سگهندا ٻيو ڪير نه. هاڻي سيد اڪبر جو روح پهرين واپس وطن ڏانهن ورڻ جي ڪري ٿو يا نه پهرين اچو ته رب تعاليٰ کان اهڙي دعا گهرون جيڪا مون ئي گهري. ”ڪٿو هٿ خدا ڏانهن اچي شل وري“ پوءِ اها گهرون ته هتي اهڙي سنڌي تعليم جي متوالي کي تيار ڪري. استاد، آفيسر، اديب يا سماجي ڪارڪن کي جنهن ۾ اهو روح اچي

داخل ٿئي جيڪو پوءِ پڙڪو ڪائي اٿي ۽ سنڌ جي شهر شهر ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي گهٽي گهٽي ۽ در در تي ڪڙو ڪڙڪائي، سيني ڪي گڏ ڪري ۽ سڀ ڪري ڪين چوي ”يا سنڌي ٻارن کي پڙهايو يا مون کي ماريو“ يا چئو تہ سائين اسان تائين توهان جو پيغام پهتو. جيئن آمريڪا جي هوا باز ڪئپٽن ايٿرلي ڪيو هو. جنهن جپان جي ٻي شهر مان ناگاساڪي تي ايٽم بم ڪيرايو هو ۽ ان جي تباهہ ڪاري ڏسي واپس اچي شهر ۾ پنهنجن ملڪين کي چيو ”يا سڀ ائٽم بم ختم ڪريو يا مون کي ماريو“ يا مون کي چئو تہ ايٿرلي اسان تائين تنهنجو پيغام پهتو“ ڇا ايٽم بم جي تباهہ ڪاري کان جهالت جي تباهہ ڪاري گهٽ آهي؟ وڃي سنڌ جي ٻهراڙين ۾ تہ ڏسو!

◈◈◈

اڪ ۾ ڳوڙها هٿ ۾ گجرا ڪنهن کي ڳولين ٿو؟

حال سارو جيترو ڪجهہ پنهنجو اپياس آهي. مجموعي طور اڪثر لکڻين مون تي ڪو خاص تاثر نہ ڇڏيو. جيترو ڪنهن سنڌ ڄائيءَ جي ان جملي ڇڏيو. جيڪو اڄ بہ منهنجي تحت الشعور مان اڪثر ليئا پائي ٿو. هن چيو: ”احساسن جي سئي جي پاڪي مان آئون ائين نٿي گذارن جيئن سارو لوڪ ٿو لنگهي.“! هن وقت اهي لفظ منهنجي ذهن جي ڪينواس تي ان ڪري اڪري آيا. جڏهن مون پنهنجي شهر جي گهڻ رخي شخصيت، شاعر، تعليمي ماهر، استاد، دانشور ۽ مظلوم ماڻهن ۽ سنڌ طرفدار سيد اڪبر جي بيماريءَ جي ڳالهہ ٻڌي.
ٿي سگهي ٿو تہ ايشيا جي سڀ کان وڏي ادبي تنظيم، سنڌ ثقافت کاتي ۽ سنڌ جي ادبي دوست ماڻهن کي اها خبر نہ هجي تہ منهنجي مٽيءَ جو شاعر سيد اڪبر هيپاٽائيٽس ”سي“ جو شڪار ٿي ڪراچي جي هڪ سرڪاري اسپتال ۾ داخل ٿي چڪو آهي. رومانوي توڙي مزاحمتي شاعر جي هن سدا ملوڪ سرجڻهار کي سرڪاري اسپتال ۾

ڪهڙي قسم جو علاج ۽ سهولتون ميسر ٿينديون. اهو جڏهن تصور ڪريان ٿو، ته ڪنهن اڻ چاتي خون ڪان منهنجا لڱ ڪاندارجيو وڃن ۽ سيد اڪبر جا ئي لفظ منهنجي سوچ جا ترجمان بڻجيو وڃڻ:

هلي آ تہ توکي بريءَ ۾ لڪايان!

لاڙ جي مٽي مردم خيز مٽي آهي. خصوصن تعلقو ميرپور بٺورو. جنهن زندگي جي هر شعبي ۾ غير معمولي ماڻهو مهيا ڪيا آهن. قومي ڪارڪن ڪان ويندي اسٽيج جي اداڪارن تائين، درس تدريس جي دنيا جي ناليوارين شخصيتن ۽ سماج سڌارڪن ڪان وٺي روايتي ۽ رچ اشراف وڏيرن تائين منهنجي جُوءِ ناميارا نالا ڏنا آهن. مرحيات سائين عبدالفتاح عبد، مرحوم فقير عيسيٰ خواجا سندس والي حاجي جعفر مرحوم جنهن لاءِ سن جي سيد پنهنجي ڪتاب ”جيئڻ ڏنو آهي مون“ ۾ لکيو تہ، هو سندس سياسي استاد هو ۽ هونئن بہ سچي سنڌ ۾ ميرپور بٺوري جي اها سڃاڻپ آهي تہ هي شهر هڪ ننڍڙي سياسي يونيورسٽي آهي رئيس جمال خان لغاري، سائين غلام حسين رنگريز، قاسم پٽر، عبدالحئي پليجو، لطيف جو پارکو حاجي خميسو چانڊيو مرحوم، اسماعيل سوهو، رفيق عيساڻي، اعجاز خواجہ، شير خان لنڊ ۽ ٻيا اهڙا ڪيئي نالا جن منهنجي مٽيءَ کي انڌلٺ جهڙو حسن ۽ ڪنوٺين جهڙا تجلا عطا ڪيا آهن. انهي سموري سٽ ۾ نئين نرمل کي ٻاروتڻ ڪان آگر جهلي هن خود غرض سماج جي پهرين پل اڪارڻ وارن ۾ اهم نالو سيد اڪبر جو آهي. ادبي محاذ هجي يا ڪا سياسي هلچل، استادن جي جدوجهد هجي يا هارين جو ميڙاڪو، سيد اڪبر جو ڪردار سرواڻيءَ وارو رهيو آهي. ادبي محفلن ۾ تہ نهيو پر اڪثر جهنگن ۽ ٻرن ۾ مون هارين، نارين ۽ ڏنارن کي سيد اڪبر جو اهو گيت جهونگاريندي ٻڌو تہ:

جواني او جواني جهليو ٻور آهي،
رڙي روح ڏايو، پيو پور آهي.

سيد اڪبر سان اداس شامن ۾ منهنجون ڪچهريون ميرپور بٺوري ۾

حاجي نور احمد زنئور واري موٽر سائيڪل رپيئر شاپ تي ٿينديون رهيون آهن. جتي تصوف جو پرچارڪ حاجي نور احمد شفق جي لالاڻ پکڙجندي ئي پنهنجن دوستن کي مدّ ڪيفيت ۾ مبتلا ڪري ڇڏيندو آهي ۽ پوءِ جيڏانهن ڪريان پرک، تيڏانهن صاحب سامهون واري ذهني اپٽار جو آغاز ٿي ويندو آهي. حاجي نور احمد جو دڪان ماضي قريب تائين ويٽنام سڏجندڙ هن شهر ۾ سماج، فلسفي ۽ سياست تي بحث مباحثي جي حوالي سان مک اسٽيج رهيو آهي. جتي اسان جهڙا ڪئين اوسکيا انسان ڪجهه وقت لاءِ گندي ۽ گرهه جي عذاب کي پاسيرو ڇڏي پرائڻ ايندا آهن. سيد اڪبر به استاد.نور احمد زنئور جي دڪان نما ننڍڙي اسڪول جو هر شام جو استاد رهيو آهي. سندس ڳالهيون جملن جي برجستہ ادائگي، لفظن جا گهاڙيتا، زيرن زبرن، مدن، شدن جي انداز مون کي سندس مداح بڻائي ڇڏيو هو. اسان ڪانئس راڳ جي رمزن سميت فنون لطيف جي هر شاخ بابت گهڻو ڪجهه سکيو.

گذريل ڪجهه عرصي کان سيد اڪبر اڇڻ گهٽايو ته خبر پئي ته ڪيس هيپاٽائيٽس "سي" جهڙي موذي مرضي اچي وڪوڙيو آهي. اها ڳالهه بڌي مدمورو وجود ڪنبي ويو. پ ٿ الف سيد اڪبر جي دوستي خدمتن جي مڃتا طور گذريل هفتي دڙي شهر ۾ ساڻس شام ملهائي، ان تنظيم جي مرڪزي عهديدارن سميت اهل دانش توڙي علمي ادبي ذوق رکندڙ ماڻهن سيد اڪبر جي علمي ۽ ادبي خدمتن کي ساراهيو ۽ محبتن جو حق ادا ڪيو. مڃتا ۽ ماڻهن جي محبت جو انداز ان مان ئي لڳائي سگهجي ٿو ته ابتدائي ويهڪ ۾ سيد اڪبر کي هڪ سئو کان وڌيڪ اجرڪون اوڍايون گذريل پنجن سالن کان پاڻي جي شديد اڻاٺ، فصلن جي بربادي، ڪمند جي اگهه ۾ اڌو اڌ لاٽ شديد سامونڊي طوفان، تيزي سان وڌندڙ آبادي ۽ گهٽجندڙ وسائل جو شڪار لاڙ جا ماڻهو اهڙي پرتڪلف تقريب مان محظوظ ٿيا. مون ان موقعي تي سيد اڪبر جي تقرير کان پوءِ سندس صحت جي حوالي سان سندس چهري جي ٿڪل ڪيفيتن کي پرکڻ جي ڪوشش ڪئي ته پيڙائن جون

ريڪائون پڙيون ٿي پيون. مون سوچيو تہ درس تدريس سان لاڳاپيل هي دانشور لڏو بہ زميني حقائن کان پري ڇو آهي! ڇا محض اجرڪون ۽ تحفا عنايت ڪرڻ يا خوبصورت تقريرون ڪرڻ ئي ڪنهن جي مجتا لاءِ ڪافي آهن؟ ادبي ۽ ثقافي ادارن تي ميار ئي ڪانهي ۽ اسان کي خبر آهي تہ سرڪار بہ ڪجهہ نہ ڪندي. باقي منهنجي دانست ۾ سنڌ ۾ هڪ لک کان بہ وڌيڪ پرائمري استاد آهن ۽ جيڪڏهن في استاد پنجن روپين جي رقم بہ ڏئي تہ سيد اڪبر جو علاج پرڏيهہ مان بہ ڪرائي سگهجي ٿو. هي منهنجو ذاتي خيال آهي. باقي سيد اڪبر جهڙو اناپرست ۽ خود دار ماڻهو تہ يقينن ائين سوچيندو بہ نہ هوندو. جيئن اڳي ئي چيم تہ احساس جي مٽي جي پاڪي مان سيد اڪبر جي مزاج جا ماڻهو ائين نٽا گذرن جيئن سارو لوڪ ٿو لنگهي.

◈◈◈

آدرشن سان نباهہ ڪندڙ شخص جو وڇوڙو

مزاحمتي ۽ رومانوي شاعري جو سرواڻ شاعر، لطيف جو پارکو سيّد اڪبر هيپاٽائٽس سي وگهي گذاري ويو. پر آخري وقت تائين سرڪار ۽ ثقافت کاتي ان جي سار نہ لڌي. سيّد اڪبر ڪيتري عرصي تائين سول اسپتال ۾ داخل هو پر صحيح علاج ۽ پرگهور نہ ٿيڻ سبب هو زندگيءَ جي بازي هارائي وينو. اسان جي ثقافت کاتي وٽ جيڪڏهن فنڊ ناهن، تہ صرف سنڌي ڏات ڌڻين ۽ فنڪارن لاءِ نہ آهن. پر شل نہ ڪنهن لوٽي واريءَ ۽ ”ناچڻي“ کي پيٽ ۾ سور پوري، سڄو ثقافت کاتو تحرڪ ۾ اچي ويندو.

اڄ کان سٺ سال کن ۽ ڪجهہ مهينا اڳ بنوري جي ويجهو ڳوٺ درملوڪ شاهہ ۾ سيّد اڪبر جو جنم ٿيو. ابتدائي تعليم ڳوٺ ۾ حاصل ڪرڻ کان پوءِ هن ميٽرڪ جامع عربيہ هاءِ اسڪول حيدرآباد مان ڪئي، سيد اڪبر نٽي جي مٽيءَ مان جنم وٺندڙ هڪ اهڙو املهہ انسان هو. جيڪو وقت ۽ حالتن جو محتاج ئي نہ هو. هن پرائمري

استاد هئڻ باوجود سنڌ جي سياسي تحريڪن ۾ حصو ورتو ۽ جهر جهنگ ۾ شعور جي لاٽ پکيڙڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو. تنهن وقت ۾ ادبي ڪچهريون، گڏجاڻيون ۽ جلسا سيد اڪبر ڪانسواءِ اڌورا هوندا هئا. سندس شعر عوام لاءِ اتساهه هوندا هئا. سندس سٽون آهن ته:

ڪيڏو آهي شور فضا ۾، ڏيهه اُيا ڪيا ڏاڻا ووءِ،
سنگن وانگر سوئر سارا، لٽبا تن جا ڳاڻا ووءِ،
ڪاري رات جي ڪک ۾ سچ جي سورج تير ڦٽو ڪيو،
وقت اسان کي ڏنيون آهن ٻڪيون، ٽڪيون چاڻا ووءِ.

سيد اڪبر فقير منش ۽ آدرشي انسان هو. هن سدائين اصولن تحت جيئڻ جا گس ورتا. ڪڏهن به هن جي عمل مان ائين محسوس نه ٿيو ته هو زندگيءَ مان مايوس آهي. هو زنده دل ۽ همت ڀريو انسان هو. هن هاري تحريڪ ۾ ورڪر جي حيثيت سان سڄي سنڌ جي ڳوٺن توڙي بلوچستان تائين پنڌ ڪيا. ڳوٺن ۾ مسڪينن سان ڪچهريون ڪيون لاڙ جي ضلعي ٺٽي ۽ بدين سميت اتر جي گرم هوائن جا واس به ورتا، سيد اڪبر لطيف سائينءَ جي شاعريءَ تي وڏو عبور رکندڙ هو. لطيف جو رسالو ته ڪيس حفظ ٿيل هو. هو نثر نويسيءَ ۾ به وڏو دسترس رکندڙ هو. ڪهاڻيون ۽ مقالا لکڻ وقت لفظن جو خوبصورت استعمال ڪندو هو. ڪنهن به موضوع تي اسٽيج يا ڪچهريءَ ۾ هو ڳالهائيندو هو ته سڄي ماحول ۾ سانت ڇانئجي ويندي هئي. سندس ڳالهائڻ جو انداز آواز جو رعب ۽ لفظن جو بي انتها ذخيرو انفراديت کي واضح ڪندو هو. تڏهن ته نصير مرزا سيد اڪبر کي ”لفظن جو سونارو“ چوندو هو. سيد اڪبر جيئڻ کي فن چوندو هو، هو چوندو هو ته زندگيءَ جا سڀ لمحا، سڀ تڪليفون، سڀ مسئلا، مسئلا نه آهن پر سڀ حل ٿيڻ جوڳا آهن. بس ڪنهن کي جيئڻ جو انداز ۽ معنيٰ اچڻ گهرجي. سيد اڪبر ادبي سنگت ۾ به گهڻو سرگرم رهيو. ٻنورو، دڙو، لاڪا جي ادبي سنگت کي سرگرم ڪرڻ ۾ به سندس وڏو ڪردار هو. سيد اڪبر هڪ تعليمي ماهر ۽ استادن جو اڳواڻ هو. هن استاد

تنظيمن جي نهڻ کان پوءِ ان ۾ ﺑﻪ حصو ورتو ۽ پ ٿ الف جو مرڪزي سيڪريٽري جنرل پڻ رهيو. پر ان دوران هن استادن کي ديوٽيون ڪرڻ لاءِ پابند ڪيو. ڪنهن ﺑﻪ استاد جي ڪوتاهي ۽ غير ذميواريءَ ۾ ان جي مدد ﻧﻪ ڪرڻ وارا فيصلا ڪيا. غلام حسين رنگريز موجب "سيد اڪبر جو لاڏاڻو ٻاجهاري، ڏاهپ پرئي ۽ آدرشن سان نباهه ڪندڙ شخص جو وڇوڙو آهي ۽ هن جهڙا ماڻهو مڪمل ادارا هوندا آهن. جيڪي ذهنن جي آبياري ڪندا آهن.

آري! ائين مَ ڪَر هت پور ڪيو پنپور اتر،
پٽون پير، پنهون! هي ٿيڙا، ڏمريو آ ڏونگر....
باهه بلوچان برهه دکائي، ساڙي جوش جگر....
ڪيچي! تون ٿي پيچي آهين، ٻي ﻧﻪ پيٽي پر....
ڏيرا اڪبر ميرا آهن، پنهنجو پيار امر.....

علڻ فقير جو ڳايل سيد اڪبر جو مشهور گيت ٻڌجي ٿو ﺗﻪ اکيون پرجي ٿيون. اڄن علڻ جڏهن اهو ڳايو ﺗﻪ "اٿ جهانگياڻي پرتو جهول، مڪ پٽڻ جي مند اچي وئي".

سيّد اڪبر پنهنجو جيون معنيٰ ڀريو گذاريو. هن ڀٽي شهيد جي ڦاسي کان پوءِ بينظير لاءِ نصيحت وارو هڪ شعر تخليق ڪري ڪيس ڏارين بجاءِ پنهنجن جي ويجهو رهڻ جي تلقين ڪندي چيو هو ﺗﻪ:

جو پرڏيهه ويو سو خوب ڪريو،
ان سودي مان ڪجهه ڪين وريو
ڏس ڏاڍ پٽي کي ڪيئن ڏريو
تون موتي آءُ، تون موتي آءُ.

هاڻي شايد ٻنوري جي بازارن ۾ ڪو ماڻهو زندگيءَ کي فن سمجهي گذارڻ جا سبق سيکاري! سيد اڪبر دوستن جو هڪ وسيع حلقو رکندو هو. هو زمانہ شناس انسان هو. سيد اڪبر جي سياءُ، علم، ڏات، فضيلت ۽ محبت جا مداح آهيون ۽ يقين سان چئون ٿا ﺗﻪ سيد اڪبر

موت جي ڪابہ اميد نہ رکي. ماڻهن کي گهڻو ڪجهہ ڏنو.

◈◈◈

نہ جهڪندڙ نہ وڪامندڙ انسان

سيّد اڪبر شاهہ ولد سيد الهڏنو شاهہ رهندڙ درملوڪ شاهہ جيڪو دڙو ميرپور بنورو جي وچ تي ضلع ٺٽہ آهي. منهنجي والد صاحب علي مير شاهہ ۽ سيد اڪبر شاهہ جي والد سيد الهڏنو شاهہ جا پاڻ ۾ دوستاڻا لاڳاپا هئا. بابا سائين ڄمار ۾ وڏو هو هو الهڏني شاهہ کي پنهنجو ننڍو ڀاءُ سمجهندو هو.

ننڍي هوندي روايت مطابق آئون پلن اُٺن ۽ گهوڙن جي قافلي سان ڪنهن شادي تان موٽي رهيو هوس، تہ رستي ۾ درملوڪ شاهہ پرسان اُوٺن جي ڳوٺ وٽ هڪڙو نوجوان ڇوڪرو جنهن جي ڄمار اٽڪل 15 سال هوندي. مال جي پاڻ جي ڏڳ تي وٺاڙ ڪٽي پاڻ کي ڪٽي سنهون ڪري رهيو هو. پرسان هڪڙو بزرگ پاڻ جون ڳاڏيون پرائي رهيو هو. منهنجي اُٺن جو قافلو جڏهن سندن پرسان گذرڻ وارو هو تہ اهو بزرگ جيڪو چاچا سائين الهڏنو شاهہ هو، جنهن اسان کي بيهاريو. آئون گهوڙي تان لهي چاچا الهڏنو شاهہ سان مليس. ڏاڍو خوش ٿيو. مون کي ڀاڪر پائي دعائون ڪيائين. پريان انهي نوجوان کي سڏ ڪري چيائين، اڪبر ڏس ڀاءُ آيو آهي. اڪبر شاهہ بہ هٿ چنبڙي اچي مليو، ڏاڍو قرب ڏنائين. سندس مون سان اها پهرين ملاقات ۽ سڃاڻپ هئي. پهرين ملاقات ۾ مون کي پنهنجو ڪري ورتائين. مون کي تصور بہ ڪو نہ هو تہ ڪو هڪڙو سيد ٻيو زميندار ٽيون پڙهيل پنهنجي پيءُ سان ائين پورهيو بہ ڪندو هوندو. پر سندس ملڻ سان آئون ڏاڍو متاثر ٿيس. پوءِ جڏهن بہ حيدرآباد پڙهائي کان ڳوٺ دڙي ايندو هوس تہ هن سان ضرور ملندو هوس.

مون پڙهائي ڇڏي 1963ع ۾ ڳوٺ زميداري ڪئي. بابا سائين گذاري

ويو هو. اسان وٽ ڏڪار هو. انهي ڏکئي وقت ۾ اڪبر شاهه وڏيڪ ويجهو آيو. پورهيت ذهن هو. مون کي به همٿ ڏيارائين. سندس دوستي ۾ سندس رهنمائي ۾ مون به پنهنجي زمين تي پورهيو ڪرڻ ۾ عيب ڪونه سمجهيو. هي هميشه مون وٽ ايندو هو مون سان گڏ سارين جا ٻج ڪيندو هو. هر ڏيندو هو. گڏهن تي مٽي ڪٽائي ٻني ۾ وجهندو هو. ويهراج ڪرائيندو هو، لابارو ڪرائيندو هو. مقصد ته مون کي به هڪڙو سنو پورهيت محنتي انسان ٺاهڻ ۾ سندس بنيادي هٿ هو. دڙي شهر ۾ اسان گڏجي سوشل ويلفيئر سوسائٽي ٺاهي، انهي جي پليٽ فارم تان سماجي ڪم ڪيا. دڙي شهر ۾ ميڙا ملاکڙا، راڳ ۽ مشاعره ۽ ادبي سنگت جا پروگرام ڪرايا. ملاکڙن ۾ ملهن جي خرچ لاءِ اڪبر شاهه ۽ عارب ڪيڙانو جهولي فنڊ ڪندا هئا. اهڙي نموني پنهنجي مدد پاڻ جي اصول تي شهر ۾ ڪيترا پروگرام ڪرايا. جنهن ۾ 1967ع ۾ دڙي ۾ جشن لطيف ڪرايو. جنهن جي صدارت رسول بخش پليجو صاحب ڪئي، دڙي ۾ اهو پروگرام سنڌ جو تاريخي پروگرام هو. هزارين عوام گڏ ڪيوسين. سڄي سنڌ جا ناميارا اديب آيا. رات جو راڳ جي محفل ٿي. دڙي ۾ عوامي تحريڪ جي گروپ طور اڪبر شاهه مرحوم نجم الدين ميمڻ، محمد عثمان سومرو ۽ آئون هر مهيني ملندا هئاسين. هر مهيني دڙي ۾ ڇا ڪرڻو آهي. انهي جي پلاننگ ڪري اهو پروگرام ڪرائيندا هئاسين. دڙي ۾ ڊاڪٽر رجب علي ميمڻ ٽنڊو ڄام کان ايندو هو. شهر ۾ سائين عثمان سمون، ٻنوري ۾ محمد قاسم پٽر ميمڻ، مرحوم غلام حسين شورو ۽ پاٽر، شير خان لنڊ، پنهون زنئور، هارون ڪاڙڪ، اعجاز خواجه جن ساڳئي ڪم سان هوندا هئا. دڙي ۾ مرحوم ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، حفيظ قريشي، رسول بخش پليجو صاحب، مسعود نوراني، لالا قادر جن جيل مان ڇٽي آيا، انهن جو شاندار ٻنورو کان دڙو تائين جلوس ڪڍيوسين. حيدرآباد ۾ ون يونٽ جي خلاف 1967ع ۾ تاريخي اجتماع ٿيو. جنهن ۾ اڪبر شاهه جي اڳواٽي هيٺ دڙي کان هزارين

ماڻهو آيا. مرحوم ذوالفقار علي ڀٽو صاحب جڏهن بنوري ڪان دڙو آيو ته اسان سڄي جلوس جي اڳواڻي ڪئي. مقصد ته هر سياسي سماجي پروگرام اڪبر شاهه ڪان سواءِ اڌورو هو. راتين جون راتيون دڙي ۾ مرحوم نجم ميمڻ جي گهر ويهي رهي پلان ٺاهي انهيءَ تي عمل ڪندا هئاسين. انهي ۾ اسان جو ڪمانڊر سيد اڪبر شاهه هوندو هو. تحريڪ رسالو ڪڍيوسين ايڊيٽر آئون هوس. مون پٺيان پوليس هئي. منهنجي شادي جا ڏينهن ٻڌل هئا، انديشو هو ته پوليس شادي ۾ گرفتار ڪندي. مرحوم فاضل صاحب پلان ٺاهيو ته جي پوليس آئي ته في الحال عالم شاهه بدران اڪبر شاهه کي پوليس حوالي ڪري ڇڏينداسين.

شادي ڏينهن ٻه جڏهن صبح جو آئون پنهنجي ڪنوار وٺي دڙي پهچي آيس. تڏهن ٻه پٺيان منٺياري ۾ اڪبر شاهه، عارب رهيا، جن سامان وغيره ڪٽائي ٻئي ڏينهن دڙي آيا. مقصد ته منهنجو ڀاءُ هو، ساٿي هو، دوست هو، اڳواڻ هو، هر وقت، هر ڏک ۾، سک ۾ مون سان گڏ هو. سندس شادي ٻه مون زوري ڪرائيس. هن بدران چاچا الهڏني شاهه کي راضي ڪيم. آخري گهڙي تائين ساڻس گڏ هوس. اڪبر شاهه منهنجي گهر جو ڀاتي هو، آئون هن جي گهر جو ڀاتي هوس.

اڪبر شاهه سنڌ جي هر ضلع ۾ پارٽي جي ڪم سان مهينن جا مهينا ويندو رهندو هو. اڄ ٻه سڄي سنڌ ۾ سندس اهي سياسي بنياد قائم آهن. اڪبر سٺو سياسي ڪارڪن هو. هي سٺو ڄاڻو، نظرياتي اڳواڻ هو، هي پنهنجي نظريه سان آخري ٺائين سچو رهيو.

ڪيترا دوست پارٽي ڇڏي ويا. پارٽي ڇڏڻ ڪان پوءِ سياسي گند ڪيائون. سياسي طرح ڪنا تي ويا، ذاتي طرح وڪامي ويا. پنهنجي نظريه، پنهنجي سياسي عمل کي مارڪيٽ ۾ رکيائون. انهي جي معمولي قيمت ورتائون. ڏسندي ڏسندي لک پتي ڪروڙ پتي ٿي ويا. پر اڪبر شاهه آخر تائين ساڳئي حال ۾ رهيو. هي انسان جو پٽ ٿي رهيو پر ڪڏهن ٻه پاڻ کي پئسي جو پٽ نه بڻايو. ذاتي فائدو نه ورتو.

هڪڙو پرائمري استاد. سنو استاد رهيو. هن جي پرائمري ٽيچرس ايسوسيئيشن ۾ بہ سنڌ ليول تي سٺي ڪارڪردگي هئي. سڄي سنڌ جي استادن ۾ تمام سٺي عزت احترام هو پر هن ڪڏهن بہ پاڻ ڪي انهي استاد جي تنظيم ۾ بہ ڪيش نہ ڪرايو.

اڪبر شاهہ سنو شاعر هو هن جي شاعري بہ هميشہ پنهنجي ڌرتي جي پورهيت عوام لاءِ هئي. آخر تائين شاعري ڪندو رهيو پر سندس شعر ڪيترن رسالن خاص ڪري تحريڪ ۾ آيا پر اقتصادي وصيت نہ هئڻ ڪري پنهنجو ڪتاب نہ ڇپائي سگهيو. سندس ڪيترن با اثر ماڻهن سان دوستاڻا لاڳاپا هئا. هي چاهي ها تہ پنهنجو ڪتاب انهن جي معرفت ڇپائي سگهي ها. پر هن ڪڏهن انهن لاڳاپن کي استعمال نہ ڪيو.

اڪبر شاهہ اندر ۾ تمام وڏو ماڻهو هو. جنهن ڪري آخرين گهڙين ۾ جڏهن پاڻ موت سان اڪيون اکين ۾ ملائي جنگ ڪري رهيو هو. ڪيس خبر هئي تہ هن بيماري ۾ بچڻ مشڪل آهي، هن جي اڳيان معصوم اولاد هو. جنهن جو سهارو ڪانئس سواءِ ڪير بہ ڪو نہ هو. پر هن ڪڏهن بہ ڪنهن سان ڪوبہ اظهار نہ ڪيو. نہ ڪنهن جي اڳيان جهڪيو، نہ وڪيو. آخر ۾ هي ڪجهہ سالن لاءِ پارٽي جي عملي ڪم ۾ نہ رهيو پر جڏهن بہ ملندو هو تڏهن سندس حوصلو، همت ساڳئي رهي، سندس سماجي اقتصادي حالتن جي ڪري جيترو ماڻهو هو اوترو اڳيان نہ اچي سگهيو. آخري وقت ۾ بہ رسول بخش پليجو صاحب سان ملندو رهيو. سندس اعتماد ۽ ڀروسو پنهنجي عوام ۽ عوامي نظريہ تي رهيو. آئون سمجهان ٿو تہ مون کان پنهنجو پاءُ، منهنجو ساٿي، منهنجو دوست، منهنجو اڳواڻ، منهنجو پرجهلو مون کان رڳو الڳ ٿي نہ ويو آهر پر سنڌ کان سٺو استاد، سٺو ڪارڪن، سٺو شاعر، سٺو انسان دوست ماڻهو الڳ ٿي ويو آهي. پليجو صاحب وانگر تہ اسان اهڙن ماڻهن جي جدائي جي ڪوٽ پوري تہ ڪونہ ٿا ڪري سگهون پر سندن ڏنل رهنمائي ۽ واٽ تي هلي هنن جهڙا سٺا

انسان ٺي انسان پئدا ڪري پنهنجي قومي طبقاتي انساني جدوجهد ڪي سوپاري نموني اڳيان وڌائي سگهون ٿا.

◈◈◈

هڪ ڪاهوڙي ڪردار

ڪڙن پيا هي ڪيٽ، اڄ تہ پريت پوڪيون

ننڍڙا هئاسين، ڳوٺ ۾ ڳالهہ هلي، تہ سائين الاني شاهہ (الهڏنو شاهہ) جي ڳوٺ شادي آهي، پٽ ڪاڻڻ هلو، شادي ڪنهن جي هئي؟ سا ياد ڪانهہ. اتي ڏهن ٻارهن سالن جو ڌوتل پوتل اڇو اجرو بوسڪي جي قميص ۽ هرڪ جي سلوار ۾ هڪڙو ڇوڪرو ڏٺوسين. دل ۾ چهنڊڙي پئي، ڪاش! آئون بہ ڪو اهڙو هجان هان! چيائون پئي تہ الاني شاهہ جو پٽ اڪبر شاهہ آهي.

ڪانڌڙا پرائمري اسڪول ۾ ڪجهہ مهينن لاءِ پٽي ۽ سليٽ جو پڳل ٽڪر کڻي آئون بہ پڙهڻ ويندو هوس. پر پوءِ اُتان ڪلاس هلندي سائين الياس ميربحر ڪان پيشاب جي موڪل وٺي ڀڄي ويو هوس. اتي بہ مون اڪبر شاهہ کي ڌوتل پوتل ۽ نمايان حيثيت ۾ ڏٺو هو.

دڙي جي مڊل اسڪول ۾ پڙهڻ دوران پڻ اڪبر شاهہ مست ملنگ طبيعت، چرچن، کل ڀوڳ ۾ ماڻهن جون اهلون ڪرڻ واري خاصيت جي ڪري هو ڪيترن ڇوڪرن جي نگاهہ جو مرڪز پئي رهيو. تڏهن دڙو ٻنورو روڊ ڪچو هو ۽ سڀ ڏينهن کي بہ چار بسون هلنديون هيون. سيٺ صديق ڪوريءَ جي ريزڪي دڪان جي آسڻ تي وڇايل اڇي اجري پٿرائي ۽ طول وهاڻي تي ويٺل هڪڙو اڇو اجرو ڇوڪرو جيڪو پوءِ پنجين وڳي شام ٻنوري ويندڙ بس جي اسٽاف سيٽ تي ويٺو نظر ايندو هو، سو الهڏني شاهہ جو لاڏلو پٽ اڪبر شاهہ هو.

گنج بحر تان گل محمد ۽ گل حسن ڪيڙانو، لاڪن مان آئون ۽ ڪانڌڙن جي ڳوٺ مان عليبواز ڪانڌڙو روزانو صبح شام پنڌ ڪري

اسڪول پنڌ ويندا هئاسين. اڪبر شاهه پڻ صبح جو پنڌ ڪري اسڪول ويندو هو. ڪڏهن ڪڏهن گڏجي پوندا هئاسين ته سڀ ڪچهري ڪندا اسڪول ويندا هئاسين. اڪبر شاهه سڄو رستو ڪلائي ڪلائي ڪيرو ڪري ڇڏيندو هو. اتان ڪان اڪبر شاهه سان تعلق ٿيو. جيڪو وقت گذرڻ سان جيئن پوءِ تيئن گهرو ٿيندو ويو ۽ اڄ 45 سالن ڪان پوءِ به ساڳي عزت احترام ۽ گهرائپ سان قائم آهي.

هو پڙهائي ۾ مون ڪان ٻه ٽي سال سينيئر هو. جڏهن آئون دڙي مان مڊل پاس ڪري حيدرآباد جي نور محمد هاءِ اسڪول ۾ 1961ع ۾ داخل ٿيو هوس. تنهن ڪان اڳ هُو اتان وڃي چڪو هو. مون ميٽرڪ پاس ڪري ٽنڊي جام ۾ سنڌ زرعي ڪاليج ۾ داخلا ورتي ۽ ٻڌم ته اڪبر شاهه سنڌي پرائمري استاد ٿيو آهي. ان وچ ۾ سنڌن زمينن وچان سم نالي نڪرڻ ڪري سنڌن زمين کي پاڻي پياريندڙ گنج بحر نالي ڪنجي ويئي. پيچ بند ٿيڻ ڪري آبادي ختم ٿي ويئي. زمينون غير آباد ٿي ويون. مينهن جا ڌڻ بڪ جو ڪاچ ٿي ويا. ڪڙم ۽ هاري ناري هليا ويا. معيشت تباهه ٿي ويئي. سائين الهڏني شاهه جي شاندار حويلي آهستي آهستي گنپ جي ايري سيري گهر ۾ تبديل ٿي ويئي. تر جا هاڪارا وڏيرا جيڪي سائين الهڏني شاهه جي حويلي جا سلامي هوندا هئا. تن پوءِ پنڌ ايندڙ الهڏني شاهه کي ڏني به ڪو نه ٿي ڪيڪاريو. پئسي کي سلام آهي. بيٺل جو هر ڪو ۽ ڪريل جو تون ئي تون ۽ ائين لاڏ ڪوڏ جو پاليل سيداڻو ٻار، جنهن کي جنهن ٿي ڏٺو، رشڪ ٿي ڪيو. سو ماڻهن جي نظر ۾ هڪ معمولي ماستر ٿي ويو.

مذهبي سيد گهراڻي جو ٻار جنهن جي نسبت عليءَ رضه جي اولاد سان وڃيو ٿي ملي، ڌاڳن، ڦيڻن، دعائن، تعويذن ڪرڻ واري خاندان جو چشم و چراغ، جنهن پنهنجي شاعريءَ جي شروعات ئي امامن جي شان ساراهڻ سان ڪئي هئي. سو هاڻي پنهنجي گهر ۾، خاندان ۾ ئي ۽ سيداڻي پاڙي ۾ رائج مذهبي هٺ نوڪيل ريتن رسمن سان بغاوت

ڪري انسانيت جي بنياد تي سوچڻ لڳو هو ۽ پنهنجي ان صحيح سوچ جو کلي عام اظهار ڪرڻ لڳو هو.
ميرپور بٺورو ۾ ماستريءَ دوران سندس بينڪ امين لوهار جي پان ڪئبن هوندي هئي. اتي مرحوم عباس ميمڻ، مرحوم هارون لوهار، مرحوم غلام حسين شورو، جنهن جو سامهون منائيءَ جو دڪان هو، گڏجي ٿهڪن جا ٽاڙهيا ۽ کلن جا طوفان برپا ڪندا هئا. غلام حسين شورو ۽ امين لوهار جي ڪئبن جي پاسي ۾ قمر ميڊيڪل اسٽور هو. جنهن کي ٽڏهن ڊاڪٽر قمر ۽ قاسم پٽر گڏجي هلائيندا هئا. اتي اڪبر شاهه جي واقفيت قاسم پٽر سان ٿي ۽ پوءِ اتان کان ئي اڪبر شاهه سياسي سفر جي شروعات ٿي. جيڪا پوءِ اڳتي وڌندي وڌندي وڃي سنڌي عوامي تحريڪ جي مرڪزي ڪاميٽيءَ جي ميمبريءَ سان گڏ ٻين بنهه اهم ذميوارين سنڀالڻ تائين پهتي.
رسول بخش پليجو، شهيد فاضل راهو، مرحوم محمد خان مگسي، غلام نبي ڀرڙاٽي، حاجي ستابو ميرجت، قاسم ميرجت، قاسم پٽر، شير خان لنڊ، شهيد نجم الدين ميمڻ، يوسف ڪيڙانو، عالم شاهه، مٺو چانگ، ڪمال چانگ، اسماعيل چانگ، پنهون زنئور، مرحوم زٺو زنگيجو، مرحوم غلام حسين شورو، مرحوم غلام رسول شورو. ڊاڪٽر قمر، آئون ۽ ٻين ڪجھ دوستن سان گڏ سائين اڪبر شاهه به سنڌ جي ستل عوام ۾ سجاڳي جي لهر پيدا ڪندڙ ”سنڌي عوامي تحريڪ“ جهڙي تنظيم جي بنياد رکندڙ مان آهيون. جنهن تنظيم بلا شبه سنڌي عوام جي تقدير تبديل ڪرڻ ۾ هڪ ناقابل فراموش ڪردار ادا ڪيو.
سائين اڪبر شاهه تنظيم جي فيصلن مطابق مختلف دورن ۾ مختلف محاذن تي پنهنجي يڪتا صلاحيتن کي يگانو ۽ مستانو تي استعمال ڪري پنهنجي قابليت جو ڏاڪو ڄمايو ۽ تنظيم ۾ پنهنجي حيثيت مڃائي.
شاگردن جو محاذ هجي، ادبي محاذ هجي، سنڌي استادن جو محاذ

هجي، ڪلچر ونگ هجي، ليڪچرن جا ڪلاس هجن، سياسي مناظرا هجن، خفيه گڏجاڻيون هجن، حڪومتي اهلڪارن سان بحث مباحثو هجي توڙي رُنل ساٿين کي پرچائڻ اوکو ڪم هجي، سائين اڪبر شاهه جتي ويو ڪلندي ڪڏندي ڪٽي موٽيو.

اڳتي هلي جڏهن سنڌي عوامي تحريڪ کي پاڪستان عوامي تحريڪ جو نالو ڏيئي ملڪ جي بين مظلوم طبقن سان گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ سوچيو ويو، تڏهن اڪبر شاهه تنظيم جي قيادت سان اختلاف رکي اسماعيل سوهو، شير خان لنڊ ۽ ٻين ڪجهه دوستن سميت تنظيم کان الڳ ٿي ويو. پر پوءِ به سنڌ جي پرائمري استادن جي وڏي ۾ وڏي جماعت پ ٽ الف سان اجا تائين واڳيل رهيو، جنهن جو هڪ ٽرم دوران هو چونڊيل جنرل سيڪريٽري پڻ رهي چڪو آهي.

اڪبر شاهه پيار محبت، قومي طبقاتي اونچ نيچ ۽ فطرت جي سونهن تي عوامي انداز ۾ پلوڙ شاعري ڪئي آهي. ڪهاڻيون لکيون آهن، مضمون لکيا آهن، ليڪچر ڏنا آهن، دوستن کي خط لکيا آهن. جيڪي شيون سنڌي ادب جو يقينن بي بها سرمايو آهن. لطيف سائين کي سندس شاعري جي روح جي گهراين تائين ٻڌڻو هجي ته سائين اڪبر شاهه کان لطيف ٻڌجي. هڪ ڀيري رسول بخش پليجو چيو هو ته ”سنڌ ۾ فقط جيڪي به، ٽي ماڻهو لطيف سائين جي شاعري کي اصل گهرائين تائين پروڙي سگهيا آهن ۽ پيش ڪري سگهن ٿا. تن مان اڪبر شاهه به هڪ آهي.“

اڪبر شاهه جا جڏهن پيرون پڪا ها، تڏهن هن پڻ هڪ سونهن جي ديويءَ سان پيار جا پيچ اٽڪايا هئا. چيٽن جي چانبوڪين ۾ غزل چيا هئا. سندس اهي غزل اُشا ويلي آڪاش ۾ اٽڪيل چڪور جون صدائون ٿي ٻُريا هئا. هن پڻ ان حسن جي ديويءَ سان لکي ڇپي سُرٻر ڪئي هئي ۽ سدائين لاءِ هيڪاندو هجڻ جا سهڻا سپنا ڏٺا هئا. پر سيدن ۽ پيرن جي متڀيد واري معاشري ۾ هنن جو آشائون نراشائون ٿي ويون.

”تو لئہ سڪندي ٽئيڙم سال........“

سڪ، سڪ ئي رهجي ويئي، هڪ ٻئي لاءِ تڙپندڙ ٻہ روح تڙپندا ئي رهجي ويا. ٻنهي وچن ڪيو تہ:

”منهنجو تون ئي تون......۽ بس“

پوءِ نيٺ سونهن جي ديويءَ کان زبردستي وچن ٽوڙايو ويو. بلڪل رائج راويتي انداز ۾. پر اڪبر پنهنجو وچن ڪو نہ ٽوڙيو. سالن پڄاڻان، جڏهن ڪنهن ڪاچ ۾ ٻئي ڳالهيئين پيا، تڏهن حسن جي ديويءَ ڪين پنهنجي سر جو قسم ڏيئي، وچن ٽوڙڻ لاءِ عرض ڪيو هو ۽ تڏهن پوءِ اڪبر شاهہ شادي ڪري ڇڏي، اڄ هو پنهنجي ڦلواڙيءَ ۾ گلن جي آبياري ڪري رهيو آهي.

اڪبر شاهہ جتي سچو سون آهي، تتي سندس ڪيڏي ڪيڏي مهل، ضدي طبيعت پڻ سندس لاءِ هاڃيڪار ثابت ٿئي ٿي. مون کي ياد آهي تہ هڪ ڀيري اسان ٻنهي گڏجي ايم.اي انگلش ۾ ڪرڻ لاءِ حيدرآباد وڃي ڪنهن ڪاليج ۾ داخلا وٺڻ جو پروگرام ٺاهيو هو. آئون تڏهن قمر ميڊيڪل اسٽور هلائيندو هوس. اڪبر شاهہ صبح جو نوين وڳي تيار ٿي اسٽور تي پهتو. پر مون کي ٻنهہ ڪنهن ضروري ڪم جي ڪري حيدرآباد پروگرام ملتوي ڪرڻو پئجي پيو. مون سائين کان معذرت ڪئي ۽ وري اڳئي هفتي ۾ هڪ ڏينهن مقرر ڪيوسين. بظاهر تہ سائين پڪي ڪري ويو پر پروگرام تي نہ پهتو، پوءِ ڪئين پروگرام رکياسين. پر سائين نہ پهتو. تانجو اڄ ڏينهن تائين اسان ٻئي ايم.اي انگلش نہ ڪري سگهياسين.

اڪبر شاهہ انهن ماڻهن مان آهي جيڪي ”ڏيڻ“ سکيا آهن. پر ”وٺڻ“ لاءِ سوچڻ جو وٿن ڪو نہ هوندو آهي. بلاشبہ اڪبر شاهہ سنڌي مسڪين ماڻهو لاءِ پنهنجو علم، عقل، صلاحيتون، جوانيءَ جون امنگون ۽ اهو سڀ ڪجهہ نڇاور ڪيو جيترو هڪ غلام قوم جو باشعور فرد پنهنجي قوم لاءِ ڪري سگهي ٿو.

مسڪين ماڻهو جي حمايت ڪندڙ سوين هزارين ڪارڪنن وانگر

اڪبر شاهه پڻ ظالم وڏيرن، راشي ڪامورن ۽ دلال ۽ گوال غدارن جي عتاب جو نشانو بڻبو رهيو. ڪڏهن ڄاڻي ٻجهي سندس پاڻي بند ڪيو پئي ويو تہ ڪڏهن ضلعي بدريءَ جي عذابن جي اوڙاهہ مان ڪيس لنگهايو پئي ويو. ڪڏهن سندس پگهار بند ڪيا پئي ويا تہ ڪڏهن سندس چرپر تي پابندي وڌي ٿي ويئي. ائين قيامتن ۽ پل صراطن تان لنگهندو، لڏندو لمندو، پنهنجي هٿ جوڙيل ڪاغذ جي ڪشتيءَ کي گردابن کان بچائيندو، زندگيءَ جو سفر جهاڳيندو، جگر جي يرقان جو مريض بڻيو ۽ اسپتال وسائي ويٺو. ڊاڪٽر کان وڌيڪ هو پنهنجي وِل پاور تي موت جي فرشتن سان حيات جي جنگ لڙندو رهيو. پر نيٺ موت حياتي تي غالب بڻجي ويو ۽ هو اسان کان هميشہ هميشہ لاءِ جدا ٿي ويو.

اڪبر شاهہ مون کي لکڻ پڙهڻ ۾ مدد ڪئي. اڪبر شاهہ ئي مون کي سياست جي الف ب ت جي پٽي پڙهائي هئي. اڪبر شاهہ لفظن جو بادشاهہ تحرير ۽ تقرير ۾ يڪتا نہ رهيو مون، پر سوين ڪارڪنن پاڻ اڪبر شاهہ کان گهڻو ڪجهہ سکيو. هن پاڻ کي ناهڻ جا ڪيترائي موقعا رد ڪري ڇڏيا. ڪيترن ئي لالچن، لوڀن ۽ سٽين مالن کي ٺڏي ڇڏيو.

اڪبر شاهہ جيڪو بظاهر هڪڙو سنڌي ماستر هو ۽ تازو ئي رٽائر ڪيو هئائين سو نہ رڳو سنڌي استاد هو، پر سندس گونا گون شخصيت جا ڪئين پهلو ۽ پاسا آهن. جيڪي هڪڙي ڪري انسان، سچي ڪارڪن ۽ ڪاهوڙي ڪردار جي نشاندهي ڪن ٿا. شال پالڻهار ڪيس پنهنجي ويجهو رکي.

◈◈◈

وفا ۽ نباهہ جو شاعر ـ اڪبر

نيڻ نہ ننڊون ڪن، پڳو آرسُ اکين،
اُجهاميو برَنِ، توکي ساريو، سُپرين! (لطيف)

زندگيءَ جي سفر ۾ سَرهاين سان گڏ ڏکن جا ساٿي بہ ملندا آهن. ڪِن ساٿين جي صحبت پارس وانگي لوهہ کي بہ سون بڻائي ڇڏيندي آهي ۽ اهڙا ساٿي! ماڻهو عددي اعتبار کان گهٽ ضرور هوندا آهن پر خاصيتي لحاظ کان وڏي وَٿ هوندا آهن ۽ اهي پنهنجي فڪري ۽ علمي خاصيتن جا اثرات سوين ماڻهن جي ذهنن تي مرتب ڪري ويندا آهن.

انهي ڪري ئي چيو ويندو آهي تہ اهڙا ماڻهو مرڻا ناهن، ويس مٽائي ورڻا آهن. اهڙن ماڻهن جي فڪري سگهہ ايڏي تہ پائيدار ۽ زوردار هوندي آهي. جو موت بہ اُنهي کي مات نہ ڏيئي سگهندو آهي. شيخ اياز لکيو.

"تون نہ مرندين
تون نہ مرندين!"
چنڊ اِئَن مون کي چوي ٿو،
هُو مٽان جو آهہ سارو
مَنڊ اِئن مون کي چوي ٿو.
سِجُ اِئن مون کي چوي ٿو.
مون ڇٽيو جو آهہ هِت سو
بج اِئن مون کي چوي ٿو،
"تون گُل و گلزار ٿيندين
پيارَ وارن جي گلي جا هارَ ٿيندين،
ڪنهن سِرنهن جي ڇانوَ ۾
هُو سُپاٽي جڻ تہ تنهنجي نانوَ ۾
پيار جو ڳالهيون ڪندا!

کنهن سُنهري سارَ جون ڳالهيون ڪندا
عشق جي اسرار جون ڳالهيون ڪندا!
مان چوان ٿو،
”تون نہ مَرندين،
تون نہ مرندين!“

سيد اڪبر جامع الصفات انسان هئو ۽ سندس زندگيءَ جو هر پهلو ايترو تہ جاندار ۽ وزنائتو آهي جو لکجي تہ چا چا لکي، چا چا لکجي. سادي سودي ڳوٺاڻي زندگي گذارڻ وارو هي ماڻهو نہ رڳو صاحبِ فڪر هئو پر صاحبِ ڪردار بہ هئو. هُن پرائمري استادن جي تنظيم ڪاري کان وٺي گمنام سياسي ڪارڪن ۽ هڪ بهترين مقرر (خطيب) کان وٺي هڪ بهترين نثر نويس اديب ۽ هڪ بهترين شاعر تائين هڪ ڏگهو پُر خطر پر پُر عظم سفر ڪيو ۽ ڪٿي بہ ٿڪ نہ پڳو. نوڪريءَ کان رٽائرمنٽ وٺڻ بعد جيتوڻيڪ هو بيمار گهارڻ لڳو هئو پر سندس سوچن ڪٿي بہ آس جو دامن نہ ڇڏيو هئو. سندس وجود ۾ پروميٿيس واري اها آڳ اجان بہ ڌُکي رهي هئي، جيڪا نہ رڳو هن کي تڙپائي رهي هئي پر اُها تڙپ بين ڏانهن بہ منتقل ڪري رهي هئي. اها آڳ پراڻين مُدي خارج روايتن خلاف بغاوت جي آڳ هئي. اها آڳ قومي غلامي جي زنجيرن کي پگهارڻ واري آڳ هئي. اها آڳ مسڪين ۽ مظلوم ماڻهن جي ويرين کي ويڙهڻ ۽ تباهہ ڪرڻ واري آڳ هئي.

سيد اڪبر پنهنجي ويچارن ۽ پنهنجي ڌرتي سان ذهني ۽ عملي طرح سدائين سلهاڙيل رهيو. هن ڪڏهن بہ ۽ ڪٿي بہ پنهنجي ذهن ۽ ضمير جو سودو نہ ڪيو ور نہ اسان جي اکين پنهنجي اڳيان ڪيڏا ڪيڏا ويرَ وڪامندي ڏٺا. ڪيڏا مانجهي مَت منجهائي ساجاهہ وڃائي گوڏا ٽيڪي ويهندي ڏٺا. اسان ڏٺا تہ ڪيترا سياسي بازيگر هٿن ۾ ڪشڪول کڻي واڳ ڏٽين اڳيان ٻڪيا لاءِ ڪئين نہ واجهائيندا رهيا پر اڪبر اِستر رهيو. طوفان ۽ هوائون، هن جي همتن کي نہ لوڏي سگهيو ۽ نہ جُهڪائي سگهيون. اڪبر هڪ ادنيٰ ڪارڪن ئي صحيح پر اُنهن سياسي پنڊتن کان گهڻو بهتر هئو جن سون تي سيڻ مٽائيندي ويرم

ٿي نہ ڪئي.
سيد اڪبر بحيثيت شاعر وڏي قدڪاٺ جو ماڻهو آهي، اها ٻي ڳالهہ آهي تہ هو پنهنجي فقيراڻي طبيعت جي ڪري ڏيک ويک کان پاسيرو رهندو هئو ۽ ايتريقدر جو پنهنجي شاعري مختلف اخبارن ۽ ادبي رسالن کي اشاعت لاءِ بنهہ گهٽ موڪليندو هئو، تڏهن بہ سندس ڳاٽيتو سنڌي ٻوليءَ جي سنن شاعرن ۾ ٿئي ٿو.
شاعري، تخليقڪار جي انهي ڪرب ۽ پيڙاء جو اظهار آهي، جيڪا هڪ شاعر جي محسوسات کي ائين ڇُهي ڇيڙي وجهي ٿي جيئن بادصبا مُڪڙين کي ڇُهندي ٽيڙي وجهي ٿي يا ڪنهن فنڪار جون آڱريون ستار جي تارن کي ڇُهندي سُرن کي ڇيڙي وجهن ٿيون. هڪ تخليقڪار جو ڪجهہ بہ وهندو واپرندو ڏسي ٿو، انهي کي معنيٰ خيز انداز ۾ محسوس ڪري ٿو، چاهي اهو آڪاش منڊل هجي، پرهہ جو پکيئڙن جون لاتون هُجن، شام شفق جي لالاڻ هجي، وهندڙ نهرن جو سرمدي ترنم هجي، رات جي سانت هجي، پن ڇڻ ۾ ڇٽيل پنن جو مرثيو هجي، بهار جي هبڪار هجي، ڳاهہ ۾ ڳهجندڙ هاريءَ جي حالت زار هجي، غربت ۽ افلاس جو هاجو هجي، بي وفائي ۽ بي مُروتي وارا رويا هُجن، مطلب تہ هر خارجي ۽ داخلي وارتا هڪ تخليقڪار کي نہ رڳو لُڇائي ٿي پر هڪ اهڙو جوهر بہ عطا ڪري ٿي جيڪو شاعري جي صورت ۾ ڀر جلوه گر ٿيو پوي. اها شاعري صدين تائين زنده رهي ٿي، رُوح گرمائي ٿي، تڙپ وڌائي ٿي، سچ ۽ سُونهن جي سفر ۾ اڌ ۽ ڏڍ ڏئي ٿي.
سيد اڪبر ڄمار جي ڪهڙي سال ۾ شاعري جي شروعات ڪئي، سو تہ معلوم ڪونهي پر ذاتي طرح ايتري سُڌ اٿم تہ جڏهن هن جي جواني ڀور جهليو هئو ۽ سندس ڳلن جا انار ڳاڙهاڻ تي وريا هئا تہ هن شاعري سان لئون لاتي هئي. هو صرف سپنن جو سوداگر نہ هئو، پر زندگيءَ جي نوس حقيقتن جو ترجمان ۽ نقاد بہ هئو. هن هڪ نئين دنيا تخليق ڪرڻ ٿي چاهي، اها دنيا جنهن ۾ انسان جي جسم سان گڏ

انسان جو روح بہ آزاد هجي، هن هڪ نئون سماج اڏڻ تي چاهيو، جنهن ۾ بک، ڏک، افلاس ۽ استحصال بجاءِ سُک، پيار، امن ۽ آزادي ۽ انسان دوستي هجي. هڪ اهڙو سماج جيڪو مذهبي ڪٽر پٽي کان آجو لطيف سائين جي تصوف جو رکپال هجي. هن چاهيو ٿي تہ زندگيءَ جا سپ رنگ موٽي اچن ۽ عمرن جا آزار ختم ٿي وڃن.

ٻُڌي پرت جون ڪي پڪارون پُڪارون
ڪري مست آيا، قطارون قطارون.
سُٽي سَنڌ سُرن جا پيا پنڌ آهيون
جهنجهوڙي ويون هي تنوارون تنوارون
خدائي اوهان جي ڳُڻي جت وڃي ٿي
اُتان ڪان اسان جون، اُڏارون اُڏارون.
ڏيئي سِر سَڳ لاءِ رکي ساک چڏي،
پلي رقص ڪن پيون بهارون بهارون.
اوهان جي وفا ۽ نباهہ جي اي اڪبر!
ڪندو جڳ پيڙو پچارون پچارون.

سيّد اڪبر پنهنجي شاعريءَ ۾ نج سنڌي لفظن جو اهڙو سيبائتو استعمال ڪيو آهي جو حيرت وٺيو وڃي ۽ هن جي زبان داني تي ڪيس داد ڏيڻو پئجيو وڃي. هڪ غزل ۾ هنن لفظن جو بطور قافيہ تز استعمال نہ رڳو ٻوليءَ جي مهارت ڏانهن اشارو آهي پر ڪٿي ڪٿي علامتي انداز بيان سان معنيٰ خيز ڳالهين ۽ مضمون جي اُپٽار بہ نظر اچي ٿي.

ڪاري رات ڪان ڪهڙو ڏج.نيٺ تہ نڪري ايندو سج.
ماٺ چون ٿا موت ٿئي ٿي، پُل نہ بانڪا اهڙي ڪج.
پيار منجهاران پيار ٿي سپجي، پوڪج پيارا اهڙو ٻج.
پارس سان ئي سون ٿئي ٿو، ٽورو ٽوڪ ٽڪي تي تِج.
لوهہ بہ آخر ڳري وڃي ٿو، راڻا ٽورو ٽُون بہ تہ رج.

ائين نہ ايندو هُو اربيلو، ڪجهہ تہ اڪبر ڪپ ۽ ڪِج.

اهڙي طرح اڪبر جي تمام گهڻي مشهور وائي:

أٽ جهانگياڻي پر ٿُون جهول،
مَڪ پٽن جي مُند اچي وئي،
پٽي هو پنهواري پاپي ويندا،
رُلــــي آيــــا جـــــي رول.

هن وائي ۾ سنڌ ۾ ڌارين جي آبادڪاري ۽ ڌارين هٿان سنڌ جي سُونهن تاراج ٿيڻ وارو مضمون نهايت بي ٻاڪي سان سُريلي انداز ۾ بيان ڪيل آهي. اڪبر شاعري جي مختلف صفن ۾ طبع آزمائي ڪندي سٺا نظم، غزل ۽ وايون لکيون آهن. جيڪي فني، معنوي ۽ لساني اعتبار کان أوچي پد جون تخليقون آهن. سندس نظم ”وقت“ هڪ سگهاري فڪر جو ترجمان آهي.

ڇا وقت سُتو آهي، ڇاڪاڻ سمهين ٿو ٿُون.
ڇـا ڌات سُـتـي آهـي ۽ لات سُـتـي آهـي.
ڇا سچ سـتـو آهي، پـرپـارت سُـتـي آهـي.
ڪـا تڙپ سُتي آهي، ۽ تـات سُتـي آهـي.
ڇا وقت سُتو آهي ڇا ڪاڻ سُمهين ٿو ٿُون.

هن طويل نظم ۾ فطرت جي مختلف مظهرن جهڙوڪ چنڊ، چانڊاڻ، لهر، نهر، رات، سحر ۽ وغيره جي حوالن سان هڪ پيغام ڏنو ويو آهي، تہ جڏهن فطرت جو هر مظهر جاڳي رهيو آهي ۽ پنهنجي ڪم جنبيل آهي تہ پوءِ ٿُون ڇو سمهين پوين ٿو.

سندس هڪ ٻيو غزل بہ نج عام محاوراتي ٻولي وارن لفظن سان سينگاريل آهي جنهن جو مطلع ۽ بند هن ريت آهن.

مِٺي هيءَ ماڻـڪ، مـٺيان هيءَ مِـٺـي،
ڪندو ڪير ڪوڙهيو أنهي ساڻ ڪِـٺـي.
ڪـٺـي اک مـيـري نـهـاري ڏسـي ڪـو،
ٻـڌائـي ڇـڏيـون ٽـا تـہ ويـنـدس ڦِـٽـي.

رُکي تي بہ راضي، پُسيءَ تي بہ پُورا،
وڏي وَٽ اسان وٽ پـڻـي ۽ چـڻـي.
اچي ڏِس تـيـاري لڙائيءَ جي اَڪـبـر،
مـتـان رانـد پـانـئـيـن ڏڪـر ۽ اِٽـي.

همتون، جُرئتون ۽ بهادريون اڪبر جي شاعريءَ جون ساٿي آهن. هو انهن مڙني روايتن جو پاسدار آهي، جيڪي انساني قدرن جو ڀلائيءَ ۽ احترام چاهين ٿيون، هن جي شاعري ۾ درد دل بہ آهي تہ فڪر روزگار بہ. هو سُونهن جو ساڪي بہ آهي، تہ سچ جو طرفدار بہ جرمن شاعر هائنرش هائني وانگي هو آزاديءَ جي جنگ جو سورهيہ سپاهي آهي. هائني چيو هئو.

”منهنجي تابوت ۾ هڪ تلوار رکجو، ڇو تہ مان انسان جي آزاديءَ جي جنگ جو هڪ ويڙهاڪ جوڌو آهيان“

جيتوڻيڪ اڪبر ائين چئي نہ سگهيو هئو پر سندس تمنا اهڙي ئي هئي. هن اسان جي آزادي جي ويڙهہ وڙهي بہ ۽ وڙهڻ گهري بہ پر هڪ انوکي انداز سان جيئن شيخ اياز چيو.

مُون ڏات انوکي آندي آ، ٿي تند وڙهي تلوارن سان.

فسلطيني شاعر فدوي توقان جي هڪ نظم لاءِ انهي دور جي اسرائيلي وزير دفاع موشي يا مان چيو هئو تہ. ”هيءَ هڪ نظم ڏهن ڪمانڊوز کان وڌيڪ خطرناڪ آهن.“

ڪڏهن ڪڏهن قومن جي سُتل جذبن کي فقط شاعر ئي جاڳائي سگهندا آهن ۽ آزاديءَ جو سونهون بڻجي ويندا آهن.

شاعري جو آسمان بنهہ وشال آهي، انهي ۾ سماجي حقيقتن کان وٺي اندر جي اُڌمن کي سميٽڻ جي ڀرپور صلاحيت موجود آهي.

شاعري جماليات کان وانجهي هُجي تہ پوءِ اها شاعري ئي نٿي چئي سگهجي. هن سنسار ۾ سونهن ۽ سونهن سان انس جو لاڙو ئي سنسار کي قابل ديد رکندو آيو آهي. محبت هڪ اهڙي سگهاري قوت آهي، جيڪا ڪائنات جي ترتيب سان گڏ انسانن جي درميان پنهجائپ

جي پُل ٻَڌي ۽ مختلف جيئن کي جوڙي ٿي. اڪبر بحيثيت شاعر، انهي محبت جو امين به آهي ته پرچارڪ به. محبت ته پٿر کي به ميڻ بڻائڻ جي صلاحيت رکي ٿي، دوريون دور ڪري قربتون پيدا ڪري ٿي. سونهن ماڻهوءَ ۾ مُجسم هجي يا فطرت ۾ ان سان پيار ڪو پاپ ڪونهي. ڪير آهي جيڪو ڪنهن زلف گرهه گير جو اُسير نه ٿيو هوندو؟ ڪير آهي جنهن ڪڏهن حُسن ڏانهن اک کڻي نه نهاريو هوندو ۽ سيني جي من ۾ حُسن جي لڳن آهي ۽ حُسن سيني جي چاهت جو مرڪز آهي.

چنڊ جهڙا پرين، سِج جهڙا سڄڻ،
تون هلي آءُ ته دل جا کِڙن هي اڱڻ.
لال ٽولئه لڇان، راهه رويو پُڇان،
گيت تنهنجا ڳُچان من ٿين ڪي ملڻ.
سِڪ توکي سڏي، چن نه چوري چڏي،
ويهه گوڏو گڏي هاڻ کهڙا رُسڻ،
چاهه اڪبر چريو، ڏيل ڏاري ڏريو،
هيءُ هٿيڪي ڪريو، جنهن جا کهڙا جيئڻ.

۽

جواني اوجاني، جهليو ٻُور آهي،
رڙي روح ڏاڍو، پيو پُور آهي.
چٽي گل ويندا ٻُراڪيءَ جا ٻُورل
چري چت ٿيڙي صفا چُور آهي.

سيد اڪبر ۾ هڪ سگهارو تخليقي جوهر هئو ۽ هو ڏات ڏٺي هئو، هن جيڪا به شاعري تخليق ڪئي سا سڀ با مقصد ۽ لاپائتي آهي. شاعر جي موت سان شاعر جو انت نه ايندو آهي. اڪبر اسان جي وچ ۾ موجود ته نه آهي پر سندس شاعري اسان جي ذهنن ۽ ضميرن جي ساٿي آهي. اياز چوائي:

شاعري منهنجي ته هوندي

آنءُ توسان کو نہ هوندس!
رات ٽيندي
چاندني اُن کي چُمندي،
صبح ٽيندو.
سِج اُن کي ڏن ڏيندو
روشنيءَ جا ترورا ٽي،
سمنڊ جون لَهرون اُڏامي
اِئن ڪنديون منهنجي سلامي
جڻ تہ منهنجي فوج آهن،
موج پئيان موج آهن!
آنءُ هي سنسار آهيان،
آئون توکان ڌار ناهيان
تون ڏسي سگهندين نہ مون کي
ساٿ پنهنجي نہ
شاعري منهنجي تہ هوندي
ها، برابر، آنءُ توسان ڪو نہ هوندس.

◈◈◈

اونداهين کي عقيدي طور نہ قبوليندڙ شخص

ٺٽي ضلعي جي ”ننڍڙي ويٺنام“ جي عرفيت سان ياد ڪيو ويندڙ شهر بٺوري لڳ هڪ وسنديءَ مان پابوهہ جو هڪ ڪکر اٿيو، جيڪو بنا ڪنهن نظرياتي وابستگي جي امتياز ۽ سياسي ڪينہ پروريءَ جي، سڄي سنڌ تي ڏاهپ ۽ ساڃهہ جو وڏ ڦڙو وسائي هليو ويو. اسان سڀ سنڌس مقروضي آهيون، جنهن اسان کي سرت، ساڃهہ ۽ انقلاب جي پهرين ڦرهي پڙهائي. افسوس جو ڪيس ياد ڪرڻ لاءِ اسان وٽ ٿائيم ئي ڪونهي.
جهمپير ۾ ساٽس پهرين ملاقات ۽ ان کان پوءِ مليل مار ـبئي مون کي اجا تائين ياد آهن. اهو ويساهہ سان نٿو چئي سگهجي تہ بابا طرفان مليل مار ملاقات جي يادگيريءَ جو سبب آهي يا وري ملاقات. مار جي

يادگيريءَ جو سبب، فرسٽ ايئر ۾ پڙهندو هئس، ادبي سنگت جي گڏجاڻين ۾ بنا ڪنهن وقفي جي شرڪت ٿيندي هئي، شاعريءَ جي وچڙندڙ مرض ڪان آئون به بچي نه سگهيو هئس. هڪ ڀيري جهمپير ۾ سنڌي ادبي سنگت جي گڏجاڻيءَ جي صدارت سيد اڪبر ڪئي. مون به هڪ عدد انقلابي نظم پڙهيو، ته تنقيد جي چريءَ سان اهڙي ته مٺي انداز ۾، پنهنجائپ سان ڪل لاٿائين، جو اذيت جو احساس ئي نه ٿيو، ڳالهيون به دل سان لڳيون، اصلاح به ٿي. اتي مون کي سنڌي ادبي سنگت جهمپير جي اها گڏجاڻي شدت سان ياد آئي هئي، جنهن ۾ مون پهريون ڀيرو پنهنجو انقلابي گيت پڙهيو هو، جتي هڪ علم دوست ماڻهوءَ جيڪا تنقيد ڪئي هئي، انهن لفظن جي اذيت اڄا به محسوس ڪندو آهيان. اها تنقيد هئي.

شاعری بچاری مر گئے الو کے پٹھے رہ گئے۔

ان دور ۾ اهڙي به "اصلاح تنقيد" ٿيندي هئي، پر سيد اڪبر جي اصلاح ۽ تنقيد جو انداز به ان شخص وارو هوندو هو، جيڪو قتل به ڪندو آهي، تڏهن به پيار سان.

ان سے ضرور ملنا، سلیقے کے لوگ ہیں،

سر بھی قلم کریں گیں بڑے احترام سے۔

مون کي چڱي طرح ياد آهي ته سنڌي ادبي سنگت جهمپير جي ان گڏجاڻي ۾ سيد اڪبر "جلال اڪبري" سان پنهنجو جڏهن انقلابي گيت پڙهيو هو. ته گهر جي ٻنييءَ ٻاهران انقلاب جي آهٽ محسوس ٿي هئي، اهو گيت هو، (لفظن جي گهٽ وڌائي ٿي سگهي ٿي.)

ڪيڏو آهي شور فضا ۾، ڏيهه اڀا ڪيا ڏاڍا ووءِ،

سنگن وانگر سوئر سارا، لٿا تن جا ڳاٽا ووءِ.

گڏجاڻيءَ بعد سنڌي ادبي سنگت جهمپير جي سيڪريٽري رسول بخش درس ڪن ۾ چيو ته، "شام جو منهنجي ڳوٺ سيد اڪبر جو ليڪچر

رکيل آهي، ڪجهہ ٻاهران ٻيا دوست بہ ايندا، هلي سگهين ۽ گهران موڪل ملي، تہ ضرور اچجانءِ“ سوچيم تہ موڪل گهرندس تہ گهران نہ ملندي، ٻاقي وڃبو ضرور، سياڻي جيڪو ٿيندو، ان کي انقلاب جي جهول ۾ وجهي ڇڏبو.
شام ٿيندي ئي آئون بہ سيّد اڪبر جو ليڪچر، شهر کان ٻہ ڪلو ميٽر پري رسول بخش درس جي ڳوٺ ٻڌڻ لاءِ پهچي ويس. انقلابي گيت، ليڪچر ۽ تقريرون سڄي رات هليون، اتي ڪارايل مڇيءَ جو ٻيت ۽ مڇرن جا انقلاب دشمن حملا اڃا تائين مون کان وسري نہ سگهيا آهن.
بابا شام کان وٺي سڄي رات ڳوليو، بنا ٻڌائڻ جي ويو هئس. ٻئي ڏينهن جيئن ئي گهر پهتس تہ پسيا رکيا هئا. ڏک اهو اٿم تہ منهنجي حصي جي اڌ مار منهنجي ماءُ وچ ۾ پئي کاڌي هئي. ياد اٿم تہ سيّد اڪبر جو ليڪچر سنڌي سماج ۾ انقلاب جي راهہ ۾ ايندڙ رڪاوٽن بابت هو. ان شاعراڻي ٻوليءَ واري ليڪچر ۾ جيڪي رڪاوٽون ٻڌايل هيون، انهن ۾ گهر جا پوڙها، ذاتين جا لوڙها، مت جا موڙها..... وغيره ڳڻايل هئا. اهو منهنجي سياسي سفر جو آغاز هو، جيڪو سيّد اڪبر جي انقلابي ليڪچر سان ٿيو.
سنڌ ۾، خاص طور تي ٺٽي ضلعي ۾ عملي حوالي سان ساڃهہ وندن جي سرواڻي سيّد اڪبر جي حصي ۾ آئي هئي. سنڌي ادبي سنگت جو پليٽ فارم هجي يا پ.ٽ .الف جي تحريڪ، يا ڪا سياسي ۽ جمهوري جدوجهد، سيد اڪبر جو ان ۾ سرواڻيءَ وارو ڪردار رهندو هو. ان لاءِ ڪيس ضلعي بدر بہ ٿيڻو پيو. نفاست پسند، راڳ سان رغبت رکندڙ، پرڪشش شخصيت جو مالڪ، دريا دل، سحر گفتاريءَ وسيلي محفلن تي ڇانئجي ويندڙ، شاهہ لطيف جي پارکو سيد اڪبر جي ذڪر کان سواءِ ٺٽي ضلعي جي شعور جي تاريخ اڻپوري رهندي. 70ع واري ڏهاڪي جي اڌ کان وٺي 80ع واري ڏهاڪي جي اڌ تائين ڏهاڪو کن سال سنڌ ۾، خاص طور تي ٺٽي ضلعي ۾ سياسي شعور جي عروج وارو عرصو ليکيا وڃن ٿا. اهي ذوالفقار علي ڀٽي جي اقتدار جا

پڇاڙڪا سال ۽ ضيائي آمريت جا اوائلي سال هئا. سياسي ڪارڪنن جهڙي نموني سان سنڌي ادبي سنگت ۽ پ ٽ الف سميت مختلف پليٽ فارم کي شعور ۽ ساڃهه توڙي مزاحمت جي مورچن طور استعمال ڪيو هو، جهڙي نموني سان ڪارڪنن جي سياسي ترتيب ۽ تعليم ٿيندي هئي، اها نه هاڻي ڏسجي ئي نٿي. محسوس ائين ٿيندو هو ته اهي تنظيمون ڪنهن انڊر گرائونڊ انقلابي تنظيم جا اوپن فرنٽ آهن. ان دور ۾ جڏهن سياسي جلسا نه ڪري سگهبا هئا، ته سنڌي ادبي سنگت جي پليٽ فارم تان ”جشن لطيف“ ئي ميڙاڪن جو ذريعو هوندا هئا. لطيف جي اوٽ وٺي انقلاب جي جا ڳالهه ڪئي ويندي هئي، انقلابي گيت هر گهر ته نه، ته به هر ٻئي، ٽئين گهر ۽ بازارن توڙي دڪانن تي ٻڌڻ ۾ ايندا هئا. انقلابي گيتن کي نئين نئين صنفن ۾ آندو ويو، ايتري قدر جو انقلابي مولود پڻ ڇپيا ويا. ان سموري ڪم ۾ سيد اڪبر جو ڪردار سرواڻيءَ وارو رهندو هو.
سيّد اڪبر عملي ماڻهو هو، ڪيس بي عمل جذباتي نعري بازيءَ ۽ لفاظيءَ ڪان چڙ هوندي هئي. پاڻ کي دودو، هوشو، هيمون ۽ دولهه دريا خان سڏائي ڪنڌ ۾ ڪلي هٽي هلندڙ خود ساختا سورمن کي هو چوندو هو ته، ”هوشو، هيمون، دودو ۽ دولهه پنهنجي پنهنجي دور ۾ عظيم هئا، پر زمانو اڳتي وڌي پيو، توهان به ان معيار کان اڳتي وڌو. انهن سورمن جي سورهيائي، سنڌ سان محبت ۽ عوام دوستيءَ جي سدا بهار ٻوٽيءَ کي ڏندي ڪوندي ۾ گهوٽي، پي اوگرائي ڏيئي چئو ته آئون هن جديد دور جو جديد سورمو آهيان، ڪئين دودا، هوشو، هيمون ۽ دولهه منهنجي وجود ۾ آهن ۽ مون کي اتساهي رهيا آهن.“
هتي سيد اڪبر جو مقصد هو ته دودي، هوشو، هيمون ۽ دولهه کي ماضيءَ جي دليريءَ جو اهڃاڻ بڻائي مثال طور پيش ڪري دنيا کي ڏيکارجي، پر پاڻ ڪجهه نه ڪجي، اهو سياسي ڪارڪن کي نه جڳائي، سياسي سفر ۾ ”هٽڻ، هڪلڻ، ٻيلي سارڻ“ جو قائل سيد اڪبر عملي ماڻهو هو، پر خيالي دنيائن ۾ رهڻ وارو نه. ان خيال جي آڌار

تي نئين دنيا تخليق ڪرڻ لاءِ جاڪوڙيندڙ انقلابي ڪردار، پر اهڙو ڪردار نہ جيڪو جوش مليح آباديءَ وانگر اها سڏ ڪري تہ،

اپنی شانوں پر سر رکھ کہ سونے دے اے ساقی

انقلاب آئے تو ہمیں بھی جگا دینا۔

جڏهن سنڌ جي سياسي سجاڳي، شعور، هلچل ۽ مزاحمت جي تاريخ لکي ويندي، اتي جڏهن نئي جي ٽيڊي هوٽل کان وٺي حيدرآباد جي اڳوٽي گرانڊ هوٽل تائين، ڪيفي جارج کان حيدرآباد جي ڪوڪر محلي واري ڪيفي روبي تائين مختلف جاين جو ذڪر ايندو، تہ مورخ گاڏي ڪاتي حيدرآباد جي سلطان هوٽل واري چوراهي وٽ هڪ حجام جي دڪان جو ذڪر پڻ ضرور ڪندو (جيڪو دڪان بعد ۾ منظور چيمبرس ۾ منتقل ٿي ويو هو.) سيد اڪبر جڏهن ڪنهن تنظيمي ڪم ڪار سان حيدرآباد ايندو هو، تہ سيني ذاتي دوستن توڙي سياسي ڪارڪنن جي رابطي لاءِ اهو دڪان استعمال ٿيندو هو. سيد اڪبر جو ذاتي دوست هجڻ ڪري اهو دڪان وارو "هڪ پنهونءَ جي ڪري سڄي جت ذات جي گوليءَ" جو ڪردار ادا ڪندو هو.

اها سوشلسٽ نظرئي جي ناڪامي نہ پر پرولتاري قيادت جي غداري هئي، جنهن سبب سوويت يونين ٽٽي ويو. جنهن ڪان پوءِ گلوبلائيزيشن جي گمراهہ ڪندڙ نعري سڄي دنيا ڪي پنهنجي گرفت ۾ آڻي ڇڏيو آهي. پاور پاليٽڪس جي بازار ۾ هر شيءِ تي "براءِ فروخت" جو اسٽيڪر نظر اچي ٿو. اتي ڏک اهو آهي تہ هاڻي اها طلب ۽ تڙپ بہ نہ رهي آهي، جيڪا روشن صبح تائين رسائيءَ لاءِ اتساهي. حقيقت ۾ ماڙيون نہ ٿيون مارين، پر مارن جي مُنجهہ ماريو وجهي.

یہ دُکھ نہیں کہ اندھیروں سے صلح کی ہم نے

ملال یہ ہے کہ اب صبح کی طلب بھی نہیں۔ (پروین شاکر)

هن وقت سنڌ جي سياسي شعور کي اين جي اوز جي وڪڙ ۾ آڻي

ڪرپٽ ڪيو پيو وڃي، نه صرف سنڌ، پر سڄي ملڪ مان نظرياتي تعليم جا مڏ پيالا آڇيندڙ ڪلالڪا هڻ ڪڏهوڪا بند ٿي چڪا آهن، پر پراڻا پياڪ اڃا تائين به ان مڏ جي سڏ ڪندي ڪنهن روشن صبح جي اوسيئڙي ۾ اکين کي اوجاڳا ڏيئي جاڳن پيا، ته جيئن آجپي جا پهريان ڪرڻا پنهنجي اکين سان ڏسي سگهن. سيد اڪبر وانگر ڪيترائي اهي روشن صبح ڏسي نه سگهيا، پر آخر تائين انهن پنهنجي نيڻن جي ان آس، تڙپ ۽ اتساهه کي موت اچڻ نه ڏنو. اها ئي سندن عظمت هئي، جو انهن اونداهين کي عقيدي طور نه قبوليو، انقلاب جي آس کي نراس جي ننڊ نهوڙي نه سگهي.

◈◈◈

غمن کي ڏڪيندڙ عالم

سنڌ جي تاريخي ماڳ ٺٽي جي شهر دڙي جي پر ۾ پنهنجي رمين جي ٽڪري تي رهندڙ ڪچي گهر ۾ سنڌ جو عظيم ۽ مهان اديب، دانشور ۽ ڪشاده دل انسان سيد اڪبر شاهه جو وڇوڙو اسان سمورن دوستن لاءِ انتهائي ڏک جو عالم آهي. اڪبر شاهه جهڙا ماڻهو تاريخ ۾ پنهنجو پاڻ ملهائي وڃن ٿا پنهنجي اصول ۽ زندگي سان هن جي جيڪا ڪمٽمينٽ هئي ان تي پورو رهندڙ، پنهنجي غريبي حال ۾ رهندي دوستن جي هر ڏک سک ۾ شامل رهندڙ پ ٽ الف جو پليٽ فارم هجي يا سياسي ميڙ هجي يا قومي ڪاڄ هجي جيڪڏهن اڪبر شاهه اسٽيج تي پهتو ته پويان مقرر سندس تقرير جا حوالا ڏئي ٽائيم پاس ڪندا. شاهه ڀٽائي رح جي ڪلام تي سندس ايتري ته دسترس هئي جو جنهن به موضوع تي ويهندو هيو موضوع جي مطابقت سان شعر پڙهندو هيو. مون کي ياد آهي ته سائين راشد موري تعلقي جي اليڪشن کٽي. پولنگ واري ڏينهن اڪبر شاهه اتي موجود هيو ۽ حلف وفاداري جي تقريب ۾ جيڪا هن تقرير ڪئي هئي. موري جي حوالي سان ٻڌندڙن کي ڏندين آڱريون اچي ويون. سندس شاعري ۽

نثر جيڪي سندس زندگي ۾ نہ ڇپجي سگهيا. اهي سائين قادر بخش طالباڻي جي ڪوششن سان ڇپجي چڪا آهن. ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ خبر پوندي تہ سنڌ ڌرتي ۾ اهڙا بہ ڪي گمنام هيرا آهن. جيڪي جهوپڙين ۾ رهي ڪري ڪيترا نہ عظيم ٿي رهيا. جڏهن بہ حيدرآباد ايندو هيو تہ خصوصن مولابخش ٻرڙو، راشد مورائي ۽ منهنجي پڇا ضرور ڪندو هيو. ڪنهن معاملي ۾ منجهندا هياسين تہ ڪيس کان معاونت وٺندا هياسين. پاڻ بيماري ۾ مبتلا هوندي بہ جنهن ڪيس کي ڪچهري لاءِ سڏيندو هيو تہ پهچي ويندو هيو ۽ هر ماڻهو کي منهن تي حق سچ چوڻ وارو هو. اڄ اڪبر شاهہ هتي موجود نہ آهي سندس روح اسان سان گڏ آهي. حيدرآباد ۾ هيڻ سان لکڻ وقت آءٌ اهو محسوس ڪري رهيو آهيان تہ سائين اڪبر مون سان گڏ ويٺو آهي ۽ ٻڌائي سائين جا بيت ٻڌائي رهيو آهي.

اهو ڏينهن مون کي اڃا تائين نہ وسريو آهي. پ ٽ الف مرڪز جي گڏجاڻي هيٺ سائين نٿي ضلعي جو صدر هيو. ميٽنگ ختم ٿيڻ کانپوءِ شام جو مون کي چيائين تہ مون کي يونيورسٽي ڪٽي هل تہ قلندر شاهہ سان ملي اچون. اتي جڏهن اسان پهتاسين تہ قلندر شاهہ کي ڏسي ائين خوش ٿيو جڻ مڇي پاڻي ۾. ڪافي عرصي کان پوءِ ٻنهي دوستن جي ملاقات هئي آءٌ سندن ڪچهري مان لطف اندوز ٿي رهيو هيس. ڄامشورو ڦاٽڪ تي امداد حسيني کي ڏٺائين مون کي چيائين تہ گاڏي روڪ امداد سان ڏاڍي ڪچهري ڪيائين. سندس اوطاق تي ڪو مهمان لڙي آيس تہ عيد محسوس ڪندو ۽ دسترخوان ڪنهن وڏي ماڻهو کان گهٽ نہ هوندو.

ڪچهري جو ڪوڏيو ويهڻ کانپوءِ دل نہ چوندي تہ سندس ڪچهري مان اٿجي. آءٌ جڏهن بيماريءَ جي حالت ۾ ڪراچي هيس، سائين، طالباڻي ۽ پير علي مير سان گڏجي منهنجي عيادت ڪرڻ آيو تہ مون کي ڏسي ڏاڍو پريشان ٿيو. يڪدم پاڻ سنڀالي مون کي دلداريون ڪل پوگ ڪري منهنجي دل بهلائڻ لڳو. مون کي چيائين تہ يار تون

ڏکجي پئين، اسان جون تو ۾ تمام وڏيون اميدون آهن. الله توکي خوش ڪندو. ميٽنگ ۾ بور ٿي جڏهن پنهنجي منهن ويهي ڪچهري ڪندا هياسين ته سمورا ٽڪ لاهي ڇڏيندو هيو. هڪ دفعي سائين ظالباڻي سان ملهايل رهاڻ ۾ شريڪ ٿياسين مون ٽي اجرڪ ورتا. هڪ اجرڪ سني ۽ تمام مهانگي هئي. جيڪا هالن مان ورتم، سائين راشد جي لاءِ، جلسي ۾ اهو اجرڪ ڪنهن ٻئي دوست ڏانهن هليو ويو. جلسي ختم ٿيڻ کانپوءِ جڏهن ويناسين مولابخش ڪيس کي ٻڌايو ته سائين راشد جو اجرڪ فلاڻي ماڻهو ڏي ويو آهي ته اڇي ڪليو ۽ ان کي جيڪي گاريون ڏنائين سائين راشد ڪيس کي چيو ته اڪبر تنهنجي گارين ڏيڻ جو انداز به اهڙو آهي جو دل چاهي ٿي ته اهي مون کي ويهي ڏي.

اسان سندن جي لاءِ ڏٽي در دعاگو آهيون ته الله تعاليٰ ڪيس کي جنت ۾ جاءِ ڏي ۽ اسان دوستن کي توفيق ڏئي. سائين اڪبر شاهه جو پورهيو سنڌ جي عوام تائين ڪتابي صورت ۾ پهچايون.

◈◈◈

هڪ باهمت انسان

ماڻهو ته جيئي ۽ مري پيو ۽ اهو فطري عمل جو هڪ اهڙو سلسلو آهي جيڪو صدين کان اڄ تائين پنهنجي امر جو پابند ۽ اٽل آهي ان ۾ ڪجهه گهڙين جي گنجائش يا مهلت نه ڪلهه، نه اڄ آهي ۽ نه سڀاڻي لاءِ به ان ۾ ڪا اميد رکي سگهجي ٿي. ۽ اها جيئڻ مرڻ واري حقيقت ايتري ته واضح ۽ چٽي آهي، جو انسان جي جسم جو وار به ان کان واقف آهي. اهڙي حقيقت ڄاڻڻ کانپوءِ ڪنهن تي ڏک ڪجي. ۽ سو به سيد اڪبر شاهه جهڙي هڪ عظيم انسان لاءِ جيڪو زندگي جي اهڙين اٽل ۽ نفيس حقيقتن جو ڄاڻو ۽ زندگي جي عظمت جي ڏاهپ رکندڙ ڏاهو شخص رهيو هجي. جن اهڙي حقيقت کي مذاق سمجهو، سي خود زندگي لاءِ هڪ مذاق بڻجي رهجي ويا. انهن کي سيد اڪبر شاهه

جهڙي عظيم زندگي جيڪڏهن پنج سئو سال جيئن ته به حاصل نه ٿيندي.

انهيءَ ڪري رڳو اهو ضرور آهي ته، جياپي جي انهن چئن ڏينهن جي چند گهڙين لاءِ زندگي جو ڪو مقصد، ڪو آدرش ضروري آهي.

ان حوالي سان سيد اڪبر شاهه جهڙي ڏاهي انسان جي زندگي تي ڪجهه لکڻ مون جهڙي هڪ عام انسان جو لکڻ ته ان سان مڪمل انصاف ڪري ڪونه سگهندو، پر محترم سائين قادر بخش طالباڻي صاحب جن جي چوڻ موجب چند اکر منهنجا عرض آهن.

مان نه ته ڪو اديب آهيان، نه شاعر آهيان ۽ نه ڪنهن مفڪر جي حيثيت ٿو رکان. مان آهيان ته رڳو بس هڪ ناميارو ڍولڪ نواز آهيان. جنهن جي فن جي سڃاڻپ صرف رئيس ڪريم بخش خان نظاماڻي جي ڪنهن لکيل ڪتاب جي هڪ اڌ پيراگراف تائين محدود رهي آهي. اهڙي طرح منهنجي زندگي جو وڏو حصو ردم سان رهيو آهي. مان هڪ ڍولڪ نواز آهيان. ۽ سيد اڪبر شاهه جڏهن ته نه رڳو هڪ سٺو شاعر پر هڪ ڏاهو اديب، هڪ شفيق استاد هڪ انسان دوست، قائدانه صلاحيت جو مالڪ، هڪ سٺو سياستدان، هڪ انقلابي مفڪر، مطلب ته سائين جن گهڻ رُخي شخصيت جا مالڪ رهيا. سو اهڙي انسان تي لکڻ مون جهڙو ادنيٰ آدم انصاف ته ڪري ئي نٿو سگهي. بس ذڪر حال ڪندي اهو ٿو چوان ته منهنجو ساڻن لڳ ڀڳ پندرنهن سال جو تعلقات رهيو. ان دوران مون ڪيس پنهنجي قريب نظر ن سان ڏسي پنهنجي قلب کي سندس قربت سان به ڏوتو هوندو. سيد اڪبر شاهه هڪ شاعر جي حيثيت سان گڏو گڏ سنگيت سان به گهري دلچسپي رکندا هئا، هونئن ته هر شاعر جي سنگيت سان دلچسپي رکڻ منهنجي خيال ۾ هڪ فطري عمل به آهي. پر سائين اڪبر شاهه ڪنهن حد تائين (سنگيت ۾ جنهن کي لئي چئبو آهي) ان جي به هڪ سٺي ڄاڻ رکندڙ هو.

مون عرض ڪيو ته آئون هڪ ڍولڪ نواز آهيان ۽ عمر جو گهڻو

حصو رڌم جي سوز ۾ رهيو آهي. سائين اڪبر شاهہ سان ڳڻو ڳڻ سنڌ جي ٻين بہ ڪيترن ئي ناميارن شاعرن سان منهنجو سنُو تعلق رهيو آهي. مون ڪيترن ئي انهن شاعرن مان اهو محسوس پئي ڪيو آهي تہ شاعر طبع ماڻهو ۾ پنهنجو هڪ الڳ ۽ منفرد قسم جو روحاني رڌم موجود رهي ٿو. ڪيترن شاعرن جي تہ گفتگو واري چال ۾ بہ مون هڪ عجيب قسم جو رڌم پئي محسوس ڪيو آهي.

اهڙي طرح سيد اڪبر شاهہ جي گفتگو ۾ بہ هڪ اهڙي مٺاس ۽ هڪ اهڙو سريلو رڌم هوندو هو جو سندس گفتگو ٻڌندڙ تي چڻ تہ هڪ قسم جو سحر تاري ٿي ويندو هو ۽ ڪنهن تي هڪ دفعو بہ سندس ان منڙي گفتگو جو جادو جيڪڏهن هلي ويندو هو تہ اهو ماڻهو مون جيئان سندس قربت جي ڪڙئي ۾ جڙجي ويندو هو.

ان کان علاوه سيد اڪبر شاهہ هڪ مضبوط دل انسان ۽ ڳري طبيعت جو مالڪ هو. هو جيئڻ ۽ مرڻ ٻنهي جي مقصد کان پوري طرح واقف هو. پر آئون ائين بہ چوندس تہ هو اهڙي اٽل حقيقت جي فلسفي جي ڏاهپ جو ڏٽي بہ هو.

هونئن تہ بنيادي طور اسان ٻئي هڪڙي ئي شهر ميرپور ٻٺورو جي علائقي جا هئاسين، پر زندگي جي مصروفيتن سبب روز ملڻ تہ قسمت سان ٿيندو هو. باقي ڪنهن ادبي پروگرام يا ڪنهن ثقافتي پروگرام يا شهر جي ڪنهن ميوزيڪل پروگرام ۾ تہ ملاقات ٿيندي رهندي هئي. مطلب تہ نہ ملياسين تہ نہ ملياسين پر جيڪڏهن سال ۾ هڪ دفعو ڪا ملاقات ٿيندي هئي تہ سائين جن نہ ملڻ واري مدي جي اڄ پوري ڪري ڇڏيندا هئاسين. پر مهينن تائين بہ ٿمر ڏيئي ڇڏيندا هئا. سنڌي ادبي سنگت ٻٺورو طرفان ڍولڪ نواز جي حيثيت سان جڏهن مون سان شام ملهائي هئي تہ ان جي صدارت بہ اڪبر شاهہ ڪئي هئي. هو منهنجي تمام گهڻي عزت ڪندو هو. ائين بہ نہ تہ ڪو آئون هن کان عمر ۾ وڏو هئس تنهن ڪري. بلڪ اسان تقريبن هم عمر هئاسين يا ٿي سگهي ٿو سال ٻن جو فرق هجي، پر فن جي

حوالي سان جنهن فن کي مون زندگي ڏني ۽ جيجي الهوسائي مرحومہ سان شادي ڪرڻ ڪانپوءِ زندگي جو باقي بچيل حصو بہ مون پنهنجي فن کي ڏئي ڇڏيو. بعد شادي منهنجي ان مقصد کي ئي وڌيڪ عزت ڏيندا هئا. اهو انهيءَ ڪري جو سيد اڪبر شاهہ خود پاڻ بہ هڪ بامقصد ۽ باهمت انسان هو. مون ڪڏهن اکين سان نہ ڏٺو تہ، ڪنهن بي مقصد ۽ بي همت انسان سان سندس تعلقات رهيا هجن.

زندگي جي آخري گهڙين ۾ جڏهن پاڻ ڪراچي سول اسپتال ۾ داخل هئا اتي سندس زندگي جو مقابلو ڪينسر جهڙي موذي مرضي سان هو. چوندا آهن تہ شينهن جهڙي شهرت رکندڙ دلير ماڻهو بہ زندگي جي اهڙين آخري گهڙين ۾ همت هاري ويهندا آهن ۽ پنهنجو عقل، وس بہ هٿان وڃائي ويهندا آهن. پر مون ان بي جان بستري تي ڪينسر جهڙي دشمن مرض کي پاڪر پائي ستل سيد اڪبر شاهہ جي همت ۽ حوصلي کي ائين زنده سلامت ڏٺو جو مان اڄ بہ ائين پيو محسوس ڪريان تہ ڄڻ سندس اها همت منهنجي جان ۾ هُلول ٿي وئي آهي ۽ شايد منهنجي زندگي جي آخري گهڙين ۾ بہ منهنجي مددگار ثابت ٿئي.

هڪ شاعر جي حيثيت ۾ سيد اڪبر شاهہ قومي حوالي ڪان هن کي پنهنجي ڏوٽين ۽ جهانگيئڙن سان هڪ لطيفي محبت پڻ هئي.

جهانگياڻي اٿي پر تون جهول، مڪ پنڻ جي مند اچي وئي

جيڪو استاد علي محمد خاصخيلي ۽ سندس فرزند الهڏني خاصخيلي بہ اهو گيت ڳايو آهي. جنهن بہ اهو گيت ٻڌو هوندو تہ ان کي ائين محسوس ٿيندو هوندو تہ سيد اڪبر شاهہ پنهنجي ڏوٽين کي ڏُٽ ميڙڻ لاءِ ائين پيو سڏي جو ڏوٽين ڏٽ نہ ميڙيو ۽ مند وئي هلي تہ ڄڻ سندس ئي هڪ وڏو قومي نقصان پيو ٿئي. يا پنهنجي مسڪين ماروئڙن جي محبت ۾ ٻي هنڌ هيئن ٿو چوي.

”عمر هو اڇن پيا اباڻا اباڻا، روئن نيڻ جن لئہ نماڻا نماڻا.

مطلب تہ پنهنجي سانگيئڙن جي سرير ۾ بدحالي جو سور محسوس

ڪرڻ سيد اڪبر شاهہ جي جڻ ذاتي زندگي جو مسئلو هو.
آئون هڪ عام انسان جي حيثيت سان سيد اڪبر شاهہ صاحب تي ايترو جامع تہ لکي نٿو سگهان. بس ايترو چوندس تہ جن سانگين جي صحبت ۾ محبت من ۾ رکي سيد اڪبر شاهہ پنهنجي شاعري جي وسيلي انهن جي ڏکن ۽ پيڙائن جو اظهار ڪيو آهي تہ آئون بہ سنڌ جي انهن اباڻن جي وجود مان آهيان. تنهن ڪري سندس احسانن جو وزن تہ ڪجهہ منهنجي سر بہ اچي ٿو پر آئون ناچيز سندس احسانن جو صرف شڪريو ئي ادا ڪري سگهان ٿو. يا وڌ کان وڌ اها دعا رب تعاليٰ کان گهري سگهان ٿو تہ يا رب! تون انهن احسانن جي بدلي سيد اڪبر جي جنت الفردوس ۾ جڳهہ ڏجان. ۽ سندس پونئيرن کي پنهنجي جيئاپي جي اها ئي همت عطا ڪجان. جيڪا تو سيد اڪبر شاهہ کي عنايت ڪئي هئي.
آخري ۾ شاهہ لطيف جي بيت سان اڪبر شاهہ جي پيٽا ڏيان ٿو تہ:

مون سي ڏٺا ماءُ، جن ڏٺو پرين کي،
تنهين سندي ڪا، ڪري سگهان نہ ڳالهڙي (شاهہ)

◈◈◈

هڪ باضمير استاد

لاڙ جي عالمي ۽ ادبي افق تي قطب نما جيئن چمڪندڙ سيد اڪبر شاهہ پرائمري استاد جي حيثيت ۾ چاليهہ سال سنڌ جي نئين نسل کي علم جي روشني عطا ڪندو رهيو آهي ۽ ٻارن جا ذهن تراشيندو رهيو آهي.
منهنجي خيال ۾ هڪ ٻار جو ذهن علم/عقل جي روشني جا جيڪي پهريان ڪرڻا جهٽي ٿو. اهي استاد جا عطا ڪيل ٿين ٿا. استاد اهو سنگتراش آهي جيڪو انسان جي مٽي کي نئين سر گوهي ماڻهو جو ضمير ۽ خمير تراشي ٿو. استاد جا هٿ جڏهن انساني ذهن کي ڇهن ٿا تہ اهي ان کي هڪ اهڙي فنپاري ۾ تبديل ڪريو ڇڏين، جيڪي دنيا

ڪي بدلائڻ جي سگهه رکن ٿا. هر استاد اهو چاهي ٿو ته هڪ ڀار وڌ کان وڌ متاثر استاد ڪان ٿئي ٿو ۽ استاد ھن جي ننڍڙي ذهن تي گھرو اثر ڇڏي ٿو. هاڻي اهو استاد تي منحصر آهي ته هو ٻار جو ذهن ڪيئن ٿو تراشي.

پوري دنيا جا سڀ ناليوارا سياستدان، سائنسدان، استاد، انجنيئر، ڊاڪٽر، عسڪري ماهر مطلب ته هر شعبي ۾ ليڊر شپ ماڻيندڙ/ مهارت رکندڙ جيڪي شخصيتون انهن استادن جون پيداوار آهن، جيڪي خود ته گمنامي جي اونداهي ڪنڊ ۾ گم ٿي ويا آهن مگر اهڙين شخصيتن کي جنم ڏئي ويا، جيڪي دنيا جي اوسر تي پنهنجا اڻمٽ نشان ڇڏي ويا ۽ ڇڏي رهيا آهن. اڪبر شاهه اهڙن استادن مان هڪ آهي. اڪبر شاهه پنهنجي شاعري توڙي تقرير ذريعي ٻڌندڙن جي حواس تي ڇانئجي ويندو آهي ۽ شعلي بيان انداز سان ذهن تي هڪ خوبصورت تاثر ڇڏيندو آهي.

ايوب خان جي مارشل لا هجي يا سنڌ اندر ٻولي جو مسئلو، آءُ ائين چوان ته سنڌ کي غلام رکندڙ قوتن کي سيد اڪبر پنهنجي شاعري، تقرير ۽ تحرير ذريعي هميشه ننديو آهي. ايوب خان جي ظلمن خلاف لکڻ جي پاداشت ۾ اڪبر شاهه کي لاڙ جي هڪڙي ڳوٺ ۾ Transfer ڪيو ويو. جتي سندس زباني رات جي وقت حاجت محسوس ٿئي ته ڪٽ هيٺ لهڻ به خطري کان خالي نه هئو. متان ڪو نانگ نه ڪکي وڃي يا ڀٽون نه ڏنگي وڃي. ان جي باوجود اتي رهي هي استاد پنهنجو فرض ادا ڪندو رهيو ۽ اتي جي ٻارڙن کي علم جي روشني عطا ڪندو رهيو.

اڪبر شاهه انهن ماڻهن مان هرگز نه آهي. جن جو جي ٿورو به نالو ٿي پوي يا ٿوري شهرت ملي پوي ته هرويرو منهن سڄائي پيا گهمندا جنهن کي هو "سنجيدگيءَ" جو نالو ڏين ٿا. ان جي برعڪس اڪبر شاهه هڪ ڪلمڪ ۽ زنده انسان آهي. پاڻ مزاح ۾ ڪڏهن ڪڏهن اهڙي ڳالهه ڪري ويندو آهي جنهن ۾ بهترين Touches موجود هوندا آهن. يا

انهن ۾ حڪومتي/ وڏيرڪي سماج تي گهري طنز جهلڪندي محسوس ٿيندي آهي. اڪبر شاهه لطيف سائين جو پارڪو پڻ آهي ۽ لطيف جي شاعري جو ڳوڙهو اڀياس ڪيل اٿس. لطيف جي سُرن جي ڄاڻ ۽ انهن کي گهڻ پهلو کان ڏسڻ، ڪير اڪبر شاهه کان سکي. جيئن مون هينئر ذڪر ڪيو ته اڪبر شاهه لطيف سرڪار جو نه رڳو پارڪو آهي پر موسيقي (علم موسيقي) تي ڀرپور دسترس اٿس جيتري قدر مون ڏٺو آهي ته اسان جي ادبي حلقن ۾ به ڪيترائي اديب/ سڄاڻ ماڻهو موسيقي تي رڳو ڪنڌ ته هڻن ٿا پر ان کي سمجهڻ کان قاصر هوندا آهن يا سُرن جي سڃاڻپ تمام گهٽ هوندي اٿن. اڪبر شاهه کي رڳو سُرن جي سڃاڻپ پر لئه ۽ تال جي پڻ بهترين ڄاڻ آهي.

اڄ ائين چوندس ته اڪبر شاهه گوناگون شخصيت جو مالڪ ۽ پنهنجي اندر ۾ هڪ ادارو آهي. هڪڙي ڳالهه جيڪا اڄ هت رکڻ وڏيڪ مناسب سمجهانٿو، اُها اِها ته ”حڪومت مختلف شعبن ۾ بهترين خدمتون آڇيندڙن کي سندن مڃتا خاطر ايوارڊ ڏيندي رهي آهي پر هن شعبي کي مڪمل نظر انداز ڪيو ويو آهي. منهنجي راءِ آهي ته هڪ استاد جي بهترين ڪارڪردگي تي ڪيس مڃتا طور ايوارڊ ڏنو وڃي ۽ ٿي سگهي ته سندس مالي ساهتا به ڪئي وڃي.“ منهنجي سماجي تنظيمن کي اها گذارش آهي ته اهي پنهنجي ليکي پنهنجي پنهنجي علائقي جي استادن جي نمايان ڪارڪردگي تي پروگرام آرگنائيز ڪن، جيئن استادن جي همت افزائي ٿي سگهي ۽ اسان جي تعليم بهتر ٿي سگهي.

سائين اڪبر شاهه هن پروگرام جو ذڪر ڪندي مون کي مدعو ڪيو، مون سوچيو ته ٻه لفظ سائين اڪبر شاهه لاءِ لکجن، حقيقت اها آهي ته ڪنهن به شخصيت تي لکڻ ۽ ان سان انصاف ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو لڳندو آهي. پر سوچيم

”پرين جي پکي ۾ هلين ٿو اياز،
ٿڙي آهي ٿانگر ٻه ٿي قول ڪڻ“

چڙهي دار جي سونهن سينگاري ڇڏيسين،
ڪيل قول پنهنجو بہ پاري ڇڏيوسين،
ڏئي خون اڪبر رکي لاٽ قائم
هزارين چراغن کي ٻاري ڇڏيوسين

جيئي سنڌ

◈◈◈

اڪبر جي عظمت کي پيتا

ڪنهن بہ شخصيت تي ڳالهائڻ لکڻ يا ان جو ڇيد ڪيڻ لاءِ ضروري آهي تہ ليکڪ ۾ مقرر منجهہ انصاف ڪرڻ جي سگهہ ۽ صلاحيت موجود هجي. وڏيون، ڳريون ۽ مهان شخصيتون ڪو هڪ ڏينهن منجهہ يا ٿورڙي عرصي ۾ پيدا ڪو نہ ٿينديون آهن. ائين تہ هزارين لکين ۽ ڪروڙين ماڻهو خدا جي هن ڌرتيءَ تي ڄمندا ۽ مرندا ٿا رهن. وجود ۽ عدم وجود جو عمل ۽ سلسلو تخليق آدم عليہ السلام کان جاري رهندو پيو اچي. پر اهي ماڻهو جيڪي عام ماڻهن منجهہ بہ نروار ۽ نشانبر هجن پنهنجن خاص ڳڻن، صلاحيتن، ڄاڻ، عقل، دانائي، ڏاهپ، ذات، نياز ۽ نوڙت يا ٻين مخصوص خوبين ۽ علامتن سبب سڃاتا وڃن، سندن پنهنجي ڌار تعريف ۽ شناخت هجي. هو پنهنجي نالي ۾ ئي يڪتا هجن يا سندن نالو ئي سندن شخصيت جي هر پهلوءَ جو مڪمل تعارف هجي، سماج ۾ سندن پنهنجو مقام هجي. ڳاٽيڙو هجي، پاڻ مرادو شناسائي هجي، جتي بہ هجن، جتي بہ پهچن، جنهن بہ محفل ۾ پير پري اچن تہ هر طرف سندن سڳنڌ جي مهڪ ڦهلجي وڃي. اهڙا ماڻهو ۽ اهڙيون شخصيتون ڪو ڪن پل ۾ ڪو نہ ٿهي وينديون آهن. اهڙن ماڻهن جي ٺهڻ، اسرڻ ۽ نکري نرواز ٿيڻ ۾ وڏو عرصو لڳندو آهي، وڏو پورهيو ڪپندو آهي. اڻ ٽڪ ۽ اڻ ورچ جدوجهد ڪرڻي پوندي آهي. اهڙو مقام حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي وجود جي سگهہ سماج کي سگهارو ڪرڻ لاءِ حاصل ارپڻي پوندي آهي.

پنهنجي جذبن، سوچن، امنگن ۽ خواهشن کي پنهنجي سماج جي ڏکن، غمن ۽ گوندرن تي قربان ڪرڻو پوندو آهي. اهڙو عمل يا (Process) مان لنگهندڙ ماڻهوءَ ئي مهانتا جي ان منزل تي پهچندا آهن جو سماج ۾ کين هڪ دائمي ميجتا وارو مقام حاصل ٿي ويندو آهي.

اڪبر شاهه يا سيد اڪبر به اهڙو ماڻهو ۽ اهڙي شخصيت آهي جنهن سڄي ڄمار علمي، عملي، ذهني، فڪري، قلمي، درسي، تدريسي ۽ تنظيمي پورهيو ڪري پنهنجي جسم جي سگهه، ذهن جي صلاحيت ۽ اکين جو نور نچوئي نه رڳو استاد برادري پر سموري سنڌي سماج کي علمي، فڪري، نظرياتي ۽ تنظيمي سگهه جون جهوليون ڀري ڏيندو رهيو آهي.

اڪبر جي شخصيت ۽ زندگي جا گوناگون پهلو ۽ رخ آهن. هو نه رڳو مثالي درسي استاد آهي، پر نظرياتي ۽ فڪري تعليم ۾ به هن کي بهترين استاد جو درجو حاصل آهي. هو لطيف ۽ اياز جو بي مثال شارح آهي. استاد برادريءَ ۾ سموري سنڌ اندر اڪبر کي وڏي عزت ۽ احترام وارو درجو حاصل رهيو آهي. استاد برادري جي محرومين کي دور ڪرڻ سندن جائز حقن جي حاصلات لاءِ اڪبر گذريل 30-35 ورهين تي مشتمل جيڪا جدوجهد ڪئي آهي، تنظيم سازي ۽ ان کي متحرڪ ڪرڻ ۽ رکڻ لاءِ جهڙي نموني پنهنجي جان ولوڙي جاکوڙ ڪئي آهي، ان لاءِ سموري سنڌ جي استاد برادري هميشه اڪبر لاءِ محبت احترام ۽ عقيدت منديءَ واري احساس ۽ جذبن سان روشن ۽ ٽمڪنار رهندي ايندي.

استاد برادريءَ کي منظم ڪرڻ ۽ سندن حقن جي حفاظت لاءِ جن ڪنڊن ۽ ڪڇن وچايل راهن، گسن ۽ پيچرن تان اڪبر مسلسل سفر ڪيو، انهن اٿانگن پنڌن ۽ منزلن ڏانهن اڪبر جي ڪنيل قدمن جا چٽيل نشان هر دور نون آيل دوستن جي رهنمائي ڪندا رهندا.

جدوجهد چاهي ڪهڙي به هجي، سياسي هجي يا سماجي، مسئلن جي حل لاءِ، مسئلا هارين جا هجن يا مزدورن جي حقن جي حاصلات جا،

معاملا مختلف سرڪاري ادارن ۾ ڪم ڪندڙ ننڍن ملازمن مثلن ماسترن، ڪلارڪن يا ان ڪان بہ گهٽ گريڊ وارن اهلڪارن جا هجن پر جڏهن بہ جتي بہ فرد، عوام ۽ قومن جي انفرادي ۽ اجتماعي حقن جي ڳالهہ ٿيندي آهي، انهن سان ٿيندڙ استحصال تي احتجاج جي صدا بلند ٿيندي آهي تہ پوءِ ڪيترائي ننڍا ۽ وڏا زميني خدا ڏمرجي پوندا آهن، هو مظلوم ۽ محڪوم ماڻهن جي دانهن تي داد رسي ڪرڻ بدران ويتر ناحق تي زور رکندا آهن. پنهنجا تير ۽ نشتر وڏيڪ تکا ڪري مسڪينن جي سينن ڪي چير ۽ چاڪ ڏيندا آهن ۽ سموري رياستي مشنري توڙي سمورا قاعدا قانون اهڙي جدوجهد ڪي ڪچلڻ لاءِ پوري طاقت سان حرڪت ۾ اچي ويندا آهن. ظاهري آهي تہ اهڙين حالتن ۾ مسڪين ماسترن جهڙن ننڍن سرڪاري ملازمن جي تنظيم ۽ جدوجهد جي اڳواڻي ڪندڙ دوستن سموري عمل ڪي ڪهڙا عذاب سهي منهن ڏنو هوندو. اها ڳالهہ سمجهہ ۾ اچڻ جهڙي آهي.

اڪبر رڳو سهڻي لطيف يا اياز جو پارڪو ئي ڪونهي. پر پنهنجي سر بہ ڏاڍو پلوڙ، خوبصورت، نفيس ۽ سنڌ جو سر موڙ شاعر پڻ آهي. سندس شاعري اپياس، ڏات، معروضي وطني، سماجي ۽ سياسي حالتن سان ٺهڪندڙ ۽ ان جي مزاج مطابق آهي. جيتوڻيڪ اڪبر جي شاعري جو ڪوبہ ڳٽڪو يا بياض ڇپيل ڪونهي جو ان جو مڪمل يا سنو اپياس ڪري سگهجي پر مختلف وقتن تي ڇپيل ۽ پيش ٿيل اڪبر جي شاعري هن جي گهڻ رخي، گهڻ صفاتي، ڊگهي نظر رکندڙ، عوامي انقلابي، وطن دوست ۽ عوام دوست شاعر هجڻ ثابت ڪري ٿي. مثلاً:

چڙهي دار ڪي جڻ سينگاري ڇڏيوسين،
ڪيل قول پنهنجو بہ پاري ڇڏيوسين!
جهلي جهولي پنهنجو بين جي ڏکن لئہ،
مري يار تن ڪي جياري ڇڏيوسين!
جڏهن ۽ جتي پي تہ ٿي پيٽ سچ جي،

تڏهن ۽ تتي ساهہ واري چڏيوسين!
ڏيئي خون اڪبر رکي لاٽ قائم،
هزارن چراغن کي ٻاري ڇڏيوسين.

اڪبر جي شاعري ۾ وطن سان پيار، ساٿيهہ جي سڪ، سنڌ لاءِ سر ۽ ساهہ گهورڻ وارا جذبا، تند، تار، تنوار، سريلن سرن جا آلاپ ، ستل جذبن کي جنجهوڙي جاڳائڻ، لڳاتار، جدوجهد واري عمل ۾ شامل رهڻ، سچ جو ساڪي ٿيڻ، سين هٽڻ، راءِ ڏياج جهڙن ڪردارن کي ساراهڻ يا ڦوڳ ۾ عمر پارن ڪردارن کي وائکو ڪرڻ يا ان جهڙا ٻيا بہ انيڪ موضوع ۽ مضمون اڪبر جي اظهار منجهہ سمايل ۽ سمويل آهن. مثال جي طور تي:

تنهنجي وڻ وڻ وائي آهي،
ڪنهن هيءَ تند تپائي آهي.
گهر گهر جهونا ڳوڙهہ آهي چارڻ!
ڏياچن توڙ نيائي آهي.
ڦوڳ عمر کي صاف سجهائون،
تو چو دل گهبرائي آهي!

يا اڪبر جي شاعريءَ جو وري هي انداز ڪيڏو نہ اتساهہ ۽ همت ڏيارينڌڙ، جدوجهد ۽ انقلاب ۾ يقين پئدا ڪندڙ ۽ جذبن کي قوت عطا ڪندڙ آهي.

ڪيڏو آهي شور فضا ۾ ڏيهہ اپا ڪيا ڏاتا ووءِ،
سنگن وانگر سوئر چوندي لٽبا تنجا ڳاتا ووءِ!
هر ڪو هيٺو چڙڪيو آهي، پيڪو تنهنجو بس ٿيو هاٺي،
ڏاهي وجهندا ٻوه سمورا، گهوٽن وٽ گهوٻاتا ووءِ!
پاٿهي پنهنجا ويچ ٿياسين، درد اسان کان ڏور پڇي وڃ،
وقت اسان کي ڏنيون آهن ڦڪيون، ستيون چاتا ووءِ!
ڪاري رات جي ڪک ۾ اڄ سچ جي سورج تير ڦٽو ڪيو،
ڪوڙ جو ڏڙ ويو ڏوڙ ۾ گڏجي ڦهر جي ڏائڻ ڪاتا ووءِ!

ڏيهہ منهنجي جا ڏوٿي سارا، ڏاڍن کان اڄ ڏاڍا آهن،
ايرا اڪبر اٿين نہ پانيو، ڇهڻن جيئن ڇيلاٽا ووءِ!

يا اڪبر جي هن شاعريءَ ۾ ڪيتري نہ اپنائپ، اتساهہ، احساس ۽ فڪر جي گهرائي آهي ان جو اندازو توهين پاڻ لڳائي ٿا سگهو.

سچ سر ساهہ آ سنڌ جو پيو فرمان ڇا هوندو؟
حڪم سان سر ڪبو حاضر، الا امتحان ڇا هوندو؟
وجهي مارن متي مارو، ڪري سو پيٽ جي پوري،
عجب تنهن کي چون ماڻهو! تہ پوءِ حيوان ڇا هوندو؟
تتا تقدير جا تڙڪا، هلي فتويٰ لڳا ڦٽڪا،
ٿين پيا ساٿ سوريءَ جا، پلا زندان ڇا هوندو؟
مري جيڪو پين لاءِ، جيئي جيڪو ڪرڻ ڪارڻ،
انهي اڙٻنگ اڪبر جو ادا اعلان ڇا هوندو؟

يا وطن جي مٽي ۽ زمين سان رشتي ۽ محبت جي حوالي کان اڪبر جون هي سٽون سندس جذبن جو بي مثال اظهار آهي:

مٽي هيءَ مالڪ، مٺيان هيءَ مٽي، ڪندو ڪير ڪوڙهيو، انهي ساڻ ڪٽي!
اسان جي عبادت، اسان جي خدائي، ڪٽي ڇا بہ ڇٽو ڳالهہ آهي ڇٽي!
ڪٽي اک ميري نهاري ڏسي ڪو، ٻڌائي ڇڏيون ٿا تہ ويندس ڦٽي!
نہ ٿي ٽيچ بخشي ڪڏهن پڻ انهي کي، جڏهن ڪنهن غداريءَ جي سازش سٽي!
اچي ڏس تياري، لڙائي جي اڪبر، متان راند پانئين ڏڪر ۽ اِٽي!
نہ منصور مڙندا ڪڏهن حق چوڻ کان، نہ ڏيندو هي مقتل ميارون ميارون!
اوهان جي وفا ۽ نياءُ جي اڪبر، ڪندو جڳ پيڙو پچارون پچارون!

شاعر پيار جا پيغمبر هوندا آهن. اڪبر بہ پنهنجي شاعري ۾ پيار، فراق، وصال، انتظار، پرينءَ جي پچار، درد، اوسيئڙو، آس، اتساهہ، ميار يا ائين چئجي تہ انسان جي حساس جذبن جو خوبصورت اظهار بہ اڪبر جي ڏات، گڻ ۽ مزاج جو حصو آهي.

جواني او جاني، جهليو ڀور آهي،
رڙي روح ڏاڍو، پيو پور آهي!

ڏسي پاڻ پنهنجو، مان ڏسڪان ڏڪان تي،

روا، رهڻ راڻا، نه ڙي ڏور آهي.
سنهنجو پيار منديءَ تي ٽِڪَ،
تنهن ۾ کهڙي لالڻ لِڪَ.
سارو من آ مست الست،
ساقي پياريءَ کهڙي سُرڪ.

سڪ توکي سڏي، ڇن نه ڇوري ڇڏي،
ويهه گوڏو گڏي، هاڻ کهڙا رسڻ!
ٽوڪ، طعنو، ڇٽر، ڏاڍ ڏک ۽ ڏمر،
آ وره، جو وڪر، ڇوري ڇا جو لِڪڻ!

اڪبر جهڙي اڻ ورچ انسان جي شخصيت ۽ زندگي جو اڀياس ۽ ڇيد ڪيڻ لاءِ چند صفحا ۽ ٿورو وقت ڪافي ڪونهي، سماجي ۽ ادبي ڪيتر ۾ اڪبر جو تمام وڏو پورهيو ڪيل آهي. اڪبر زندگي ۽ سماج کي تمام ويجهو ڏٺو آهي. اڪبر ڪاهي ڏر جي سياست سان به فڪري ۽ عملي طرح ويجهو رهيو آهي. اڪبر سنڌ جا ڳوٺ واهڻ ۽ وسيون جهاڳيندڙ انسان آهي. اڪبر جي شخصيت جي وسعت ۽ گهرائي، هن جي ڏات ۽ ڏاهپ سان سچ ته هن مضمون ۾ آئون ڪو انصاف ڪري ڪو نه سگهيو آهيان. اڪبر تي لکڻ لاءِ جيترو مشاهدو، مطالعو ۽ محنت ڪرڻ جي ضرورت آهي اها به پاڻ نه ڪري سگهيا آهيون.
اڄ دڙي جي ڌرتيءَ تي اڪبر جي دوستن ۽ سڄڻن گڏجي اڪبر جي مان ۾ اڪبر جي ميجتا طور سندس خدمتن ۽ پورهئي کي ڀيٽا ڏيڻ لاءِ هيءَ محفل مچائي آهي ۽ ميڙاڪو ڪوٺايو آهي، ته نه رڳو اڪبر جو مان مٿانهون ٿيو آهي پر اهي سڀ ماڻهو جن سان اڪبر جو ڪو نه ڪو تعلق رهيو آهي، جيڪي اڪبر کي پيار ۽ احترام جي نظر سان ٿا ڏسن، انهن جو به مان مٿانهون ٿيو آهي. آخر ۾ آئون اڪبر جي ئي شعر سان پنهنجي هن مقالي جي پڄاڻي ڪندس.

چا وقت ستو آهي چاڪاڻ سمهين ٿو تون؟،
چا سچ ستو آهي پرپات ستي آهي،
ڪا تڙپ ستي آهي ۽ تات سُتي آهي،
چا وقت ستو آهي چاڪاڻ سمهين ٿو تون؟.

◈◈◈

ڪاري رات جي ڪُڪ......

وقت سان ڪنهن بہ ريس ناهي پُڄائي، وقت جيڪو ائين ٿو گذري، جيئن وهندڙ نديءَ ۾ پاڻي يا مُٺ مان واري!
وقت هن کي گمنام ڪري ڇڏيو آهي، وقت هن کي ادبي ميدان مان جڙ ڌڪي ڇڏيو آهي. نوان لکندڙ تہ هن جي نالي کان بہ واقف ناهن. پر پراڻن لکندڙن جڻ هن کي وساري ڇڏيو آهي.
هو ڪير آهي؟ جنهن جي گمنامي ۾ وجڻ جي مون کي ايتري اڻ تڻ آهي ۽ جنهن جي ادبي ميدان مان گم ٿي وڃڻ جو مون کي ايترو الڪو ٿي پيو آهي. "اڪبر شاهہ" هن جو نالو آهي. سائين اڪبر جي نالي سان ڪيس سڏيندا آهيون ۽ "سيد اڪبر" جي نالي سان هو لکندو هو.
اها انهن ڏينهن جي ڳالهہ آهي، جڏهن مون ۾ اڃا ادبي شوق ۽ سياسي شعور سِرجي رهيو هو. ڪتابن سان پيچ پئجي چڪو هئم ۽ انهن سان ياري پڪي ٿيندي پي ويم. انهن ڏينهن مون اڪثر ڪري دڙي ۽ بنوري جي ادبي ۽ سياسي دوستن واتان هن جو نالو ٻڌو. هن جي سياسي سمجهہ، ساڃهہ ۽ سُرت جون ڳالهيون ٻُڌم. ۽ ڪن دوستن خاص ڪري عوامي تحريڪ وارن وٽ هو اڪ جو ڪنبو هوندو هو.
مون مقامي ليول تي جيتري مخالفت عوامي تحريڪ وارن وٽان اڪبر شاهہ ۽ پٽر سنڌي جي ٻُڌي، اوتري سنڌن مخالفت قوتن جاگيردان جي بہ نہ! اسان کي اهو ٻڌايو ويندو هو تہ اڪبر شاهہ ۽ پٽر سنڌي، انقلابي جدوجهد ۽ پارٽي کي تباهہ ڪرڻ وارن مان آهن. هو

ٽراٽسڪاٽي ۽ نازشي سازشي ٽولي سان واسطو رکندڙ نقلي قومپرست ۽ ڪوڙا ڪميونسٽ آهن. هنن پنهنجي ذاتي انا جي ڪري، قومي انقلابي جدوجهد کي پُٺ ۾ چرو هنيو آهي وغيره. دوستن جي انهن ٻنهي همراهن جي شديد مخالفت مون کي اهو شوق ڏياريندي هئي ته انهن سان ملان ۽ سندن خيال معلوم ڪريان. پر اها خواهش دٻاٽجي پوندي هئي، جو اسان جي دوستن جي مٿان پارٽي شاونزم ۽ شخصيت پرستي ايتري ته حاوي هوندي هئي، جو انهي وقت جي ساٿن گڏ مون کي ڪير ڏسي ها ته رات پيٽ ۾ آئون به نقلي قومپرست ۽ ٽراٽسڪائي ٻڌجي وڃان ها.

اڪبر شاهه جي ايتري مخالفت هوندي به هاري ڪميٽي جي گڏجاڻين ۾ سندس هڪ گيت نهايت جوش ۽ جذبي سان قومي گيت طور ڳايو ويندو هو.

ڪيڏو آهي شور فضا ۾ ڏيهه ايا ڪيا ڏاٺا ووءِ،
سنگن وانگر سوئر سارا، لٽيا تن جا ڳاٺا ووءِ.
ڪاري رات جي ڪک ۾ سچ جي سورج تير ڦٽو ڪيو،
وقت اسان کي ڏنيون آهن، پڪيون ڦڪيون چاٺا ووءِ

مون کي اهو گيت ڏاڍو وڻندو هو ۽ جنهن گڏجاڻيءَ ۾ اهو گيت ٻڌڻ لاءِ نه ملندو هو، اها جڻ ٻسي پي لڳندي هئي.

انهي دوران، هڪ ڏينهن پرائمري اسڪول جي اڱڻ ۾ پ ٽ الف (پرائمري ٽيچرس ايسوسيئيشن) جو هڪ جلسو هو. انهي جي انائونسمنٽ هڪ ٻُت ۾ پريل، مٽي جا وار وريل ۽ وڏي ڏيا وارو همراهه ڪري رهيو هو. لفظ، سندس وات مان جڻ موتين ۽ ياقوتن وانگر هڪبئي جي پويان پوئجي ٿي نڪتا. خوبصورت لفظن جو جڻ آبشار سندس وات مان ٿي نڪتو، هن موقعي جي مناسبت سان اهڙا ته شعر ۽ لطيف جا بيت ٿي چيا، جو اصل دنگ رهجي ويس. اڳتي هلي مون اڪبر شاهه جي واتان "شاهه لطيف" کي نهايت خوبصورت انداز ۾ ٻڌو ۽ اسان جي سڄي تر ۾ جي لطيف ٻڌڻو آهي ته اڪبر شاهه جي

واتان ٻڌجي. باقي مڙني جو خير هجي.
”هي همراهه ڪير آهي؟“ ڪنهن کان پڇيم،
”اڪبر شاهه“ جو جواب مليو.
سندس نالو ٻڌم ته منهنجو اشتياق ته ائين وڌي ويو. ساڻس ملڻ جي خواهش سٽ ڪاڏي، پر ملڻ کان لهرائي ويس. جو ڪنهن حد تائين مون تي به تنظيمي شاونزم سوار هئي ۽ انهي شاونزم جو شڪار ٿي ويس.
”اڪبر شاهه هاڻ لکڻ ڇڏي ڏنو آهي. نه ته هو واهه جو لکندو هو“ اڪثر دوست چوندا هئا.
”سائين ! اوهان لکڻ ڇو ڇڏيو؟“ ڪانئس پڇندو هئس، ساڻس اجا نئين نئين واقفيت هئي.

”دنیامیں اور بے غم ہیں محبت کے سوا“

جواب ملندو هئم: ”اوهان ڪي لکڻ کپي، جيئن اسان جهڙن جي رهنمائي ٿي سگهي“
ساڻن اصرار ڪندو هئس.”لکبو!“ اڪبر شاهه جو لاپرواهه جواب ۽ منهنجو اهو ئي لکڻ تي اصرار جاري رهندو هو.
هو دڙي ايندو هو ته هڪ استاد غلام حسين بلاولي وٽ سڄو ڏينهن سندس اوطاق تي ويٺو هوندو هو. استاد غلام حسين ان وقت پ ٽ الف تعلقي ميرپور بٺوري جو صدر هو. هڪ ڏينهن اتان لنگهيس ته مون کي سڏ ٿيو. اهو آواز اڪبر شاهه جو هو. اندر لنگهي ويس.
”يوسف پلا ادبي سنگت ڇو نه هلائجي؟“ هن چيو
”بلڪل....! هلائڻ کپي“ مون وراڻيو.
پوءِ اُتي ويٺي ويٺي دوستن جا نالا لکياسين ۽ گڏجاڻي جو ڏينهن تائيم طئي ڪري اٿياسين، انهي گڏجاڻي ۾ اسان چار دوست شريڪ ٿياسين. اڪبر شاهه، غلام حسين بلاولي، موٿو مل ڪنول ڪوهستاني ۽ آئون.
اسان ٽنهي، ڪجهه نه ڪجهه پڙهيو. انهن تي اڪبر شاهه نهايت

تفصيل سان ڳالهايو. سندس ڳالهائڻ جو اسٽائيل نهايت عالمانه ۽ سمجهه ۾ ايندڙ هو. هن اسان جي ڪچين ڦڪين لکڻين تي، اسان جي نهايت همت افزائي ڪئي ۽ اسان جي اصلاح ڪئي ۽ ڪافي ڪارائتيون تجويزون به ڏنيون. سندس وارو آيو ته هن پنهنجي واسڪوٽيءَ جي کيسي مان هڪ پنو ڪڍيو ۽ چيائين "مون لکڻ ڇڏي ڏنو هو. پر اسان جي نوجوان دوست يوسف سنڌي جي بي حد اصرار تي هڪ وائي لکي آيو آهيان، يعني منهنجي ٻيهر لکڻ جو ڪريڊٽ يوسف سنڌي ڏانهن وڃي ٿو."

اها وائي هن ريت هئي:

آري! ائين مَ ڪر، هت پور ڪيو پنهور اٿم...
پٽون پير پنهون هي ٽيڙا، ڏمريو آ ڏونگر.....
ويچاريءَ جي واٽ وندر ۾ ڪير لهندو ٻي ڪر....
باهه بلوچان برهه دکائي ساڙي جوش جگر....
ڪيچي تون ئي پيچي آهين ٻي نه پيٽي پر...
ڏيرا اڪبر ميرا آهن، پنهنجو پيار امر.....

ائين ڪونهي ته ڪو مون ڪيس اصرار ڪري لکرايو هو. پر مٿيان لفظن چئي هن منهنجي نه رڳو عزت افزائي ڪئي پر پنهنجي قرب ۾ وڌيڪ قابو ڪيو.

اها سنڌي ادبي سنگت جي نالي ۾ اٽينڊ ڪيل منهنجي پهرين باضابطا گڏجاڻي هئي، جيتوڻيڪ اڳ ۾ به سنڌي ادبي سنگت جي نالي ۾ هڪ ٻئي به گڏجاڻي اٽينڊ ڪري چڪو هئس، جنهن ۾ ملهار سنڌي، ڪنول ڪوهستاني، آئون ۽ غلام حسين بلاولي شريڪ ٿيا هئاسين. جنهن ۾ غلام حسين بلاولي پنهنجي هڪ "عمر مارئي" جي قصي تي ٺاهيل وائي ٻڌائي. وائي سُر ۾ ٻڌائڻ دوران هو پنهنجي اسڪوٽر جو آئل به تبديل ڪندو رهيو هو.

انهي گڏجاڻي ڪانپوءِ اڪبر شاهه جي دلچسپي ۽ همت افزائي سبب سنڌي ادبي سنگت دڙو جي دونهين جيئڻ پوءِ تيئن دکندي ويئي ۽ اها

تيستائين دڪندي رهي، جيستائين جيئي سنڌ ۽ عوامي تحريڪ وارن جي قبضا گيريت واري سياست انهي ۾ ڪاهي نہ پئي، تنهن ڪانپوءِ وري اها دونهين 1990ع ڌاري مون ٻيهر ڪجهہ دوستن جي مدد سان دکائي.

اهو 84-1983ع وارو زمانو هو. مارشل لا سبب سياسي سرگرميون بند هيون. تنهن ڪري اڪثر سياسي ڌرين اچي سنگت جو پاسو ورتو هو ۽ انهي پليٽ فارم کي پنهنجي سرگرمين لاءِ استعمال ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. 1983ع جڏهن سنگت مرڪز ٻيهر سرگرم ٿيو تہ، خيرپور ۾ ٿيل چونڊن ۾ تاج جويو، اتڪل سنڪل ڪري سيڪريٽري جنرل ٿي ويو. ائين نہ رڳو سنگت جو نئون دور شروع ٿيو. پر سنگت تخليقي ادب بدران اسٽريٽ پاليٽڪس جو حصو بڻجي ويئي. سنگت ۾ اهو جهيڙو مرڪز کان وٺي شاخن تائين هو. ايڪڙ ٻيڪڙ شاخن کي ڇڏي باقي هر هنڌ ٽڪرا واري پوزيشن هئي. جنهن جو اثر دڙو شاخ تي بہ پوڻ لازمي هو.

جيتوڻيڪ سنڌي ادبي سنگت ۾ باقاعده حصو وٺڻ جي منهنجي اها شروعات هئي. پر ادبي سرگرمين سان آءُ اڳ ئي لاڳاپيل هئس. اسان ڪجهہ دوستن 1984ع جي شروعات ڌاري شيرازي پبليڪشن قائم ڪئي هئي. انهي جون گڏجاڻيون اسان جي هڪ ادبي دوست مير محمد سومري جي جڳهہ تي ٿينديون هيون. جنهن ۾ شعرو شاعري جي نشست بہ ٿيندي هئي. انهي گڏجاڻي ۾ مرحوم حاجي خان تبسم، مرحوم حاجي موسيٰ مشڪور، مير محمد سومرو، ارم درس، ڪنول ڪوهستاني، عبدالغني اي ميمڻ مرحوم ۽ ٻي ڪافي سنگت شرڪت ڪندي هئي.

”سنڌي ادبي سنگت“ جي گڏجاڻي ۾ ”اڪبر شاهہ“ ڏاڍي پابندي سان شرڪت ڪندو هو ۽ پنهنجو ڪو نہ ڪو شعر ضرور پڙهندو هو ۽ دوستن جي ڪافي همت افزائي ڪندو هو. شروعاتي ڪجهہ گڏجاڻين ڪانپوءِ دوستن جي صلاح سان اهي گڏجاڻيون حاجي عباسي جي

اوطاق تي ٿيڻ لڳيون. جتي اسان جو هڪ دوست ملهار سنڌي اهو چئي گڏجاڻين ۾ شرڪت ڪرڻ لڳو ته هو سنگت دڙو جو سيڪريٽري آهي. ملهار سنڌي، سيڪريٽري هو يا نه هو پر ٻنهي ويهي رهيو. پر سنگت کي سرگرم ڪرڻ ۾ سندس ڪو به ڪردار نه هو. سنگت کي نئين سر سرگرم ڪرڻ ۾ اڪبر شاهه جو وڏو هٿ ۽ دلچسپي هئي. ملهار سنڌي کي ته اسين ڳولهي وٺي ايندا هئاسين.

هڪ ڀيري عيد جي ڏينهن سنگت دڙو پاران عيد ملن پارٽي ۾ سنگت کي نئين سر زور وٺرائڻ جي لاءِ هڪ وڏو ميڙ ڪنو ٿي ويو، جنهن جي ڪاروائي اڪبر شاهه هلائي، انهي گڏجاڻي ۾ سنگت دڙو جا ڪيترائي پراڻا ميمبر ۽ پڻ نوان ساٿي شريڪ ٿيا. انهي ۾ پروفيسر ڊاڪٽر رجب علي ميمڻ (اڳوڻو وي سي زرعي يونيورسٽي)، عبدالغفور الستي، سيد عالم شاهه، محمد خان چوهاڻ، مرحوم حاجي خان تبسم، ساٿي سومرو، ارم درس، ڪنول ڪوهستاني، ڊاڪٽر نور احمد ميمڻ، ملهار سنڌي، علي محمد پنو وغيره شامل هئا. پروفيسر رجب علي ميمڻ صاحب انهن ڏينهن تازو آمريڪا مان پي ايڇ ڊي ڪري موٽيو هو. سندس شاعراڻو تخلق ”ضيا“ هو. هو انتهائي روشن خيال هو. وٽس ڪا به نند وڏائي نه هئي. پاڻ جڏهن به حيدرآباد مان دڙي ايندو هو ته سنگت جون گڏجاڻيون ٻڌي ٻيا ڪم ڇڏي انهن ۾ هليو ايندو هو. منهنجي اها خوشنصيبي چئجي جو مون کي اهڙن دوستن جي سرپرستي رهي آهي.

”سنڌي ادبي سنگت“ دڙو کي سرگرم ٿيندو ڏسي، ميرپور بٺورو ۽ لاڪا جون سنگتون به سرگرم ٿيون ۽ انهن مان ڪافي نون ليکڪن لاءِ پرايو ۽ اسان جي هڪ ٻئي دوست منظور ڏماچ، سنگت دڙو جي ڪلاس مان سکي، ٻنون ۾ وڃي شاخ کولي. جيستائين منظور ڏماچ جي دلچسپي هئي، تيستائين اها شاخ ڪافي سرگرم رهي.

منهنجي خيال ۾ ميرپور بٺوري تعلقي ۾ سنگتن جي ٻيهر سرگرم ٿيڻ جو ڪنهن حد تائين ڪريڊٽ اڪبر شاهه ڏانهن ئي وڃي ٿو ۽

اڪبر شاهه سياسي سطح تي خاموش هوندي به اها چرپر پيدا ڪري ڇڏي.

اڪبر شاهه ذاتي طور تي منهنجي ڏاڍي همت افزائي ڪئي انهي سلسلي ۾ هينيان به مثال ڏيڻ مناسب ٿو سمجهان:

1984ع ۾ سنڌي ادبي سنگت جون مرڪزي چونڊون ٿي رهيون هيون. انهي سلسلي ۾ مرڪز سنڌي ادبي سنگت دڙو کي ڪائونسلر چونڊڻ، انهي جو نالو موڪلڻ جي لاءِ لکيو ويو. سنگت دڙو جي سيڪريٽري ملهار سنڌي ڪائونسلر جي چونڊ واسطي گڏجاڻي سڏائي. انهي ۾، مرڪزي خط پڙهي ٻڌايو ۽ گڏو گڏ ڪائونسلر جي لاءِ اڪبر شاهه جو نالو تجويز ڪيو. جنهن جي سڀني دوستن ڀرپور تائيد ڪئي. پر جڏهن اڪبر شاهه جو وارو آيو ته هن پنهنجو نالو واپس وٺندي منهنجو نالو تجويز ڪيو ۽ چيو، "اسين گوڏن نڪتل ملهه" آهيون (انهن ڏينهن "گوڏن نڪتل ملهه" سندس تڪيو ڪلام هوندو هو.) اسان کي ڇڏيو ۽ رضاڪارانه طور تي نوجوان ساٿين جي لاءِ جاءِ خالي ڪريو. جيئن هو اڳيان اچي سگهن ۽ منجهن خود اعتمادي پيدا ٿئي. انهي لاءِ بهتر اهو آهي ته منهنجي بدران يوسف سنڌي کي چونڊيو وڃي. ڪيس ڪم ڪرڻ جو شوق به آهي ۽ صلاحيت به. ڪيس اڳيان اچڻ جو موقعو ڏجي ته ڪر چڱو".

جيتوڻيڪ ڪن دوستن کي اها ڳالهه نه وڻي، پر پوءِ اڪبر شاهه جي انهي رٿ تي مون کي ڪائونسلر چونڊيو ويو. انهيءَ ڳالهه مان نه رڳو اڪبر شاهه جي بي تعصبي ظاهر ٿئي ٿي، پر سندس اها خواهش هئي ته نوجوان اڳيان اچن. بي تعصبي انهي ڪري جو انهن ڏينهن هر ماڻهو تي پارٽي شاونزم تمام گهڻي حاوي هئي ۽ منهنجون همدرديون ۽ اٿڻ ويهڻ عوامي تحريڪ جي دوستن سان هو.

انهي ڏينهن آئون اڃا سنگت ۾ نئون هئس. مون کي سنگت جي چونڊن ۽ ڪائونسلر جي اهميت بابت ڪابه خبر نه هئي. مون فقط اها رسمي ڪاروائي سمجهي هئي. انهن چونڊن ۾ مون تاج جويي کي، ۽

ملهار سنڌي، مرحوم عبدالرحمان نقاش کي ووٽ ڪيو هو. انهي جو سبب هي هو ته تاج جويي جو عوامي تحريڪ وارن دوستن سان آڏيئر جي مرڪزي عهدي عيوض ٺاهه ٿيو هو. "عوامي تحريڪ" وارن دوستن جي چوڻ تي مون تاج جويي کي ووٽ ڪيو هو ۽ ملهار سنڌي جون همدرديون ارباب کهاوڙ جي وطن دوست پارٽي سان هيون ۽ انهن جي نقاش کي حمايت حاصل هئي.

اڪبر شاهه جي انهي فراخدلي نه رڳو مون کي سنگت سان سلهاڙي ڇڏيو، پر چڱ سنڌس انهي ننڍڙي قدم سنگت جي مستقبل جي تاريخ ۾ منهنجي ادا ڪيل ڪردار واسطي پيڙهه جو پٿر رکي ڇڏيو.

ٻي ڀيري، سنڌي ادبي سنگت جي گڏجاڻي ۾ مون پارن لاءِ لکيل هڪ ڪهاڻي "شهيد جي ماءُ" پڙهي. اڪبر شاهه انهيءَ تي ڏاڍو سٺو ڳالهايو ۽ منهنجي همت افزائي ڪندي چيائين "جيستائين هيءَ ڪهاڻي ڪٿي ڇپجي تيستائين ليٿو ڪرائي ورهائي وڃي. خاص ڪري سنڌي مائرن کي پڙهائي وڃي. جيئن هو انهي ڪهاڻي مان سبق پرائي سگهن".

اڪبر شاهه سان اهو ساٿ جيئن پوءِ ويو پي وڌندو، پاڻ ڏڍي ايندو هو ته حاجي عباسي جو دڪان اسان جو ڳڙهه ۽ ملڻ جو هنڌ هوندو هو. اتي اڪبر شاهه سان خوب ڪچهريون ٿينديون هيون ۽ مون ڪانئس خوب پرايو. انهي ڳالهه جو اعتراف مون تازو اڪبر شاهه جي مان ۾ 22 مئي تي ڏنل الوداعي پارٽي ۾ پنهنجي تقرير ۾ ڪيو.

اڪبر شاهه جون قومي تحريڪ ۾ ڪيل محنتون هڪ ڌار مضمون جي تقاضا ڪن ٿيون. ڇو ته اڪبر شاهه پنهنجي دور جو افسانوي ڪردار هو. جيڪو جهر جهنگ قومي ڪاز جي سلسلي ۾ لتاڙيندو وتندو هو. ۽ سنڌس انهي ڪردار تي جي بي تعصبي سان سنڌس دوست لکن ته نه رڳو سنڌس شخصيت جا نوان پهلو سامهون اچي سگهن ٿا. پر سنڌ جي قومي ۽ طبقاتي تحريڪ جون ڪيتريون ئي يادون پڻ قلمبند ٿي سگهن ٿيون.

اڪبر شاهه، منهنجو مهربان، محسن ۽ شفيق دوست آهي، ۽ اها ڳالهه

منهنجي لاءِ فخر ۽ خوشي جي ڳالهه آهي هو منهنجو دوست آهي.

◈◈◈

باذوق، باشعور اڪبر

ذهن تي ٿورو زور ڏيان ٿو، سمجهان ٿو ته سائين اڪبر سان منهنجو لاڳاپو 1980ع کان ٿيو. هن جا لفظ ڪنهن نه ڪنهن مقصد تي شعاع ڪندڙ هئا. ماڻهو لفظن جا محتاج هوندا آهن پر سائين اڪبر وٽ لفظ محتاج هوندا هئا.

پاڻ ڪا به لکڻي لکندو هو ته مون کي ضرور پڙهائيندو هو. جڏهن ته مان ڪو ايڏو لکيو پڙهيو نه هوس. هڪ دفعي استاد منظور علي خان تي مضمون لکڻ لاءِ عرض ڪيو مانس جيڪو عرض قبول ڪندي مضمون لکي آيو ۽ مون کي پڙهي ٻڌايائين. اهو مضمون مئگزين ۾ شايع ٿيو.

لطيف سائين جي بيتن جي پڙهڻي ۽ تشريح اهڙي سولي نموني ڪندو هو جو دل چوندي هئي ته سڄو وقت سندس واتان وينو ٻڌجي.

سسئي جو داستان اهڙن لفظن ۾ پيش ڪندو هو جو اکين آڏو اهو سڄو نظارو اچي ويندو هو. لفظن ۾ درد، لفظن ۾ ادائگي به اهڙي جڻ ته فلم جي سين پيو ڏسي.

وري جي عشق جي ڳالهه اچي ته ڳالهه نه ڪٽندي جڻ ته عشق جا الا پيدا هن جا ڪيل آهن. مطلب ته موضوع، هر مڪتب فڪر تي ڳالهائڻ جو ڏانءُ ۽ ڍنگ هوس.

وري يوڳ چرچي ڪرڻ جو به شهنشاهه هو. يوڳن چرچن جو چشخو ته سندس نرالو هوندو هو. ڪيڏا به غم پريشانيون هجن، اڪبر شاهه سان ملاقات تي ته هر غم ڏک ڏور ٿي ويندا. سنگيت جو به وڏو ڄاڻو هو ته لئي ڪار به تمام سنو هو. پاڻ ٻنورو ۾ استاد خميسو خان چانڊئي ڍولڪ نواز سان ملهايل شام جي صدارتي تقرير ڪندي چيائين ته هن تقريب جي صدارت ڪنهن موسيقي جي ماهر کان

ڪرائي وڃي ها. ائين ڇئي لئي ڪاريءِ ماترائن بابت ڪلاڪ ڪن
يڪو ڳالهايائين ۽ وينل ماڻهو حيران ٿي ويا ۽ فنڪار الهڏني
جوڻيجي چيو تہ شاهہ صاحب ڇڱو ٿيو تہ موسيقي بابت ايترو ڪو نہ
ٿو ڄاڻي ۽ هيءُ اڻ ڄاڻائي هوندي هيڏو پلو ڳالهائي فنڪارن ۽
موسيقارن کي حيران، پريشان ڪيو اٿئي.

سائين اڪبر سڄي زندگي پريل گهڙي وانگر گذاري ڪڏهن بہ ڇلڪي
گهڙو خالي نہ ٿيو.

سندس محبت غريب، مظلومن، هارين، مزدورن سان ڏاڍي هوندي
هئي. هن جو اڻ ڪٿ پيار سيني سان هوندو هو. هو ڪنهن ڏاڍ جبر آڏو
ڪڏهن بہ جهڪيو نہ. پر دوستن آڏو سندس نياز نئڙت نمايان ۽
تاريخي هوندي هئي.

اگڻ اهي ئي، جَتَ نہ پسان جوءِ ۾،
اوتارا اونين جا سوجهيم سيئي،
اڪڙيون روئي، ماڳ نهاري موتيون.

◈◈◈

هيرن جهڙو ماڻهو

مئي 2003ع جو آخري هفتو هو. موبائيل جي گهنٽي وڳي. آواز آيو.
”ڪٿي آهين، ڇا پروگرام اٿئي؟“.
”رڳو چوٿين تاريخ سانگهڙ جو پروگرام اٿم پوءِ واندو آهيان“ جواب
ڏنم. ”ڇڱو ماشاء الله سانگهڙ جي پروگرام کان پوءِ سڌو بنوري
اچجان. ڪراچي ڊاڪٽر کي ڏيکارڻو آهي“
فون بند ٿي ويو. هي آواز سيّد اڪبر جو هو. دل ۾ آنڌ مانڌ شروع ٿي.
سمجهيم تہ طبيعت شايد وڌيڪ خراب ٿي ويئي اٿس. فوري طور
مقرر تاريخ کان اڳ بنوري پهتس. خبر پئي تہ اسلم اونو ڪيس ڪٽائي
ڪراچي ويو. ڪراچي پهچي فون جي رابطي ذريعي سول اسپتال

پهتس. اڪبر سان مليس. همراه خوش ٿيو ۽ چيائين .سانگهڙ جي پروگرام ڪي چو ڇڏي آئين. جواب ڏنم تہ بيچيني جي ور چڙهي ويس.

اسلم ڪان خبر پئي، رپورٽون ۽ ڊاڪٽرن ڪان حوال مليا تہ بيماري آخري ڏاڪي تي آهي. مڙيئي علاج ڪبو رهبو. پر مريض (سيّد اڪبر) جي گفتگو، ڪچهري، ڪل ۽ مذاق بيماري وساري ڇڏي. مٿان شاهہ رضا خان بہ اسپتال پهتو. مون کي حڪم ڏنائين تہ آئون آرڊر ٿو ڏيان. تہ توکي سڀ ڪم ڇڏي اڪبر سان گڏ گهارڻو آهي. مون حڪم جي تعميل لاءِ شاهہ رضا کي خاطري ڪرائي.

صلاحون، مشورا، دوائون هلنديون رهيون. پر اڪبر نيٺ 27 جون 2003ع تي اسان جي جهولي مان زوري اُڏامي ويو. هن سالن ڪان بيماريءَ سان بہ پنهنجي نظرئي موجب ويڙهہ ڪئي پر ....

سمورن دوستن سيّد اڪبر تي لکيو. پر مون ڪان لکڻ جي ڪوشش ڪرڻ جي باوجود ڪجهہ بہ لکيو نہ ٿيو. قلم ڪٽان پنا ڪارا ڪيان. وري ڦاڙيان ائين ايترو وقت گذري ويو. چو تہ اڪبر تي لکڻ معمولي ڳالهہ نہ آهي. اڪبر گهڻ پاسائين شخصيت هو.

اڪبر سان منهنجو تعلق 1972ع ڪان سلام سنيهن ذريعي ٿيو. هڪ ٻئي جو درشن لاڪڻي لطيف جي پٽ تي 26 اپريل 1972ع تي ٿيو. جتي آل سنڌ پ.ٿ.الف جون چونڊون هيون. هن جي عمر 29 سال هئي ۽ آئون ڪانئس ٽي سال وڏو هوس. خطن ۽ پيغامن ذريعي فيصلو ڪيو هوسون تہ سنڌ جي چونڊن ۾ ڀرپور حصو وٺنداسين. آئون ان وقت ڪوٽڙي تعلقي پ.ٿ.الف جو جنرل سيڪريٽري هوس. دادو ضلعي جو صدر حسن باجاري هو. ضلع ڪان فيصلو ڪرايوسين تہ سنڌ تي دادو ضلعي طرفان اميدوار بيهاريو ويندو ۽ حالتن مطابق اتي اڪثريت سان فيصلو ڪيو ويندو.

نوابشاهہ ۾ سائين الهہ بخش ڀنڀيري سان بہ ان سلسلي ۾ رابطو هو. 25 اپريل تي شام جو سڀجي سنڌ پٽ شاهہ تي گڏ ٿي. آئون ڀاءُ عبدالله جي

مگڻي سبب رات جو اتي وجي نہ سگهيس. صبح جو پٽ پهتس. خبر پيئي تہ جمالي صاحب ۽ پنيري صاحب گڏجي ناهہ ڪيو. صدر جناب جان محمد جمالي صاحب ۽ سيڪريٽري سائين الهہ بخش پنيرو صاحب. اليڪشن نہ ٿيندي. اسان سنگت گڏجي ان فيصلي تي بحث ڪيو. اڪثريت فيصلو ڪيو تہ عهدو ناهہ ذريعي نہ وٺبو پر عهديدار ووٽرن جي عدالت ۾ اچن، اهي پنهنجي راءِ ذريعي چونڊ ڪن. اڪثريت جي فيصلي جي سڀ گڏجي حمايت ڪن. نوابشاهہ ضلعو ۽ ڪجهہ ٻيا استاد فيصلي سان سهمتي نہ رهيا. نئين ۽ دادو ضلعي گڏجي اليڪشن ۾ عهديدار بيهارڻ جو فيصلو ڪيو. سيڪريٽري ٺٽو ضلعو سيد اڪبر ۽ دادو ضلعي مان صدارت لاءِ حسن باجاري جو فيصلو ڪيو ويو. حسن باجاري قائد استاد کي بلڪل ويجهو هو. هن جو صدارت لاءِ مقابلو ڪرڻ ڏکيو هو ۽ ضلعي جي گڏيل فيصلي کان ٻہ ٻاهر رهڻ مشڪل هو. ان ڪري باجاري صاحب وجي الهہ بخش پنيري کي صدارت لاءِ تيار ڪيو. اهڙي ريت اسان جا اميدوار صدارت لاءِ الهہ بخش پنيرو ۽ جنرل سيڪريٽري لاءِ سيد اڪبر بيٺا.

منجهند لڙي چڪي هئي. ماني بعد ٽي وڳي اجلاس شروع ٿيو. سالياني ڪارروائي پيش ٿي. پرزائيڊنگ آفيسر حاجي الهہ رکيو بلوچ (تاجو ديرو) جيڪب آباد مقرر ٿيو. جنهن ڪرسي سنڀالي صدارت لاءِ اميدوار طلب ڪيا. رٿ ڏيندڙ ۽ ٽيڪو ڏيندڙ اٿيا. صدارت لاءِ قائد استاد جان محمد جمالي ۽ سائين الهہ بخش پنيرو نوابشاهہ، جنرل سيڪريٽري لاءِ سيّد اڪبر دڙو ٺٽو، محمد حسين ڪاشف چنبڙ حيدرآباد، محمد يونس پٺو لاڙڪاڻو اميدوارن جا نالا آيا. سادن پيپرن تي بئلٽ پيپر ٺهيو ووٽر جيڪي بہ آيا سي اگهيا. ووٽنگ هلي. صدارت لاءِ قائد استاد جان محمد جمالي ٿئن پنجن ووٽن تان کٽيو ۽ سيّد اڪبر ڏهن پندرهن ووٽن تان کٽيو. اهڙيءَ ريت صدارت لاءِ سائين جمالي صاحب ۽ جنرل سيڪريٽري لاءِ سيد اڪبر جي نالن جو هائوس ۾ اعلان ڪيو ويو. جمالي صاحب ۽ سيّد اڪبر اسٽيج تي

پنهنجي ڪرسي والاري، سيد اڪبر ۽ قائد استاد ڪاميابي بعد مختصر تقرير ڪئي. قائد استاد تہ قائد هو. پر سيد اڪبر جي تقرير سڄي هال ۾ ٽڙڪا وجهي ڇڏيا. جهڙو هو شڪل شباهہ ۾ حسين تهڙو ئي تقرير جي لفظن ڪي اهڙي تہ پوشاڪ پهرائي ادا ڪيائين، جو سڄو هال موتيئي چنبيلي جي خوشبوءِ ڪان بہ وڌيڪ خوشبوءِ سان واسجي ويو. واهہ! واهہ! ٿي ويئي. اجلاس ختم ٿيو. سيڪو پنهنجي راهہ روانو ٿي ويو. اڪبر پنهنجي ڪاميابي تي سڄي سنڌ ڪي شڪريئي جو خط لکي پاڻ ڪي وڌيڪ حسين بڻائي سنڌ جي استادن ڪي جڻ خريد ڪري ڇڏيو. هاڻ استادن ۾ سرهائي ٿي ويئي. اميدن جا ڪرڻا سڀني جي نظر ۾ سمائجي ويا.

سائين الهہ بخش ٻنيرو هارائڻ ڪان وڌيڪ اڪبر جي ڪاميابي تي خوشي ۾ سڄو وقت ٻهڪندو رهيو. ڇاڪاڻ تہ ان سڄي عمل جي اڳواڻي جو سهرو محترم ٻنيري صاحب جي مٿان هو. سندس روح مان جڻ هي سٽون نسري نروار ٿي رهيون:

مان ٻين وانگر اڪيون ٻوٽي سمهان،
رات جي تارن ڪي تڙپائيندو ڪير،
مان جي مدهوش ٿي ليٽي پوان،
پرهہ جا پيغام پهچائيندو ڪير.

سگهو ئي يعني 26 ڊسمبر 1972ع تي خيرپور ميرس ۾ ڊويزنل هال ۾ سڄي سنڌ جي استادن جو وڏو ميڙ سڏايو ويو. جنهن ڪي ان وقت جي سنڌجي وزير تعليم ڊر محمد اوستي صاحب ڪي خطاب ڪرڻو هو.

25 تاريخ سڄي سنڌ مان استاد اچڻ شروع ٿيا. رهائش ۽ طعام جو انتظام مين اسڪول شاهي بزار ۾ هو. خيرپور جا دوست ميزبان هئا، اڳواڻي مير محمد بروهي ضلعي صدر ڪئي. سيد اڪبر ميٽنگ ڪاميابي سان هلائڻ جو ڪاريگر هو. هن رٿابندي ڪئي تہ سڀاڻ جو اجلاس منظم ۽ رٿا سان ڪيئن هلائجي. ان لاءِ هن رات جو سڀني مهمانن جي ماني کائڻ بعد ميٽنگ ڪوٺائي. ميٽنگ ڪان اڳ اڪبر ۽

مون کي معلوم ٿيو تہ سرڪاري ڪامورا ۽ استاد برادريءَ جا ڪجھ مخالف استاد ڳڏجي وزير آڏو نمڪ حلالي ڪرڻ لاءِ سياڻ جي جلسي کي ناڪام بڻائڻ جي ڪوشش ڪن پيا. ۽ جيڪي بہ تضاد اڀري آيا آهن تن کي وڌيڪ پڙڪائڻ ۾ مشغول آهن. جهڙوڪ قائد استاد جمالي صاحب وٽ خيرپور ضلعي جو وفد مير محمد بروهي جي اڳواڻي ۾ خيرپور اچڻ لاءِ دعوت ڏني جيڪا جمالي صاحب پٽ جي وفات جو عذر ڏيئي اچڻ کان انڪار ڪيو. جڏهن تہ ڪيس اوٽ موٽ ڪار جي سهوليت بہ ڏني پئي ويئي. خيرپور رياست ختم ٿيڻ بعد اتان جي استادن جي ڪيل اسٽرائيڪ ۾ سنڌ پ.ٽ.الف ڪابہ مدد نہ ڪئي. پ.ٽ.الف صرف ايس وي (گريڊ) استادن لاءِ ڪم ڪري پئي. جي وي وارن کي ڪجھ بہ ڪونہ ٿو ملي وغيره.

ميٽنگ شروع ٿي ۽ ڳالهيون صحيح نڪتيون. تقرير ڪرڻ وقت مقررن ۾ اهي سڀ ڳالهيون اُڀري آيون. ڪوبہ مقرر سياڻي جي اجلاس بابت راءِ ڏيڻ بجاءِ مٿين ڳالهين تي زور پيو پري. اڪبر سيني مقررن کي چوٽ ڏني. چند دوستن جهڙوڪ الهہ بخش پنيرو، الهہ رکيو بلوچ، مير محمد بروهي، قربان علي ٽانوري، عبدالرحيم جتوئي ۽ ڪجھ ٻين گهٽا ئي رد ڪد ڏنا. پر همراهہ وٽ ئي نہ پيا ڏين. سڄي هائوس تي چڻ ماڪ پئجي ويئي. اڪبر وقتي صدر حاجي الهہ رکئي کان اجازت وٺي ورساهي تقرير لاءِ اٿيو. رات گهٽو لڙي چڪي هئي. گهٽا استاد ٽڪ ۽ ننڊ جي گهيرٽن ۾ نيم بيهوشي جي جهولي ۾ هئا. سي اڪبر جي تقرير ڦوهارن جو ڪم ڏيئي هوش ۾ آڻي اُيا ويهاري ڇڏيا. اڪبر ۾ نثر ۽ نظم پيش ڪرڻ جو وڏو ڏانءُ هو. اٽندي ئي استاد بخاري جو شعر پڙهيائين:

چو ڪٽي رڪجون رفيقو ارتقا رڪجي نہ ٿي،
زندگي جي آرزو ۾ جستجو ٽڪجي نہ ٿي،
ساٿيو سندرا ٻڌي هلندا هلو، وڌندا هلو،
پاڻ چو بيهي رهون، دنيا جڏهن بيهي نہ ٿي

۽ تقرير ۾ مقررن جيڪي بہ حقيقتون ڏنيون انهن تي ڳالهائڻ شروع ڪيائين:

جمالي صاحب جي عدم موجودگي: جمالي صاحب اسان جو قائد آهي هُن کي هِن اجلاس ۾ اچڻ کپندو هو. بقول اوهان جي تہ هتان خيرپور جا استاد وٺس ويا. ڪيس اوٽ موٽ گاڏي جي آچ ٿي. پر هن جي اکين مان لڙڪ لار ڪري وهي رهيا هئا. هو پنهنجي نوجوان پٽ جاويد جي جدائي جي غم کي هضم ڪري نہ سگهيو آهي. هن جون اسان سان همدرديون گڏ آهن. جيڪڏهن سياڻ جي اجلاس جي ڪاميابي جي خبر هو ٻڌندو تہ يقينن هن جي غم جو وزن هلڪو ٿيندو. پر جي ناڪامي ٻڌندو تہ هن جي غم ۾ اضافو ٿيندو. پاڻ ڪهڙو ڳس وٺون هن جي غم وڌائڻ يا گهٽ ڪرڻ ۾.

پ.ٽ.الف تي ڪڪ پوڙهن جو قبضو: پ.ٽ.الف جي تاريخ ۾ پهريون پيرو پٽ شاهہ تي چونڊ بئلٽ ذريعي ٿي آهي. ميدان تي جهور پوڙها بہ آيا، جوان بہ آيا، مقابلو ٿيو. جنرل سيڪريٽري آئون چونڊجي آيس. مون کي ڪيڏانهن ٽا موڪليو. جڏهن تہ منهنجي عمر ٽيهارو سال کن مس آهي.

خيرپور رياست جي استاد تحريڪ هلائي پ.ٽ.الف ڪابہ مدد نہ ڪئي. قبول ڪيون ٽا پر اڄ سڄي سنڌ اوهان وٽ پهتي آهي. ان ڪان وڏيڪ ٻي ڪهڙي ميجتا ٿيندي تہ سڀ قبول ڪيون ٽا ۽ معافي بہ وٺون ٽا. اڃا ان ڪان وڌيڪ ڇا گهرجي تقرير هلندي وري اچي ڪنيائين حضرت ڀٽائي عليہ رحمت کي:

سو پکي سو پيچرو، سو سَرُ، سوئي هَنجُهہ،
پيهي جان پروڙيم، مون پنهنجو مَنجهُہ،
ڍيل جنهنجو ڏنجهہ، سو ماري ٿو منجهہ ڦري.

سورن ٻڌو سندرو، سونهان مهند ٿيا،
هلو تہ ڏوريون ان کي، وندر جي ويا،

ڪنديس ڪين ڀيا، هوت مٽائي اڳيان.

مٽيان شعر اهڙي ريت پڙهيائين ڇڻ شاهه صاحب ڪيس خاص هيءُ پيغام ڏيئي خيرپور جي اجلاس لاءِ موڪليو آهي. جهڙو سندس آواز ۽ گجگوڙ وارو، اهڙو وري سندس لفظن ۾ سحر سمايل هو. تشريح ڪندووجي ۽ سامعين جا ڪنڌ رڳو پيا جهومن. نيٺن مان نندبون اڏري ويون. هاڻ اڪبر ماٺ وري ڪٽي ٿو ڪري. ابراهيم منشي، سرويچ سجاولي، شيخ اياز مطلب جتان آيو اتان ويو. اڇي جي. وي ۽ ايس. وي تضادن تي پچاڙي ڪيائين. مقامي ڪامورن جي ٻه واهه جو ڪل لاٿائين. سياري جي سردي هوندي به اڪبر پگهر ۾ شل ٿي ويو. سڄي هائوس ڪان مٿي هٿ ڪرائي هينيان فيصلا ورتائين:

سپاٽڪي تاريخي اجلاس جي صدارت سنڌ جو نائب صدر حاجي الهه رکيو بلوچ ڪندو ۽ خاص مهمان وزيرِ تعليم سنڌ هوندو.

سرڪار آڏو اٺ مطالبا رکيل آهن جن تي حسن باجاري دادو، مير محمد بروهي خيرپور، جان محمد سومرو روهڙي، الهه بخش پنيرو نوابشاهه، قادر بخش طالباڻي (دادو) عبدالرحيم جتوئي پنو عاقل صرف ڏنل مسئلن جي روشني تي ڳالهائيندا.

جلسي ۾ نظم و ضبط رکڻ لاءِ سالار استاد حاجي الهه رکيو بلوچ هوندو سندس مدد لاءِ الهه بخش پنيرو، حسن باجاري، مير محمد بروهي ۽ ٻيا هوندا.

سيني استادن اڪبر جي تقرير بعد عزم سان هٿ مٿي ڪٽي اعلان ڪيو ته سپاٽڪو اجلاس پ.ٽ.الف جي تاريخ جو باب روشن ڪندو ۽ ڪاميابي ۽ ڪامراني بعد قائد استادن جان محمد جمالي صاحب کي واڌايون ڏيئي سندس نوجوان فرزند جي المناڪ وڇوڙي جي غم کي استادن جي عظيم جدوجهد ۾ تبديل ڪنداسون. اسان قائد استاد سان هر غم، ڏک ۽ خوشيءَ ۾ ساٿس اڳ وانگر گڏ جيئنداسون ۽ مرنداسون، رات سڄي گذري چڪي هئي.

ٻئي ڏينهن ڊويزن هال سڄو استادن سان ڀرجي ويو. تر ڇنڊڻ جي به جاءِ

نہ هئي، استادن جا اڳواڻ وزير محترم کي مانائتي نموني آڻڻ لاءِ سرڪٽ هائوس پهتا. ان ۾ حاجي الهہ رکيو، حسن باجاري، عبدالرحيم جتوئي ۽ مير محمد بروهي هئا. وزير صاحب کي سندس نمڪ حلالي ڪامورن ڏاڍا مرچ مصالحا پري راتوڪي استادن جي رپورٽ الف کان ي تائين پهچائي. جنهن تي وزير صاحب سخت گرم هو. ۽ وفد کي چيائين تہ سنڌ جو وزير پرائمري ماسترن جي صدارت ۾ خطاب نہ ڪندو. اها عهدي جي توهين آهي. وفد وزير صاحب کي ڪيترائي دليل دلائل ڏنا ۽ ڪيس سندن مان مرتبي مطابق وني هلڻ جو چيو. پر وزير صاحب اٽ پير ڪڍي بيٺو.

وفد واپس هال ۾ ويٺلن کي حال احوال ڪيا. هائوس هڪ بہ نہ ٻڌي. چي صدارت حاجي الهہ رکيو خان ڪندو. نيٺ وفد واپس وجي وزيرکي راضي ڪري هال پهتو. ۽ بنا ڪنهن اعلان جي اسٽيج تي ڪرسين تي ويهي رهيا. مٿي اسٽيج تي وزير صاحب، سندس پر ۾ حاجي الهہ رکيو بلوچ، سيّد پناهہ علي شاهہ (جيڪو ان وقت ڊئريڪٽر ...رآباد ريجن هو جنهن ۾ ڪراچي کان سواءِ سنڌ جو علائقو هو) ويٺا. اسٽيج سيڪريٽري سيّد اڪبر اعلان ڪيو تہ معزز مهمان جناب در محمد اوستہ صاحب وزير تعليم سنڌ اڄوڪي اجلاس جو معزز خاص مهمان آهي ۽ پاڻ ڪرسي تي تشريف فرما آهن. ساڻن گڏ سيّد پناهہ علي شاهہ صاحب جن پڻ آهن ۽ ان سان گڏ پ.ٽ.الف جو روح روان محترم حاجي الهہ رکيو بلوچ صاحب جن هن تاريخي جلسي جي صدارت ڪرڻ فرمائين ٿا. سيّد اڪبر جي پهڪندڙ ان اعلان تي هائوس پرمسرت رهيو. پر معزز مهمان جو چهرو زرد ٿي ويو. تقرير ڪرڻ لاءِ پهرين سڏ مون کي ٿيو. مون "استادن سان پوليس جو آزار" ڏنل موضوع تي تقرير ڪئي. ان کان پوءِ ڪجهہ ٻين مقررن بہ ڏنل موضوعن تي تقرير ڪئي. پر هر هڪ مقرر تقرير کان اڳ "جناب حاجي الهہ رکيو بلوچ صدر مجلس ۽ مهمان خاص وزير تعليم سنڌ" شد مد سان ضرور چيو ٿي. جن لفظن خاص مهمان در محمد اوستي

صاحب جون پاپڙيون لال ڪري ڇڏيون. ڪن پلڪ ڪانپوءِ حسن باجاري صاحب کي سڏ ٿيو. باجاري صاحب اسٽيج تي پهچندي برهه جون باهيون ٻاري ڇڏيون. سندس منهن مان لفظ نه ٿي نڪتا پر ڄڻ ٻاٻري برندڙ الا ٿي نڪتا. جنجي ڇڻنگن پورو هال ٻاري ڳاڙهو لال ڪري ڇڏيو. باجاري صاحب ڊائيس تي بيهندي اوسته صاحب ڏانهن هٿ کڻندي مخاطب ٿيو ۽ چيو ته اوستا صاحب! اوهان سرڪٽ هائوس ۾ استادن جي مانواري وفد آڏو به بانگي دهل اعلان ڪيو ته ”سنڌ جو وزير تعليم پرائمري ماستر جي صدارت هيٺ خطاب ڪرڻ پنهنجي توهين سمجهي ٿو.“

اوستا صاحب! ٻڌ! ڪن کولي ٻڌ! سنڌ جو پرائمري استاد ملڪ جا اڳواڻ، صدر، وزير، گورنر ٺاهڻ جي فئڪٽري آهي. اوهان جهڙا ڪئين وزير پرائمري استاد ٺاهيا آهن. اوهان اهي لفظ چئي سنڌ جي پرائمري استادن جي توهين ڪئي آهي. ان ڪري اڄ پهرين اوهان استادن جي توهين ڪرڻ جي پوري هائوس کان معافي وٺو. آئون پنهنجي تقرير پوءِ ڪندس.

محترم باجاري جي لفظن هائوس ۾ ٻرڌول وجهي ڇڏيو. سڄو هائوس اٿي بيهي رهيو. شرم شرم جا نعرا لڳا ۽ مطالبو ٿيو ته وزير معافي وٺي. پوءِ ڪارروائي هلڻ ڏينداسون.

سالار استاد حاجي الهه رکيو ڊائس تي آيو ۽ حڪم ڏنائين ته هائوس ۾ خاموش رهو. مون کي صدارتي تقرير آخر ۾ ڪرڻي آهي. پر وقت جي نزاڪت سبب آئون پنهنجي تقرير خاص مهمان کان اڳ ڪريان ٿو جيئن مهمان کي جواب ڏيڻ ۾ آساني ٿئي. اهڙي طرح هن هائوس کي خاموش ڪرائي پنهنجي تقرير شروع ڪئي. حاجي الهه رکئي جي تقرير ڇا هئي ڄڻ مارٽر گولا هئا. جن جي خطاب جو اسٽائيل ائين هو ڄڻ ڪو اعليٰ عملدار پنهنجي ماتحتن کي هدايتون بخشي رهيو آهي. سندس ڪجهه الفاظ دماغ جي ڪمپيوٽر تان اترن ٿا. جيڪي هي آهن: اوسته صاحب! سنڌ جو پرائمري استاد اعليٰ هستي آهي، جيڪو بي

لوڀ، بي طمع سنڌ جي عوام، ڌرتي جي ٻولي جو خدمتگار آهي، هو ڪشمور کان ڪيٽي بندر تائين، بريٽ، ڪڇي، ڀڪي، جهر جهنگ، لئي لاٽي، ڪرڙ ڪانديري جي اوٽ ۾ جيجل ماءُ جي لولي جي ترغيب ڏيئي ٿو. جهوپن ۾ جهانگيئڙن جي خدمت ڪري ٿو. فرش تان عرش تي پهچائڻ وارو پيغمبري پيشي جو پيغام رسائڻ وارو آهي. هي اهو استاد آهي جنهن هر جاءِ، هر محفل ۾ پنّي صاحب جو پيغام پهچايو. سندس نعرو ٻاتن ٻولن ۾ سيکارڻ وارو رهبر آهي، جنهن جي محنت سان اوهان پنّي صاحب سميت اقتدار عالم تي وينل نظر اچو ٿا. اوهان ان اقتدار جي نشي ۾ سڀ شيون وساري ڇڏيو ٿا. سنڌ جي استادن جي درد جا درمان ٿيو، جيڪڏهن اوهان ان کان ڪنارا ڪئي ته سنڌ جو استاد ڪڏهن به خاموش نه رهندو. اوهان وٽ اسلح بندوقون آهن. اسان وٽ قلم. عقل آهي، بندوق قلم عقل جي مقابلي ۾ سدائين مات کاڌي آهي. اوهان استادن کي ماريندؤ. گهٽا ماريندؤ. اوهانجا اوزار ختم ٿي سگهن ٿا. پر استاد ختم نٿو ٿي سگهي. هي سچو ملڪ سنڌ رت سان ڳاڙهو لال ٿي ويندو. پر استاد هاڻ پوئتي نه هٽندو. بال اوهان جي جهولي ۾ آهي. اوهان کي به جيڪب آباد ۽ سنڌ ۾ رهڻو آهي وغيره“.

مطلب ته حاجي صاحب کان جيڪو پڄي سگهيو اتي پنهنجو فرض واه جو نباهيائين.

آخر ۾ اوستو صاحب تقرير لاءِ اُٿيو اچان نحمده و نسلي جي شروعات ڪيائين ته هال سڄو اٿي بيٺو ۽ مطالبو ڪيائون ته معافي وٺ! پنهنجا لفظ واپس وٺ!

پر واه اوستا صاحب تنهنجو تدبر ۽ خوش اخلاقي. چيائين ته ڪڏهن معافيون وٺيون آهن، ڪڏهن ڏنيون آهن. هن پنهنجي تقرير مختصر ڪري ڪنهن هڪ به مطالبي مڃڻ جو اعلان نه ڪيائين ۽ روانو ٿي ويو. جڏهن ته مطالبن ۾ هڪ مطالبو اهو به هو ته اسڪول جو ٽائيم يڪو هڻڻ گهرجي. جنهن تي ڪو سرڪار جي بجيٽ وغيره جو مسئلو

ڪونہ هو. جلسو ختم ٿيو سڀ مهمان واهيري ڏانهن روانا ٿيا. ڪئين چميگويون، افواهہ هليا تہ سمورا مقرر ڊي. پي. آر جي ور چڙهندا يا نوڪري تان هٿ ڌوئڻا پوندن.

پر اوستو واقع پراڻو آزمودگار سياستدان هو، ان جلسي مان اهو نتيجو نڪتو جو وقت جو وزيراعليٰ ممتاز علي ڀٽو صاحب حيدرآباد پهتو. پ.پ.ٽ.الف جي قائد سائين جان محمد جمالي صاحب ڪي ٽيم سميت سرڪٽ هائوس ۾ طلب ڪري ڇهہ ڪلاڪ ڳنڍجاڻي ڪئي ۽ سمورا مطالبا مڃيا. ۽ سرڪاري هئنڊ آئوٽ پڙرو ڪيائين.

اها بہ ڳالهہ آهي تہ ان سڄي جلسي ۾ پيش آيل روين جو نزلو محترم محمد حسن باجاري ضلع صدر دادو تي پيو ۽ هن کي زوري ڪاتي مان رٽائر ڪيو ويو. جيڪو ماستري کي ڇڏي سياستدان ٿي ويو.

ان جلسي جي سموري ڪاميابي سيّد اڪبر جي بهترين جوڙجڪ ڪري ٿي ۽ سنڌ جي استادن جي ڏنل ووٽ جو ڀهريون ڦل مليو.

سيد اڪبر 1973ع جي آخر ۾ پنهنجي لاڳاپيل سياسي تنظيم جي ڪيل فيصلي موجب سنڌ جي جنرل سيڪريٽري تان مستعفي ٿي چارج باقاعدي قربان علي ٽانوري کي ڏيئي آخري ڳنڍجاڻي ۾ شرڪت ڪري سيني ڪان موڪلائي روانو ٿي ويو. مان سندس ان عمل تي سخت ناراض رهيس. ايتري قدر جو اسان جون هڪ ٻئي سان رهاڻيون، خط و ڪتابت بہ ان ناراضپي جي ور چڙهي ويا. 1979ع ڌاري سرڪار جي پاڙيتن جي رپورٽ تي هن کي امن امان جي مدنظر ٺٽي ضلعي مان بدين ضلعي جي باردر جي ڇيڙي تي اسڪول سيّد الهڏنو شاهہ بدلي ڪيو ويو. هن سان گڏ ڪن ٻين دوستن جون بہ بدليون ٿيون، پر هن تي مڙيئي سرس سختي رکي ويئي. هن جون روزاني روز جون رپورٽون ٿينديون هيون. هن تي ايڏي وڏي حملي ٿيڻ تي ڪير بہ سندس مددگار نہ رهيو. هن وجي اتي روشني جا ڏيئا ٻاريا.

1981ع ۾ پير علي مير سنڌ جي چونڊن ۾ قربان علي ٽانوري کي

پنهنجي پاران منهنجي ۽ رسول بخش خليفي جي پانهن سنڌ جي اميدوار طور ڏني. جنهن جي ورڪ ۾ لاڳيتو سيد اڪبر سڄي سنڌ ۾ اسان سان گڏ رهيو. ۽ منهنجو ۽ اڪبر جو وري رستو ڳنڍجي ويو. مان وڏي اڪثريت سان سيڪريٽري چونڊجي ويس. ٽانوري صاحب اپريل 1982ع ۾ وفات ڪئي ۽ حاجي عبدالرحيم سينئير نائب صدر مان صدر ٿيو.

اڪبر جي واپس بدلي لاءِ ڏاڍي ڪوشش ورتي سون. وزير، وزيراعليٰ تائين ڊوڙياسين پر مسئلو حل نه پيو ٿئي. آخر ڊائريڪٽوريٽ مان هڪ دوست ٻڌايو ته اڪبر جي بدلي ٿئي جي ڊپٽي ڪمشنر جي رپورٽ تي ٿي آهي. جيستائين ان ڪان اجازت نه ملندي تيستائين بدلي واپس نه ٿيندي ۽ اها واقع صحيح حقيقت نڪتي. ڊپٽي ڪمشنر وٽ هٿ پير نه پيو لڳي.

1983ع ۾ جناب قلي بخش رند ڊي سي ٺٽو ٿي آيو. اسان کي معلوم ٿيو ته هو نوجوان ۽ همت پريو به آهي. سائين الهه بخش پنيرو صاحب نوابشاهه سان سندس گهرا تعلقات به آهن. هن کي عرض ڪيوسون هن اڪبر شاهه لاءِ هلڻ جي هام ڀري. نيٺ سائين پنيرو، حاجي عبدالرحيم جتوئي ۽ آئون مڪلي تي ڊي سي آفيس پهتاسون سيد اڪبر کي به گهرايو سون.

حاجي عبدالرحيم پنهنجي ڪارڊ تي سائين الهه بخش پنيرو جو نالو لکي اندر موڪليو. يڪدم اسان کي گهرايو ويو. اڪبر چيو ته في الحال اوهان ملوس منهنجي گهر ڪندو ته پوءِ سڏي ونجو. اسان اندر وياسون صاحب بهادر تمام وڏي عزت احترام سان مليو. ساڻس حال احوال ڪياسون. پاڻ سپرنٽينڊنٽ کي چيائين ته ليٽر لکي اچ پر سپرنٽينڊنٽ ڪيس وڏو فائيل ڪڍي آڏو رکيو. فائيل پڙهندي پاڻ يڪدم چيائين ته اها صورت ته آئون ڏسان. اسان اڪبر کي سڏيو. هو اچي مليو. رند صاحب گهور سان مٿان ڪان هيٺ پيو ڏسي. نيٺ هن ڪلرڪ کي چيو ته هي منهنجو چاچو (پنيرو صاحب) آهي ان ڪري

آئون ضمانت سرڪار کي ڏيان ٿو. هن جي اچڻ سان ننڍي ضلعي تي ڪو آسمان نہ ڪرندو. ڊي. سي صاحب ڊائريڪٽر ايجوڪيشن حيدرآباد بقا محمد قريشي صاحب ڏي ليٽر لکي ڏنو. جنهن ۾ هو تہ "سيد اڪبر کي بدين ضلعي مان جيڪڏهن ننڍي ضلعي ۾ بدلي ڪيو ويو تہ اسان کي اعتراض نہ آهي"

اهڙي ريت سندس واپس بدلي ننڍي ضلعي ۾ ڪرائي پوسٽنگ ورتي ويئي. 1983ع کان آخر تائين اسان ٻنهي جو هڪ ٻئي سان سنئو ساٿ رهيو. هن بہ مون سان پلي جوڳ ڏني. بحث ۾ وڙهي بہ پوندا هئاسون. پر وري پاڻ ۾ ٺهي بہ ويندا هئاسون.

اڪبر عالم، اديب، عاقل ۽ سرفروش هو. هن سدائين پنهنجي نظريئي سان وفا ڪئي. هو پنهنجي زبان، پنهنجي تاريخ، پنهنجي ضمير، پنهنجي وطن سان ساڪي رهيو. هو ڪڏهن بہ خاموش نہ ويٺو. هن زندگيءَ ۾ ڪئين ڏونگر ڏوريا، سنگينيون سٺيون، هن ڪيترا اوڙاهہ اورانگيا پر خاموشي بيوفائي سندس لغت ۾ نہ رهي. هن لطيف سائين جي سٽ سٽ تي پاڻ بہ عمل ڪيو ۽ ٻين کي بہ ائين ڪرڻ لاءِ تلقين ڪندو هو. مطلب تہ هن جي ان قرباني تي سهڻي لطيف جو هي شعر ذهن تي اچي ٿو:

مٿي اتي منهنجي ڪوڙين هونِ ڪپارَ

تہ واريو واريو وڍيان، سِسيءَ کي سو وار.

تہ پڻ تند تنوار، تنهنجي مٿان مڱڻا.

پاڻ جواني کان آخر تائين پوري زندگي باضمير ٿي رهڻ ڪري پوري زندگي عذابن، اوسيئڙن ۾ گذاري، پر ڪنهن جي بہ آڏو نہ جهڪيو نہ آڻ مڃي. سندس دوستي جي وفائي جا ڪيترا مثال آڏو آهن.

سندس دل گهرئي دوست محترم غلام قادر پليجو صاحب جن ڪيس سنئو معاوضو ڏيئي ڪيس ننڍي ۾ پاڻ سان شريڪ ڪرڻ جي سندس آڏو درخواست ڪئي. پر پاڻ چيائين تہ پليجا صاحب تنهنجا قرب. آئون جڏهن پنهنجي بک، بيماري ڏسان ٿو تہ دل چوي ٿي تہ معاشي باهہ تي

چندو وجهڻ لاءِ توهان سان هائوڪار ڪريان. پر وري دل ڪان پڇان ٿو تہ نوڪري ۽ دوستي گڏ هلي سگهنديون؟ جواب نهڪار ۾ ملي ٿو. ان ڪري آئون نوڪري کي دوستي تان قربان ڪريان ٿو. دوستي کي نوڪري مٿان قربان ڪرڻ عيب سمجهان ٿو. مطلب تہ هن ڪڏهن بہ پنهنجو ملهہ نہ ماٺيو. پئسي، عيش، خوشحالي کي هن ٺڏا هڻي پيرين ڪري ڇڏيو. سڄي عمر اٽل ۽ مضبوط ارادي سان گذاري. صرف ان آسري تي تہ:

سگر سات سڏبا ۽ مظلوم گڏبا،
نوان ڳوٺ اڏبا ڇوڙي ڇانگ ڇڏبا،
نہ ظالم ڪري رهندا نہ مظلوم مرندا،
سياري نہ ٺرندا اونهاري نہ ٻرندا،
نہ محڪوم حاڪم نہ ظالم نہ بالم،
نہ ڪنهن ڪهر ۾ ماتم سکيو سارو عالم،
نہ وانگي ويڳاڻان نہ گهوٽن تي گهاٽان،
مان هوندس نہ هوندس سو پاٽا نہ ڇاٽان.

◈◈◈

جڏهان ڪر تيام، ساڃاهہ سپيرين جي

ڳوٺ ۾ رهڻ دؤران بنوري شهر جي سُريلي راڳي الهڏني خاصخيليءَ جي آواز ۾ هڪ وائي ٻُڌم، وائي ڇا هُئي، بس هڪ ڪيفيت هئي، جيڪا ڪنهن ٻئي جهان ڏانهن وٺي تي وئي. ۽ پوءِ روزانو رات جي پوئين پهر ۾ ان وائي جو ٻڌڻ عجيب معمول بڻجي ويو. وائي جا ٻول اجهو هي هئا: "جهانگياٽي اُٺ ۾ تون جهول، مڪ پنڻ جي منڊ اڇي وئي" اُن خوبصورت وائيءَ جو خوبصورت شاعر هو سيّد اڪبر. هي اڪبر شاهہ سان منهنجو پهريون ۽ آخري غائبانہ تعارف هو. ڇو تہ پنهنجي ان محبوب شاعر سان افسوس سندس حياتيءَ ۾ ڪڏهن بہ ملاقات نہ ٿي.

حيدرآباد اچڻ کان پوءِ هڪ ڏينهن فقير علي ڏني آدماڻي (جنهن هاڻي جروار سڏائڻ ڇڏي ڏنو آهي) جي هٿن ۾ هڪ مضمون ڏٺم، پڙهڻ کان پوءِ ڏاڍي سرهائي ٿي. اُهو مضمون پنهنجي ان محبوب شاعر سيّد اڪبر تي ئي لکيل هو، جنهن جي خوبصورت وائي آئون ڪنهن زماني ۾ رات جو دير تائين پيو ٻڌندو هئس. پوءِ تہ سيّد اڪبر سان هڪ نسبت جڙي پئي، اها نسبت سائين قادر بخش طالباڻي، سائين محمد رفيق جروار ۽ پ.ٽ. الف جي حوالي سان اجا بہ پختي ٿي ڇو تہ سيّد اڪبر ڪانسواءِ پ.ٽ. الف جي تاريخ ڪي مڪمل نٿو چئي سگهجي.

لاڙ جي ماجر واري علائقي سان لاڳاپيل سنڌ جو مشهور ۽ خوبصورت شاعر سيّد اڪبر بہ، شاعرن جي اهڙي سٽ جو ساٿاري رهيو آهي جن پنهنجي مادري ٻوليءَ ۾ پنهنجي تخليقن وسيلي،عوامي جدوجهد ۽ سياسي انقلاب جي صحيح ۽ سچي عڪاسي ڪئي ۽ پنهنجي خطي جي هڪ معتبر تاريخ جوڙي پاڻ کي ان ۾ سداحيات بڻائي ڇڏيو.

سنڌ جي هن خوبصورت تخليقڪار جو جنم پهرين فيبروري 1943ع تي ٺٽي ضلعي جي قديم شهر دڙي لڳ ڳوٺ در ملوڪ شاهہ ۾ ٿيو. سندس والد سيد الهڏنو شاهہ چڱو موچارو زميندار هو ۽ ڪيس پنهنجي ڳوٺ ۾ ”لکي محل“ نالي هڪ ڻاهوڪو بنگلو پڻ هو. سيّد اڪبر شروعاتي تعليم پرائمري اسڪول ڪانڌڙا لڳ در ملوڪشاهہ ۾ مڪمل ڪئي. انگريزي تعليم مڊل اسڪول دڙي ۽ جامع عربيہ هاءِ اسڪول حيدرآباد مان حاصل ڪئي، 1968ع ڌاري سنڌيونيورسٽي مان فرسٽ ڪلاس ۾ گريجوئيٽ ٿيو. آگسٽ 1962ع ڌاري ميرپور بٺوري جي پي. سي اسڪول ۾ پرائمري استاد مقرر ٿيو. 1972ع ۾ قائد استاد مرحوم جان محمد جمالي آل سنڌ پرائمري ٽيچرس ايسوسيئيشن جو صدر ۽ هي ان جو مرڪزي جنرل سيڪريٽري چونڊيو ويو. پ. ٽ. الف ضلع ٺٽي جو جنرل سيڪريٽري، تعلقي ميرپوربٺوري ۽ حيدرآباد ڊويزن جو صدر پڻ رهيو.

سيّد اڪبر شاعري جي شروعات 1960ع ۾ ڪئي. سندس پهريون ادبي استاد مولوي پروانو جتوئي هو.

سنڌ ۾ مزاحمتي تاريخ جي سرواڻي گهڻي ڀاڱي لاڙ جي حصي ۾ آئي آهي، جنهن ۾ شهيد دودي سومري ڪان ويندي دولهه دريا خان ۽ شاهه عنايت شهيد ڪان ويندي دڙي جي ذڪريا شهيد تائين جو پنهنجو پنهنجو تاريخي ۽ قومي ڪردار رهيو آهي. قلمي جهاد جي حوالي سان به هن علائقي جي شاعرن خوب ملهايو آهي. خليفو نبي بخش قاسم، حاجي احمد ملاح، ابراهيم منشي، محمد خان مجيدي ۽ سرويچ سجاولي ۽ سيّد اڪبر جهڙا شاعر ان ۾ برابر جا حصيدار رهيا آهن. جن پنهنجي پنهنجي دؤر ۾ پنهنجي پنهنجي حصي جو ڪم نهايت ايمانداريءَ سان انجام ڏنو.

سيّد اڪبر جيئن ته بنيادي طرح ڪيتروئي وقت عوامي تحريڪ سان سلهاڙيل رهيو. تنهنڪري سندس ڪلام ۾ عوامي جدوجهد وارو مزاحمتي پهلو مڙئي سرس نظر اچي ٿو. پاڻ قومي ۽ طبقاتي جدوجهد ۾ پختو يقين ۽ ايمان رکندڙ هو. سندس ڪلام عام مزدور، هاري، پورهيت ۽ مظلوم طبقي جي اهنجن جي ڀرپور عڪاسي ٿو ڪري، سندس نظم جا بند آهن:

هي سردار محنت، غريبن جي ڪائين،
ڀريو پيٽ پنهنجا، ٿا لانگون لڳائين،
ڏيو جيل دڙڪا، ٿا ڦهري ڪنبائين،
لٽيرا لٽيو هي، ٿا پنهنجو بنائين،
سندو ڏينگو ڏيري، ڪندو يار هل،
اجا چا هي آهي، ظالم جيئندا رهندا،
پيا هي وجن چا، ته پيا ايندا رهندا،
لحو آدميت، اجا پيئندا رهندا،
اجا ڪيسين توتي، ستم ٿيندا رهندا،
وڏي يار همدم، مچائي ڪا هلچل.

زمانو برابر سگھو يار ٿيندو،
ٻُکي ۽ ڏکي سڀ، وجي پار ٿيندو،
هتي يار هرڪو مددگار ٿيندو،
سکيا سڀ ٿيندا نہ لاچار ٿيندو،
نکي ان ۾ اکبر نکو ٿيندو افضل

ذاتي زندگيءَ ۾ ڪيترين ئي تڪليفن جي باوجود سيّد اکبر ڪڏهن بہ مايوس نہ ٿيو. سندس وايون ان جو مثال آهن، جيڪي يا تہ ماروي مان چيل آهن يا وري سيئي معنوري مان. جنهن ۾ سيّد اکبر اهو درس ڏيندي نظر اچي ٿو تہ هي ڏک ڏاکڙا ۽ اهنج سڀ عارضي آهن، آزادي جو سج اوس اڀرڻو آهي ۽ عمرن جا آزار ختم ٿيڻا آهن. جبلن جا جُهد ارادن ڪان ارڏا ۽ اڏول آهن.

ويڙهيچن جا وطن تي مٺا ڏين مانجهي،
ٿيندئي مزمان، صبوح يا ڪي سانجهي،
وتن نر ننگن تي، وڪاڻا وڪاڻا.

ڪيت سمورا بنجو سانگي،
ڪوٽ عمر جو جهوريو جهانگي،
ويڙهيچن تي وار نہ سهبا،
عمرن جا آزار نہ سهبا.

وائي جي سٽن ۾ اظهار ڪري ٿو:

جهانگياڻي اُٺ پر تون، جهول،
مڪ پنڻ جي مند اچي ويئي،
وندِ اچي تون ويڙهيچن ۾، قربن جا ڪچڪول۔
سون سريڪا سانگي اکبر، اونئڙا انمول،
مڪ پنڻ جي مند اچي ويئي.

سسئي جنهن سان سڱ ڪيو ٿو، آئون تہ اهوئي آهيان آري،

ڏونگر تو سان ڏاڍ ڪيا، پر، گهڙي نہ وڏڙئي گهاري،
تنهن جو سڏ سٽي مان آيس، ڪير سڏيندو توکي ڪاري،
هاڻي هي پنيور نہ ٿيندو، اڳ جيئن ڪنهن جو ماري.

تيز لڳن طوفان ڪيئن، پر پنهنجي لاٽ ٻري،
اوندهہ اڪبر چاڻ اڏاڻي، ڏائڻ جو ڏِس ڏِيل ڏري.

سنڌ ۾ سيّد اڪبر جي شهرت جا ٽي وڏا سبب آهن. هڪ عوامي احساس ۽ امنگن جي رنگ ۾ رڱيل سندس خوبصورت ۽ ولولہ انگيز شاعري جي شعلہ بياني ۽ ٻيو پ.ٽ.الف جي پليٽ فارم تان سنڌ جي استادن سان افسر شاهي جي بہ اڪيائي ۽ اقربا پروري واري روش خلاف فصاحت ۽ بلاغت وارين مزاحمتي تقريرن، جنهن ۾ هو پنهنجي وسيع مطالعي جي آڌار تي استادن جي همت ۽ ارادن کي آسمان جي اوچائي تائين پهچائي ڇڏيندو هو.

سيّد اڪبر، شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام جو وڏو پارکو ۽ درست پڙهندڙ هو ۽ اها سڃاڻپ، سندس شهرت جو ٽيون ۽ وڏو سبب بڻي. بهترين شارح جي حيثيت ۾ شاهہ لطيف جي ڪلام جي شرح پيش ڪرڻ تي ڪيس وڏو ڏانءُ هو. مختلف ادبي گڏجاڻين ۾ شاهہ عبداللطيف جي ڪلام تي ڏنل سندس ليڪچر لطيف شناسي تي تحقيق جي سلسلي ۾ وڏي اهميت رکن ٿا. ڪيس شاهہ عبداللطيف، شاهہ عنايت ۽ ٻين صوفي شاعرن جي ڪلام تي سٺي دسترس حاصل هئي، جنهن ڪري ادب ۽ فن جي دنيا ۾ سندس تحرير توڙي تقرير کي وڏو مان مليو.

مٿين ٽنهي خوبين سبب، سيّد اڪبر جتي بہ ويو سنڌ جي عوام ڪيس جيءَ ۾ جايون ڏنيون. ماڻهو مٽس موهجي پيا، اهوئي سبب هو جو ڪيس سنڌ جي تمام سنن دوستن جو هڪ وسيع حلقو نصيب ٿيو جيڪي پچاڙي وارن ڏينهن تائين ساڻس پيڙا رهيا ۽ اڄ بہ سندس پيغام کي ورجائيندا پيا رهن. سيّد اڪبر جي فڪري اڏام بہ تمام

مٿانهين آهي ڪيس جيتري عروض تي دسترس حاصل هئي اوتري چند وديا بابت بہ ڄاڻ رکندو هو. خيال ۽ بيان جي سٽرائي سان گڏ، ڪلام ۾ نزاڪت پيدا ڪرڻ لاءِ نوان نوان لفظ ۽ ترڪيبون ٺاهڻ سندس فن جو ڪمال آهي. اهڙا شاعر تمام گهٽ هوندا آهن، جن کي نظم سان گڏ نثر تي بہ مهارت حاصل هوندي آهي. سنڌ ۾ شيخ اياز کي نثر توڙي نظم تي وڏو هلڪو حاصل هو. سيّد اڪبر بہ جيترو خوبصورت نظم لکيو آهي اوتروئي بهترين نثر. مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپيل سندس مضمون ۽ ڪهاڻيون، نج ۽ سادي ڳوٺاڻي ٻوليءَ جي لاڙي لهجي جون بهترين عڪاس آهن جن ۾ سماج جي پيچيده مسئلن جي نشاندهي ۽ انهن جو حل ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي.
مختلف ادبي ۽ تنظيمي دوستن ڏانهن سيّد اڪبر جا لکيل خط ون يونٽ واري تحريڪ کان وٺندي پ.ٽ.الف جي تحريڪن جي هڪ معتبر تاريخ جي حيثيت رکن ٿا، جن ۾ سندس شاهڪار نثر پڙهندڙن تي سحر طاري ٿو ڪري ڇڏي.
هر ليکڪ وانگر سيّد اڪبر جي بہ خواهش هئي تہ سندس قوم ترقي ڪري ۽ جنهن معاشري ۾ هو رهي ٿو. سو مهذب معاشرو سڏائڻ جي لائق ٿئي. ڏک،مفلسي پرماريت ۽ جهالت وغيره جي پاڙ پٽجي وڃي ۽ هر ماڻهو آزاد ۽ خودمختيار ۽خوش ٿي آزاديءَ جون نعمتون ماڻي سگهي. هڪ لائق استاد جي حيثيت ۾ پنهنجي وسيع مطالعي، ٻوليءَ سان عشق ۽ ان جي مڪمل ڄاڻ جي آڌار تي سيّد اڪبر سنڌي شاعري جي بوڇڻ تي جيڪي خوبصورت ڇٽ ڇنيا آهن سي سنڌ جي ادبي تاريخ جو اڻمٽ حصو آهن.
خود دار ۽ پنهنجي پيرن تي بيهڻ وارو، آمرن اڳيان ڪنڌ نہ جهڪائيندڙ سيّد اڪبر 2003ع ڌاري ڪاتي'مان رٽائر ٿيو ۽ سٽت ئي 27 جون 2003ع تي هيپاٽائيٽس سي جي موذي مرض وگهي ڪراچي ۾ دم ڌڻيءَ حوالي ڪيو.

آ ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهہ مٺيا،

پـرمـون كـي اهـڙا مـڙس وڻـيـا،
جـي سـارو جـڳ جـاڳـائـي ويـا.

جڏهانڪر ٿيام، ساڃاهہ سپرين جي،
تڏهانـڪر تِنَ جيـترو، مورمَ وسريامِ،
اڱڻ روح رهيام، سڄڻ اوطاقون ڪري.

◈◈◈

اندر روح رهيام

مرشد لطيف جي اها سٽ سوچڻ تي مجبور ڪري ٿي تہ:

ماڻهو سڀ نـہ سهڻا پکي سڀ نـہ هنجهہ،
ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهہ اچي بوءِ بهار جي.

اهي ماڻهو ڪٿي ٿا نصيب ٿين. سون هزارن ۾ ڪو هڪ اهڙو هوندو، جنهن مان بوءِ بهار جي ايندي ۽ اهڙو تہ دل تي چٽجي ويندو. اهڙو تہ من ۾ پيهي ويندو، جڻ صدين کان ذهن جي شعور لاشعور ۾ سمايل رهيو هجي، جڻ تہ سوچن جي سلسلن جي پنڌ ۾ گڏوگڏ هلندو هجي، سدائين ساڻ هجي، ڪنو هجي. ”اندر روح رهيام سڄڻ اوطاقون ڪري“! اندر جي اوطاق جي مهمانن لاءِ بہ لکڻ اسان جي وس ۾ نہ آهي. سوبہ منهنجي محبوب سائين سيد اڪبر تي بنا ڪنهن حجاب، بنا ڪنهن جهجهڪ، بنا ڪنهن ادبي تڪڙم بازي جي اهو اعتراف ٿو ڪريان. ڪي ماڻهو، صفا چند ماڻهو اهڙا آهن، جن تي لکڻ مهل منهنجو وجود ڪنبي ويندو آهي. منهنجا هٿ لکڻ کان نابري واري ويهندا آهن. صرف ان ڪري تہ انهي ماڻهو سان منهنجو قلم انصاف بہ ڪندو؟ يا ان جي بي مثال محبت، پنهنجائپ، انسانيت، ماڻهپي، بي جگري، دلبريءَ ست سيل پچائڻ جي روايت، سيڻ سرهاڻ، ڪرڻ جي ريت، ڏرتي ۽ ڏرتي وارن سان محبت جي بي حساب قدرن جو آئون ڪاٿو ڪري سگهندس؟ اهيو منهنجي من جو الميو آهي. سانحو آهي،

جو اڄ آئون اهڙي منهنجي من تي راڄ ڪندڙ محبوب صفت ماڻهو تي لکڻ ويٺو آهيان تہ لفظ رسي ويا آهن. جملا پر ڪري اڏامي ويا آهن. حوصلا خطا آهن، عقل ويران ۽ پڙپانگ آهي. ڪا وڃا وس ۾ ناهي تہ سيد اڪبر جو نوحو ڪيئن لکان؟ ڪيس کي مرحوم ڪيئن لکان؟ اسان جي مِئل زندگين جيئارڻ وارو اسانجي برپٽ ۾ ٻنين جهڙين دلين ۾ محبت جا گل پوکڻ واري سيد اڪبر کي مرحوم ڪيئن لکان؟ جنهن جيئڻ جو ڏانءُ ڏنو، جنهن انسانيت جا سبق ڏنا. جنهن لطيف مرشد جو بيت ائين پڙهيو جڻ لطيف سائين پاڻ پيو پنهنجي ڪوتا مالڪوس ۾ ڳائي، ڪا وائي (اڪيون مينگهہ ملهار صورت تنهنجي سڀ جڳ موهيو) سارنگ ۾ پيو سٽائي ۽ دليون پيو گهائي. دلبرجا ديدار، اکين جا اوصاف پيو اجاگر ڪري.

بيوسي انساني بيوسي جو هي مقام، جتي موت محبت ڪندڙن جي وچ ۾ حائل هجي، اتي انسان جيڪو اشرف المخلوقات آهي. دنيا تي حاوي آهي. اهو بيوس ۽ لاچار آهي. جيئن اڄ دنيا جا تمام وڏا ڊاڪٽر ايران جي انهي معصوم ۽ زندگي لاءِ تڙپ رکندڙ جاڙين ڀيٽن کي الڳ ڪرڻ جي بي انتها ڪوشش باوجود ناڪام رهيا ۽ انهن ڊاڪٽرن جي دل تي ڇا گذريو هوندو، جيئن ان جو اندازو لڳائڻ جي ڪٽ ڪانهي. تيئن سيد اڪبر جو لاڏاڻو اهل دل ۽ سندس محبت جي درميان سيراب ٿيندڙن لاءِ وجود کي ڏوڏيندڙ سانحو آهي.

1973ع جو زمانو آهي، ميرپور بٺوري ۾ ماستري جي ٽريننگ پئي هلي، سنڌ جو ويٽنام بٺورو، ڪامريڊ، اديب عام جام پيا ڦرن، ڪافي نوان دوست ٿيا. جن سان شعوري سفر جا اهم ڏاڪا طئي ڪياسين. روز ڪچهريون قومي گيت شير خان لنڊ جا، اياز جي انقلابي شاعري ڪاليج جي هاسٽل ۾ ٻرندا رهيا. اسماعيل سوهي جون هجت ڀريون ڪچهريون، پٽر سنڌي جا ڊامينيٽيڊ قسم جا ليڪچر، عوامي تحريڪ جو تمام سرگرم ڏؤر، فاصل راهو سان ملاقاتون، "صبح ٿيندو" ڪتاب جڻ ڪو تمام اهم دستاويز هجي. ان جا ڪلاس، آئون ادب جي دنيا

سان رغبت رکڻ وارو ماڻهو، ڪامريڊن جي ڪچهرين کان بور ٿيندو هئس تہ سائين غلام حسين رنگريز، عبدالفتاح ميمڻ يا وري بنوري جي بهترين ڪهاڻيڪار ساحر پريمي سان وجي، ادبي ڪچهري ڪندو هئس، پر جڏهن سيّد اڪبر سان ملاقات ٿي تہ سندس ياري جي بنتڻ ۾ ٻڌجي ويس. سائين عبدالله خان اوٺو هيڊ ماستر هو پرائمري اسڪول جو، ان وٽ ويٺو هئس تہ هڪ سفيد ڪپڙن ۾ ڪارن پونئرن وارن سان خوبصورت شهپر پنهنجي مخصوص لوڏ ۽ ڪوڏ سان اندر آيو. پنيان ڪافي همراه هئس. سڃاڻ ٿي تہ اتڻ وقت ٻانهن ۾ هٿ، بنوري جي ڪير پٽي چانهہ جي مشهور بنگالي هوٽل تي ويناسين تہ وجي سج لٿو، همراهہ ايندا رهيا، چانهہ ايندي رهي، شير خان لنڊ جا چرچا، اڪبر جون ماڪي رس جهڙيون مٺيون ڳالهيون، وقت جي احساس کان سواءِ جڏهن اٿياسين تہ ڇڻ صدين کان سڃاڻون هجون. پوءِ سيد اڪبر جي ياري منهنجي رهنمائي ۽ رهبري جو سبب بڻي. خاص ڪري شاهہ لطيف تي ڪچهري، شاهہ جو سيّد اڪبر حافظ هو پر روايتي فقيرن وانگر بيت نہ پڙهندو هو، وقت صورتحال پسمنظر ڏسي جڏهن بيت ٻڌائيندو تہ بيت جو مقصد، حسن، شاعري جو چس، دل تي هميشہ لاءِ نقش ٿي ويندو. تحريڪ رسالي ۾ سيّد اڪبر ڪافي ڪم ڪيو. ڪيس ادب جي معيار ۽ شاعِري جي تمام سٺي پرک هئي. جڏهن سياسي رُت سندس من کي پانءِ نہ پيئي، سنڌي عوام تحريڪ جنهن لاءِ سيّد اڪبر تمام گهڻو پاڻ پتوڙيو هو، پارٽي جي بنيادي نيٽ ورڪ ۾ سندس وڏو هٿ هو، اڄ بہ عوامي تحريڪ جا سرگرم اڳواڻ بنيادي طرح سيّد اڪبر جي محنتن ۽ دوستي سبب پارٽيءَ ۾ آيا. سيّد اڪبر پارٽي لاءِ سڄي زندگي جون خواهشون حسرتون، جمالياتي ذوق جي قرباني ڏيئي هڪ اٽڪ ورڪر، بنا ڪنهن عهدي ۽ مرتبي جي رات ڏينهن ڪم ڪيو، جڏهن سنڌي عوامي تحريڪ کي ملڪي سطح تي پاڪستان عوامي تحريڪ جو نالو ڏنو ويو تہ سيّد اڪبر پنهنجن ويجهن دوستن سان وڏي ڪوشش ڪري شير خان لنڊ جي ڳوٺ ۾

ويهي دستاويز لکيا، سائنس گڏ ڪافي دوست هئا پر پارٽي ڪانفرنس ۾ جڏهن اختلاف جي اظهار جو وقت آيو ته صرف 11 دوست وٽي سيّد اڪبر پارٽي کي الوداع، الله واهي ڪيو. جن ۾ شير خان لنڊ، اسماعيل سوهو ۽ ٻيا دوست شامل هئا. سندس پيارا دوست ڊاڪٽر فيروز احمد خواجه، ڪامريڊ لڪانو ڀرائي وارا اڳيئي نڪري چڪا هئا. اهو سيّد اڪبر جنهن سياسي مقصدن، انقلاب ۽ سنڌ جي آجپي جي خواب جي ساڀيان لاءِ نوڪري داءَ تي لڳائي ۽ ضلعي بدري، پگهارون بند ۽ وڏيرا شاهي جي چغلين جو شڪار ٿيندڙ سيّد اڪبر ڀُري پيو. نظرياتي محل ڊهي پيو ته شخصيت کي ڪرچيون ڪرچيون ڪري ميڙڻ وڏي دل گردي جي ڳالهه آهي. سيّد اڪبر سچار، سچيت، سگهاري سوچ رکندڙ سياسي ڪارڪن هو، انقلاب سندس ايمان هو، اهو پنهنجي پارٽي جي ٽٽڻ ۽ نظرياتي تبديلي تي تمام گهڻو دلشڪسته ٿيو ۽ پوءِ تڪڙو مٺس دل جي تڪليف جو مسئلو پيدا ٿيو. پوءِ سيد اڪبر جو جمالياتي حسن جو چُپ وڻندڙ شاعر ۽ موسيقي سان محبت جا انبار اٿلي پيا. لطيف جو اڳئي عاشق، وري جو موسيقي سان لنئون لڳس ته بنوري ۾ راڳ جي چاڻو ماڻهن سان محفلون، ڪچهريون استاد محرم شيدي، مارو شيدي ۽ بنوري ۾ اڪبر ملي ۽ سائين علي محمدخاصخيلي ملي ويو ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ لطيف تي ڪچهري پيئي هلندي، سنڌ جو تمام سريلو راڳي استاد محمد جمن جو شاگرد علي محمد خاصخيلي به شاهه لطيف جي بيتن جو وڏو ذخيرو دل ۾ سمائي رکندو آهي. هڪ ڏينهن بيت ٻڌايائين جو مون اڳ نه ٻڌو هو.

جيڪر ٿيان پونءِ، واري جا واٽن جي،
مٿان لنگهن مون، ڪيچي قطارون ڪري.

پوءِ ته اڪبر شاهه لطيف جي بيتن جون سنگهرون لاهي وڌيون، سندس هڪ وائي علي محمد خاصخيلي ڏاڍي سُني ڏن ڏاهي عام جام محفلن ۾ ڳائي داد حاصل ڪندو هو.

جهانگياڻي اٺ پر تون جهول
مک پنڻ جي مند اچي ويئي
پنّي پنهواري پاپي ويئڙا
رلي آيا جي رول
مک پنڻ جي مند اچي ويئي.

ڪنهن دوست اڪبر تي تنقيد ڪئي تہ سندس شعر ۾ رومانس ناهي، صرف انقلاب ۽ وڙهہ وڙهان (ڏيهہ ايا ڪيا ڏاتا ووء) وانگر، سيّد اڪبر شعر لکيو (جواني او جاني جهليو ڀور آهي) ان جو هڪ شعر آهي.

چٽي گل ويندا، براقي جا پورل
چري چت ٿيئڙي صفا چور آهي.

مون چيو سائين چا ٿيو آهي؟ صفا سيڪسي ٿي پيا آهيو، چئي بابا سڄي حياتي انقلاب، وٺ وٺان، خشڪ ۽ رُکي زندگي ۾ مري ويا آهيون. هاڻي تہ جواني بہ اچي پڪي ٿي آهي. ڪجهہ جذبن جا جولان تہ ظاهر ٿيندا. مون کي پڪ ٿي تہ سيّد اڪبر جي مزاج ۾ انهي دوست جي تنقيد جو جوابي جوش چوليون پيو هڻي. اکين مان ٽانڊا پيا نڪرن جلالي ڪيفيت طاري هئي.

بس ٻانهن ۾ هٿ وڌائين "اٺ تہ هلون، هتي وينا رڳو گپ شپ ڪريون، هلون ٿا ڳوٺ، "چير" سائين ڪجهہ ڪم آهي، چئي بابا ٻنوري ۾ وري توکي ڪهڙا ڪم، هل استاد منظور علي خان تي مضمون لکيو اٿر تو ڪان سواءِ ٻيو ڪير سمجهندو، ان فقيراڻي رمز کي، بس هل اٿي، ڪير جواب ڏئي، موسيقي جو تمام گهڻو شوقين هو، استاد منظور علي خان، استاد محمد جمن جو مداح هجي، سٺو ڪافي، ڪلام ڳائيندي ٻڌندو تہ سيّد اڪبر ٻجرندو پيو ۽ خوبصورت ادا سان داد ڏيندو ۽ پر ۾ وينل ڪين اشارن ڪناين ۾ واهہ واهہ وينو ڪندو. "ڪيئن؟" سندس ڳوٺ ٻنوري کان دڙو روڊ تي سر نالي تي لتاسين سچ لهڻ ۾ ڪي پل هجن، دڙي شهر وٺان سچ الاهي لالاڻ

ڪئي، سيّد اڪبر سان سمر نالي جي ڪپ تان ڪچهري ڪندا ميل ڪن تي ڳوٺ ڏانهن وڃون پيا. جڳ جهان جا ذڪر، رجب علي ”ضيا“ اسان جي ڏڙي جو دوست، مرحوم نجم ميمڻ جا ڳڻ ڳائيندا دڙي شهر ۾ پٽڪو ٻڌي پلي گهوڙي تي چڙهي اچڻ، ملاڪڙا ميڙا ڏسڻ. ڪوٽ عالم جو شهزادو سيّد اڪبر جي سنگت ۾ آيو ته اڄ تائين مست ملنگ، قومي ورڪر تي جهر جهنگ آجپي جا پيغام ڏيندو وتي، راهون ڪٿي الڳ هجن، پر فراخدلي جو سيّد اڪبر پيڪر هو، سڄڻ ماڻهن لاءِ اڪبر محبت ۽ احترام برقرار رکندو ايندو. شير خان لنڊ لاءِ محبتون، اسماعيل سوهو، ابراهيم جي ارڏاين جو ذڪر محبت ۽ تمام پنهنجائپ سان، يوسف ڪيڙانو، عارب ڪيڙاني جي سنگت جا ذڪر، مشهور ڪهاڻيڪار پرويز جي نازڪ مزاجي، نفاست ۽ حسن پرستي جا ذڪر ۽ سيّد اڪبر پنهنجي مخصوص ٽور ۾ ٽلندي ٽهڪ ڏيندي ٻٽوري جي تاريخ دهرائيندي اچي ڳوٺ پيڙا ٿياسين. سامهون هڪ الم شريف لڳل هو، پر تمام پراڻو ۽ شهيد ٿيل حالت ۾. الم شريف جو ڏيک تمام اپرو هو، چيم اڪبر هي الم شريف ڪنهن جو آهي، چيائين اڙي چريا جهڙا پاڻ غريب تهڙو پنهنجو الم شريف به غريب. جهڙا اسان جا حال تهڙا اسان جي الم جا. بس ياد ڏيارئي. هفتي اندر وري ٺا نئون لڳايون. ڪچي اوطاق هڪ ڪمري جي اڳڻ تي ڪٽ وڇيسين. پاڻي ڪٿي آيو. ٻجلي ويجهو ويجهو ڳوٺن ۾ ٻري پئي پر اڪبر ڳاڙهو لالٽين لوڏيندو آيو. ڪجهه خط، ڪي شعر ۽ استاد منظور علي خان تي هڪ مضمون، مون مضمون پڙهيو پاڻ وري گهر ڏانهن ويو. مضمون پورو ڪيم، هڪ خط به پڙهيم، شاعري به. ٽيستائين چانهه ڪٿي آيو. ها راءِ ڏي مضمون تي؟ چيم نصير مرزا چوندو آهي سيّد اڪبر لفظن جو سونارو آهي. لفظن جو گهاڙيٽو، تنز استعمال، تحرير يا تقرير ۾ تون ڪري ڇاٽين ۽ استاد منظور علي خان تي سٺي شيءِ لکي اٿيئي. ٽهڪ ڏنائين چئبو ڪانه وٺيئي؟ چيم ”نه بابا زبردست لکيو اٿئي پر استاد اڃان ڪجهه وڌيڪ لهڻي“ پوءِ اهو وري

تون لکجانءِ نہ! تون تہ موسيقي تي سٺو لکندو آهين، ”چيم“ تہ نہ هي
پلي شيءِ آهي. چي يار تون استاد محمد جمن تي واهہ جو پيپر لکيو
آهي. راڳن جا نالا تہ ابا شرط ڦٽائي ڇڏيئي“ چيم ”فياض ٻرڙو چئي ٿو
”موسيقي تي اهڙو ٿو لکين جهڙو ميراثي هجين“ وڏا ٽهڪ ڏنائين
کلي کلي کيرو ٿي پيو. ٽيپ رڪارڊ تي منظور علي خان جي محفل
ٻڌيسين محمّد جمن، علي محمّد خاصخيليءَ مطلب سنگيت ٻڌي رڄ
کياسين.
مون ڳالهہ ڇيڙي سرڪار، هاڻي تہ مند ٿي وڃي، ڪي هٿ ڳاڙها ڪر،
ڪي موڙ ٻڌ تہ مزو اچي“ هٿ ۾ گولڊ ليف جو اڻ دڪيل سگريٽ
جهلي ڪش هنيائين (دل جي تڪليف بعد سگريٽ جي منع ٿيل هيس
پر اڻ دڪيل سگريٽ هٿ ۾ جهلي عادت ضرور پوري ڪندو هو). مون
ڪليو ڇو پلا ڇو ٿو ڪلين؟ چيم ”اڪبر شيخ اياز جو نقل تہ نٿو
ڪرين، شيخ اياز بہ ائين سگريٽ جهلي اڻ دڪيل سگريٽ جو اجايو
استعمال ڪندو آهي ”حيران ٿيو“ نہ نہ سچي ٻڌاءِ ير واهہ جي ٻڌايئي
مون کي خبر ناهي تہ اياز بہ ڪو ائين ڪندو آهي، آئون مڙيئي
پنهنجي منهن، اياز وڏو ماڻهو آهي اسان فقير، ان سان ڪهڙي ريس
ڪبي، پر ڏاڍي ٻڌايئي ”ڪلياسين ۽ سگريٽ کي مروڙي اڇل ڏنائين.
مون وري اصل ڳالهہ ڇيڙي چيائين ”دلبر درس ڪم سچو جڙي آيو
آهي، پر دشمني ٿي پيئي آهي، پرين ڏر ۾ ڏڦيڙ آهن اسان سڄي
زندگي رڳو انقلاب، آزادي ڪندي ڪندي رڄ ۾، رلندا رهياسين، پر
اهو بہ چڱو ٿيو، وڏا تجربا مليا. وڏا واسطا مليا. سنگتون، هاڻي اچي
ڪجهہ دلڙي جو بلو ڪيو ائتون، ڪٿي وڃي انگ اڙيو آهي. ڳالهہ بہ
سوڙهي ڪئي سين. هڪڙا متي ڦريل ماڻهو ڳچي ۾ پئجي ويا آهن.
پر سگهو ڪجهہ نہ ڪجهہ ڪبو. هاڻ جهلو ناهي، پاڻ بہ صفا لوهہ لڳا
پيا آهيون. لڳي جو ويئي تہ پوءِ ”ڪلين ڪنديون وچ ۾،“ جيئن مينهن
ڪندي پور دل وراڪا دوست جا سمجهين ڪونہ؟ هل پنهل پوءِ بہ
جيڪو بہ ٿيو. سيّد اڪبر جي شادي ٿي. سنگت وڏا وڙ ڪيا، باقاعدي

مورچا نهيا ۽ سنگت چوڪي ڏني خير ٿيا. سيّد اڪبر محبوب ماڻهو ته زندگي ۾ وري رونقون، سنگتون، ڪل چرچا، پوڳ، سيّد اڪيئي جنهن هنڌ موجود هوندو هو ته اُتي ميلا متل هوندا هئا. غلام حسين شوري جي هوٽل هجي، پرويز جو ڪپڙي جو دڪانُ هجي، علي ڪڇي جي هوٽل هجي، نور محمّد زنئور جو دڪان هجي، سنگت سيّد اڪبر تي عاشقن جا ولر لامارا ڏيندا رهندا. سدائين ڪچهري جو ڪوڏيو، جنهن محفل ۾ ويهي ته گفتا اهڙا ٻڌبا جو زندگي ياد رهن. چرچا، پوڳ، وري جي وڏيرو عثمان چانهيو به هجي، جان محمّد ڪاڙڪ پوءِ ته دل نه چوندي ته ڪچهري ڇڏجي. اڪبر کي سڀ دوست وڏي عزت ڏيندا هئا. ڪيڏا جهيڙا جهٽا هجن يار ڪاوڙيل هجن پر اڪبر گڏي ويهاريو وينو هوندن.

منهنجي نوڪري ڳوٺ ۾ ٿي ته ملڻ گهٽ ٿيندو هو. منهنجي ناچاڪائي جو ٻڌي هو ايندي ويندي ڪان پڇندو. ابا اسان جي يار جي طبيعت ڪيئن آهي. سلام محبتون، ملياسين ته ڪچهري ۾ وڏا اعتراف ٿيندا، وري استادن جي تنظيم ۾ سرگرم ٿيو سو به اهڙو جو سدائين استادن جي ميڙ ۾ ولرن سان گڏ، ان ڪري ڪجهه سنگت ڪان ڇٽو ٿي ويو هو. تنظيم کي وقت وڌيڪ ڏيڻ لڳو. هڪ دفعي جهمپير آيو ته رسي پيو. اسان جا ڪجهه دوست سندس مخالف گروپن ۾ سرگرم هئا. ورڪ پيو ڪري، استاد ليبر گڏ، مون پنهنجي جهڳي جهڙي ماڙي مان هيٺ ڏٺو ته هڪ جيپ بيٺي، ڪليل جيپ پر سيّد اڪبر وينو آهي. لهي ويس هيٺ جيپ مان لٿو مليو پر ڪاوڙيل ڪاوڙيل چيم ”هل متي ته چانهه پيئون ڪچهري ڪريون“ چيائين ”نه ڪونه هلندس، تو سان ڪاوڙيل آهيان تنهنجي ويجها جيڪي دوست آهن سي اسان جي مخالفت ٿا ڪن تون انهن کي پارت به نٿو ڪرين“ چيم ”اهو انهن جو جمهوري حق آهي باقي آئون پ.ٽ.الف جي ليبر سان نه پر پنهنجي يار اڪبر سان ملڻ آيو آهيان“ نڪو تنهنجو تنظيمي مخالف آهيان ”پر هينئر آئون سيد اڪبر هوندي به پ.ٽ.الف جو ماڻهو

آهيان، تنظيم اسان جي رت ست جو ثمر آهي ان ڪان آئون الڳ ناهيان تيستائين ساٿس ڳڌ ڪجهه جذباتي يار باهوڙجي پيا. ”فلاڻو تنهنجو دوست، اعظم گوپانگ، غفور ڪڏائي، نور محمد شورو، تنهنجو پٽ اسماعيل سڀ اسان جي خلاف ڪم ڪن ٿا ۽ سيد اڪبر سان ڳالهائڻ بہ نہ ڏنائون جيپ اسٽارٽ ڪري هلڻ لڳا. پهرين پيرو اڪبر هٽ بڌي رڪائي سان موڪليو. مون سوچيو تہ هي جيڪي تنبور ڪش قسم جا ماڻهو آهن. اهي حقيقت کي ٽوڙي مروڙي جانب جدا ڪري ڇڏين ٿا ۽ اهو ساڳيو غفور ڪڏائي ۽ منهنجو پٽ اسماعيل هن پ.ٽ.الف جي چونڊن ۾ سيد اڪبر سان جڏهن ٿي بيٺا ۽ وس سارو سندس ڀرپور مدد ڪيائون. پر ان تنبور ڪش گروپ سيد اڪبر جي اهڙي مخالفت لڪئي ڇڻ ڪا وڏي دشمني هجي.

بس وقت جي جنڊ ۾ پيسجندي پيسجندي اسان ڪٽي ڪٽي لڙهي ويندا آهيون. هاڻي سيد اڪبر رٽائر ڪيو تہ وقت ئي نہ گذريو هو، چيم هاڻ ڪا روح رهاڻ ڪندس. سندس پٽ عبداللطيف شاهہ جنهن تي شاهہ لطيف جي محبت ۾ نالو رکيو هئائين ۽ عبداللطيف لاءِ هڪ ڊيڊ ٺهرايائين جنهن جونالو ڪراڙ ڊيڊ رکيائين اها بہ ڏسندس، ساٿس ملهايل شام ۾ بہ تمام گهڻي مجبوري سبب شريڪ نہ ٿيس. استادن جي ٽريننگ سبب قابو ٿيل هئاسين، واپس ٿياسين تہ اخبار ۾ پڙهيم تہ سيد اڪبر اسپتال داخل آهي، وري يوسف سندي آيو تہ ڏاڍي ڏکائتي خبر ٻڌايائين تہ همراهہ کي ”هيپاٽائٽس سي“ ٿي ويئي آهي. منهنجو هاڻ هجي پيو، ڇوڻ ڪان ڇٽ هوندي بہ دل ڏاڍو تانگهيو تہ پر ڪري اڏامي وڃان سندس اخباري فوٽو ۾ ٻانهون اڀيون ڪريو ستو پيو هو، اسپتال بستري تي، وري خبر آئي تہ واپس ڳوٺ پهچي ويو ۽ چند ڏينهن ۾ منهنجو ياءُ نٽي مان آيو روئٽهارڪو ٿي چيائين ادا! اڪبر شاهہ گذاري ويو، مون تي وڄ ڪري. فياض کي ايڏو پريشان مون نہ ڏٺو ”نٽي ۾ ابراهيم مليو چئي پيو 12 بجہ دفنائيندا. آئون تڪڙو وڃان پيو. پوءِ ٻڌائڻ وس ۾ ناهي، ڪيڏو درد جو درياءُ وهيو

منهنجي عجيب ڪيفيت آهي ڪنهن بہ پياري جي موت ۾ شريڪ نہ ٿي سگهندو آهيان، سائين جي. ايم سيّد جو بہ ڪانڌي ٿيڻ جي ست نہ ساري سگهيس. وري سن وڃڻ جي همت نہ ٿي. هن سال صرف نياپي ڏيڻ جيتري دير سائين جي مزار تي حاضري ڏيئي وري موٽي آيس.

اعظم گوپانگ سيّد اڪبر جي فاتح ڪري آيو احوال ورتم، ڪراڙ ڏيندي ڏسي آيو. عبداللطيف شاهہ ۽ ٻين ٻن ننڍن شهزادن سان ملي آيو. مون سوچيو جڏهن همت ٿيندي، ڪجھ درد جهڪو ٿيندو تہ سيّد اڪبر جي ڪکن تي پيرو ڪبو. شاهہ عبداللطيف سان ملبو. ڪراڙ ڪپ تي ويهي پار ڪڍي نوحا پڙهبا، ماضي جي محبت جا ماتم ڪبا. سيّد اڪبر جي ويجهن سرندي وارن يارن ڪي سندس ڪلام ۽ سندس خطن جا ٻہ ٽي واليوم آهن، مضمون آهن، انهن ڪي ڇپائڻ لاءِ جتن ڪرڻ ڪپن. اها اميد يوسف سنڌي ۾ وڌيڪ رکي سگهجي ٿي.

ڏونگر پونئين ڪير، سڄڻ ميخون ڏونگرين،
اهڙا سيڻ سڌير، ڪين لهندين ڪي ٻيا.

سيّد اڪبر شاهہ، لطيف تي جيڪي تاريخي ليڪچر ڏنا ۽ تقريرون ڪيون اهي دل تي چٽيل آهن. نام نهاد عوامي حڪومت هجي يا فوجي ڊڪٽيٽر ضيا جو دؤر اڪبر شاهہ لطيف جي قومي ۽ عوامي موقف کي اهڙي سنّاءَ ۽ وقت سر بيان ڪندو جو شاهہ لطيف جو ڪلام روح جي پاتال ۾ پيهي ويندو، مشهورعوامي دؤر ۾ ڪافي قومپرست اديب شاعر قيدن ۾ حياتي گهاري رهيا هئا. ابراهيم منشي، طارق اشرف، رسول بخش پليجو، شاهہ محمد شاهہ، سائين جي.ايم. سيد تہ هونئين قيد ۽ بند ٻولي ڪنيو هو. اسان ادبي سنگت طرفان ضلعي ٺٽي ۾ زبردست ثقافتي فنڪشن ڪيا. ٺٽي ۾ شاهہ جي ورسي وري جنگشاهي ۾ ساوڻ رت جي اها شاهہ لطيف جي ورسي جهمپير ۾ شاهہ لطيف جي ڪلام تي پروگرام سيّد اڪبر جنگشاهي ۾ اسٽيج تي صدارت لاءِ وينو هجي، خاص مهمان جڳ مشهور عالم ڊاڪٽر فيروز احمد ميمڻ هجي. فنڪارن ۾ محمد جمن، عابده پروين، زرينہ

بلوچ ۾ ٻيا ڪئين فنڪار هجن ان ڏينهن اڪبر ديسي سيٺن جي ڪِتن ڪرتوتن تي هي شعر پڙهيو ۽ تشريح ڪئي ته سچو پنڊال تاڙيون تي ويو.

جي سي لوڙائو ٿيا جنين سندي ڏير،
هي ماروئڙا فقير، ڪنهن در ڏيندا دانهن.

اهي قوم جا ليڊر جن ڪي هنن ماڻهن ووٽ ڏيئي مٿي موڪليو اهيئي ڦريندڙ ۽ ظلم ڪندڙ ٿي پون ته پوءِ هي غريب ماڻهو ڪيڏانهن وڃن، ڪنهن وٽ دانهن ڏين، پر وري مرشد لطيف ان جو علاج ڏسي ٿو ان جو ترياق ٻڌائي ٿو:

جي سي لوڙائو ٿيا، جنين پر رهن،
پوءِ مارو منجهه ٿرن رهي رهندا ڪيترو؟

پوءِ هي ماروئڙا، سانگيئڙا چپ نه ڪندا، بس به نه ڪندا پوءِ جهيڙو ٿيندو پوءِ حساب ڪتاب ٿيندو. اهڙا ڪيئي، جذباتي ۽ تز سيّد اڪبر جا خطاب مايوس، دلين ۾ ساهه وجهي ڇڏيندا هئا. اڄ اهي لفظ رنل آهن. اهو دلبر اسان دوستن، يارن ۽ پنهنجن کان پري ٿي ويو آهي، سندس ٻول هوائن ۾ تحليل ٿي ويا آهن. پر دلين ۾ نئين سر سرجن ٿا. اهي رنگ ضرور لائيندا.

◈◈◈◈

قربتون ۽ فاصلا سيد اڪبر سان گڏ گهاريل ڪجهه گهڙيون

سيد اڪبر سان منهنجي دوستي 1962ع جي لڳ ڀڳ ٿي جڏهن آئون اڃا اٺين ڪلاس ۾ پڙهندو هئس. ٻاراڻي ادب کان ٽپي ادبي دنيا ۾ داخل ٿيڻ جي جاکوڙ ۾ لڳل هئس. منهنجا مضمون ۽ ٻين ٻولين مان ڪهاڻين جا ترجما روزانه عبرت ۽ ٻين اخبارن جي ادبي صفحن ۾ شايع ٿيڻ لڳا هئا. پر اڃا ڪنهن ادبي رسالي ۾ لکڻ جي لائق ڪونه ٿيو هوس. ان وقت ميرپور بٺوري ۾ سنڌي ادبي سنگت جي شاخ قائم ٿيل هئي. جنهن جو روح روان پٽر سنڌي ۽ ڊاڪٽر قمر هئا. سيد

اڪبر بہ انهن ڏينهن ۾ ميرپور بٺوري جي پي. سي اسڪول ۾ پرائمري ماستر مقرر ٿي آيو هو ۽ پٽر سنڌي سان لهہ وچڙ ۾ اچڻ سبب هن جو سياسي ۽ ادبي شاگرد بڻيو هو. منهنجو ڳوٺ هونءَ تہ تعلقي سجاول ۾ هو، پر فاصلي جي لحاظ کان ميرپور بٺوري کي وڌيڪ ويجهو يعني فقط پنج ميلن جي پنڌ تي هو. سجاول ۾ سنڌي ادبي سنگت جي شاخ ڪانہ هئي ۽ نہ وري ڪو اهڙو ادبي ماحول هو. ان ڪري منهنجي ادبي چڪ ميرپور بٺوري ڏانهن ٿي. پهرين تہ پٽر سنڌي سان واقفيت ٿي، پوءِ هن جي ڪري ٻين دوستن سان بہ، پر جنهن شخص سان وڌيڪ ويجهڙائپ ٿي اهو سيد اڪبر هو. اصل ۾ هن جي شخصيت ايتري من موهيندڙ، پياري ۽ ڪشش ڀري هئي جو ماڻهو پاڻ ڇڪجي هن ڏانهن ويندو هو. دل جو صاف، منافقي کان پري ۽ سنئون سڌو ماڻهو جيڪو هر ڪنهن کي پيار ڪندڙ هو. اهي خاصيتون مون تمام گهٽ، ڪن ڳاڻ ڳڻين ماڻهن ۾ ڏٺيون آهن. اهڙو ماڻهو سياست ۾ ڪيئن آيو ۽ ڪيئن هلي سگهيو. اها ڳالهہ آئون اڄ تائين سمجهي ڪونہ سگهيو آهيان، منافقت سان ڀريل ماحول ۾ پاڻ بچائي هلڻ ۽ برداشت ڪرڻ لاءِ دل گردو کپن. تڏهن تہ هن پاڻ چيو هو:

منهنجي سوچ طاقت، ڪسي ويئي بہ مونکان
تيو مان اڪيلو، آهيان دل گجي وارو.

انهيءَ ماحول ۾ سيد اڪبر پنهنجي چواڻي:

مان تہ چڙهان ٿو پل پل ڦاهي

1964ع ۾ منهنجي پهرين ڪهاڻي ماهوار روح رهاڻ ۾ شايع ٿي ۽ منهنجا ليکڪ بنجڻ جا سپنا ساپيان ٿيا، منهنجي ان خوشيءَ ۾ سيد اڪبر بہ شريڪ هو. انهن ڏينهن ۾ جمال ابڙو سجاول ۾ جج هو. سنڌي ادبي سنگت ميرپور بٺوري طرفان جمال ابڙي سان شام ملهائي وئي هئي. ان پروگرام کي هلائڻ لاءِ اسٽيج سيڪريٽري سيد اڪبر هو. جتي مون پهريون ڀيرو اسٽيج تي اچي جمال ابڙي تي لکيل پنهنجو ننڍڙو مضمون پڙهيو هو ۽ منهنجون ٽنگون ڏڪي رهيو

هيون، جڏهن تہ سيد اڪبر وڏي اعتماد سان ڳالهائي رهيو هو.
هي اهو زمانو هو جڏهن لاڙ ۾ فقط سارين جي پوک ٿيندي هئي ۽ اڪثر گڏر جي مرض سبب پوک تباهہ ٿي ويندي هئي. لاڙ جا هاري توڙي وڏيرا غربت ۾ بک جا سٽيل هئا. اسين بہ پنج سئو ايڪڙ زمين هوندي غريب هئاسين. نيٺ تنگ ٿي 1965ع ۾ ڏهہ ايڪڙ زمين پنجاهہ روپيا ايڪڙ جي حساب سان وڪڻي ڪوٽڙي شهر ۾ اچي رهياسين. جتي بابا وڪالت شروع ڪئي. 1965ع کان پوءِ بہ ڪڏهن ڪڏهن سيد اڪبر سان ملاقات ٿيندي هئي. پر پوءِ هو عوامي سياست ۾ گهڻو سرگرم ٿي ويو ۽ اسان جون ملاقاتون گهٽجي ويون. هو جنهن سياسي تحريڪ سان لاڳاپيل هو ان جي ڪيترين ڳالهين سان مون کي اختلاف هو، شايد هڪڙو اهو سبب هجي، پر سڀ کان وڌيڪ هن جون سياسي مصروفيتون ڪارڻ هيون اسان جي قربتن ۾ فاصلي پيدا ڪرڻ جون.
هاڻي بہ ڪڏهن ڪڏهن سيد اڪبر جهڙي سچي ۽ پيار ڪندڙ شخص جي ڪمي محسوس ٿيندي آهي ۽ جيئن جيئن ويجها ۽ پيارا شخص موڪلائيندا وڃن اڪيلائي جو چيندڙ احساس وڌي ٿو وڌندو، سيد اڪبر جي لفظن ۾:

ٿيو مان اڪيلو، آهيان دل گهجي وارو.

◈◈◈

سيّد اڪبر جو ساٿ

سيّد اڪبر اِن لحاظ کان نهايت خوشنصيب رهيو جو کيس جناب طالباڻي ۽ رسول بخش درس جهڙا ساٿي مليا، جن سندس شاعري ۽ چوندڙ خط ڪتابي صورت ۾ آندا ۽ هاڻي سندس ساٿين ۽ واقف ڪارن جا تاثرات گڏ ڪري ڇپائي رهيا آهن. اڳ ڇپيل ڪتاب ۾ تاثرات پڙهڻ بعد معلوم ٿئي ٿو تہ سندس ننڍپڻ ۾ شهر دڙي سان علمي ۽ تحريڪي تعلق تي گهڻ روشني وڌي وئي آهي. سيّد اڪبر جو 1954ع

کان 1979ع تائين اٽڪل 25 سال گھٽ تعلق شهر دڙي سان رهيو، جڏهن تہ عوامي تحريڪ کان پاسيرو ٿيڻ بعد سندس گهڻو وقت ميرپور بٺوري ۾ گذريو. پهرئين دور تي هن مختصر مضمون ۾ ڪجهہ تاثرات رقم ڪجن ٿا.

شهر دڙي ۽ نديپڻ بابت:

اسان جي ڳوٺ دڙي ۾ پرائمري اسڪول 1890ع ڌاري قائم ٿيو، جنهن جي پڪي عمارت 1903ع ۾ جڙي راس ٿي. انهي اسڪول جي پر ۾ 1948ع ڌاري اينگلو ورنيڪيولر (AV) ڪلاس شروع ٿيا، جن کي 1952ع ڌاري هڪ مسواڙي جاءِ ۾ منتقل ڪري اُتي مڊل اسڪول قائم ڪيو ويو. سيّد اڪبر، شهيد نجم الدين ميمڻ، ڊاڪٽر صالح ميمڻ ۽ بيا هم ڪلاسي انهي مڊل اسڪول ۾ 1955ع کان 1958ع تائين گڏ پڙهياسين. اُن بعد اسين نور محمّد هاءِ اسڪول حيدرآباد ۾ ۽ سيّد اڪبر جامعہ عربيہ هاءِ اسڪول حيدرآباد ۾ داخل ٿياسين. جتان 1961ع ۾ اسان مئٽرڪ پاس ڪئي.

سيّد اڪبر نندي هوندي کان ئي حاضر جواب هو ۽ مختصر موڪل وقت اسڪول جي پر ۾ وهندڙ ڪسيءَ ۾ ڪاغذ جون ٻيڙيون ناهي راند ڪرڻ توڙي ٻين سرگرمين ۾ اسان سيني کان اڳيرو هو. سندس هڪ مامون دڙي ۾ دوڪان هلائيندو هو. جيڪو پڻ "سگهڙ ۽ چرچائي هو"، سندس ٻيو مامون تنهن وقت ٻئي جوڙ جو چيڙهو ملهہ هو. سندس شخصيت جي جوڙجڪ ۾ انهن ٻنهي مامن جو بہ مکيہ ڪردار هو.

سيّد اڪبر جي خانداني وچولي زميداري محمود واهہ جي ڪناري تي موجوده چنڊڻ جي ٻنهي پاسن کان هئي. دڙو ميرپور بٺورو روڊ تي آبپاشي نظام جي ور وڪڙ وارين پلين تي سندس پڙ ڏاڏي پنيان در ملوڪ شاهہ جو نالو رکيل آهي. سندس والد سيد الهڏنو شاهہ بہ تر ۾ اثر رسوخ رکندڙ شخصيت هو. 1960ع ڌاري ڪوٽڙي براج جي نڪاسي نظام تحت نڪرندڙ چنڊڻ سبب سندن زمين جي وڏي حصي جو آبپاشي سرشتو ناڪاره ٿي ويو ۽ مالي مشڪلاتن سبب سيّد اڪبر

پنهنجي تعليم جاري نہ رکي سگهيو. جنهنجي نتيجي ۾ هُن پرائمري استاد طور نوڪري شروع ڪئي. سندس شادي دير سان ٿيڻ جو مکيہ سبب بہ مالي مشڪلاتون هيون.

سماجي، ادبي ۽ سياسي سرگرميون:

شهر دڙي ۾ سنڌي ادبي سنگت جي شاخ 1956ع ۾ قائم ٿي ۽ شروعاتي گڏجاڻيون ارباب خدا بخش ميمڻ جي اوطاق ۾ منعقد ڪيون ويون، انهن گڏجاڻين ۾ محمد ابراهيم ميمڻ وڪيل، محمد يوسف پِنو ۽ مولوي محمد عثمان پروانو توڙي ٻيا مقامي شاعر ۽ اديب ڀرپور حصو وٺندا هئا. مولوي پروانو اسان نوجوانن جي علم عروض ۾ رهنمائي ڪندو هو. 1958ع ۾ سندس وفات سبب، سيف ٻنوي، سيّد اڪبر ۽ راقم الحروف انهي رهنمائي کان محروم رهجي وياسين تاهم تر ۾ ٿيندڙ ادبي محفلن ۾ شرڪت ڪندا رهياسين.

اهڙي ئي هڪ محفل 1963ع ڌاري ميرپور ٻٺوري ۾ بزم طالب المولىٰ طرفان مهر شاهہ جي ميلي جي موقع تي فقير خواجہ محمّد عيسىٰ مست سروري ۽ عبدالفتاح عبّد وارن منعقد ڪرائي، جنهن ۾ اسان نوجوانن بہ قومي انقلابي شاعري پيش ڪئي ۽ خوب داد حاصل ڪيو. انهي موقعي تي اسان جي ملاقات ٻنوري جي ترقي پسند اڳواڻ قاسم پٿر سنڌيءَ سان ٿي،جيڪا هلي سماجي ۽ سياسي ساٿ ۾ تبديل ٿي وئي.

ساڳئي سال اسان سوشل ويلفيئر سوسائٽي دڙو قائم ڪئي. جنهن جو اڳواڻ شهيد نجم الدين ميمڻ چونڊيو ويو. انهيءَ سوسائٽي شهري مسئلن ۽ سماجي ڪمن ۾ قابل قدر ڪردار ادا ڪيو. مگر مقامي طرح هلندڙ سومرا، ميمڻ سياسي تضاد جو شڪار ٿيڻ ۽ ڪجهہ وچولي سطح جي ڪارڪنن جي اخلاقي ڪمزورين سبب 1967ع ڌاري غير فعال ٿي وئي. تاهم اسان سنڌي ادبي سنگت شاخ دڙو کي نئين سر سرگرم ڪري آفيس قائم ڪئي ۽ هفتيوار گڏجاڻين جو سلسلو شروع ڪيو، جيڪو وقفي وقفي سان اڄا تائين هلندڙ آهي. اُن ذريعي

ڪافي ناميارا ادبي ۽ سماجي اڳواڻ تربيت وٺي پنهنجي پنهنجي شعبن ۾ سرگرم آهن. جيئن تہ اِنهي عرصي ۾ آءِ سنڌ زرعي ڪاليج ٽنڊي ڄام ۾ شاگرد هئس، تنهنڪري مقامي رهنمائي جو سمورو بار سيّد اڪبر جي ڪُلهن تي هو. جيڪو خوب نڀايائين ۽ سڄي تعلقي ۾ اسانجي ڪارڪردگي ڪي ماڊل طور سمجهيو ويندو هو.

سال 1964ع ڌاري اسان ٺٽہ ضلع جي ڪاليجن ۽ سنڌيونيورسٽيءَ ۾ پڙهندڙ شاگردن جي هڪ سماجي تنظيم Collegiate Thatta Students Association (CTSA) ٺاهي جنهن جو صدر سيد محب علي شاهہ حسيني (باغائي) هو ۽ جنرل سيڪريٽري آءٌ ٿيس. ان تنظيم جي جوڙجڪ ۽ شروعاتي سرگرمين ۾ بہ سيّد اڪبر جو اهم ڪردار هو. بعد ۾ اها تنظيم ڊاڪٽر ممتاز عقيلي جن جي سربراهي ۾ هلندي رهي. تازو ان قسم جي سرگرمي ڏڙو يونيورسٽي اسٽوڊنٽس جماعت طرفان بہ شروع ڪئي وئي آهي.

1967ع جي آخر ۾ جناب رسول بخش پليجي جي سربراهي ۾ ڏڙي، ٻنوري، ٺٽي، ٽنڊي محمد خان ۽ گولاڙچي جي ترقي پسند سوچ رکندڙ ڪارڪنن طرفان عوامي تحريڪ جي مرڪزي ڪميٽي قائم ڪئي وئي. جڏهن تہ فيبروري 1970ع ڌاري اها جماعت هڪ باقاعده سياسي تنظيم جو روپ اختيار ڪري وئي. سرڪاري ملازمت ۾ هئڻ سبب منهنجو اُن بعد عوامي تحريڪ سان سڌو سنئون رابطو نہ رهيو. تاهم سيّد اڪبر اُن جي ذيلي تعليمي مورچي تي سرگرم رهيو.

عوامي تحريڪ کان علحدگي:

سيّد اڪبر 1970ع کان 1975ع تائين اُستادن جي حقن لاءِ جيڪا جدوجهد ڪئي، اُها پ. ٿ. الف جي تاريخ جو هڪ سونهري باب آهي. اِنهي جدوجهد بابت اڳ ڇپيل ڪتابن ۾ ڪافي مواد موجود آهي، جڏهن تہ ان بابت وڌيڪ تحقيقي ڪم جي ضرورت آهي تہ جيئن پرائمري اُستاد جي مسئلن تي ايندڙ دور ۾ بااصول جدوجهد جا بنياد پئجي سگهن. اِنهيءَ دور ۾ سيّد اڪبر جي ذاتي توڙي پيشہ ورانہ

لاڳاپن ۾ تمام گهڻو اضافو آيو، جيڪي سڀ تعلقات هُن عوامي تحريڪ جي وسعت ۽ تنظيم لاءِ ڪتب آندا. اڄ ڪلهه وچولي توڙي اُتر جي ضلعن اندر عوامي تحريڪ جي جيڪا تنظيم موجود آهي، اُن جو وڏو حصو اُنهن بنيادن تي قائم آهي جيڪي سيّد اڪبر جي پيشه ورانه جدوجهد دوران استوار ٿيا ۽ جن ۾ سيد محمد عالم شاهه جي بيپناهه تنظيمي پورهئي سبب وسعت ۽ مضبوطي آئي. ان دور ۾ ڪيل جدوجهد، سيّد اڪبر جي قائدانه ۽ تنظيمي صلاحيتن کي اُجاري اچو ڪيو ۽ هو تحريڪ جي مرڪزي قيادت ۾ شمار ٿيڻ لڳو. اُن بعد ۽ شايد اُن سبب ئي، ڪيس تحريڪ کان پاسيرو ٿيڻو پيو.
تحريڪ کان سيّد اڪبر جي علحدگي هڪ اهڙو موضوع آهي جيڪو موجوده مضمون جي دائري کان گهڻو وسيع آهي. تاهم ان سلسلي ۾ مختصر تبصرو ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان. سنڌي عوامي تحريڪ جو گذريل 40 سالن کان ادبي ۽ سياسي حوالي سان هڪ نمايان ڪردار آهي. تحريڪ جي مختلف مورچن کان هزارن جي تعداد ۾ سماجي، ادبي ۽ سياسي ڪارڪن، عورتون توڙي مرد، تربيت حاصل ڪري چڪا آهن ۽ تحريڪ مان خارج ٿيل يا پاسيرو ٿيل سوين ڪارڪن هن وقت سرڪاري، نيم سرڪاري توڙي غير سرڪاري ادارن ۾ ڪارڪردگيءَ جي لحاظ کان چانيل نظر اچن ٿا. اهي سمورا ڪارڪن ۽ وچولي توڙي مرڪزي سطح جا اڳواڻ يقينن قوم دشمن يا شعوري طرح عوام دشمن نه هئا ۽ نه ئي ٿي سگهن ٿا. تاهم اڪثر ٿيندڙ اُٿل پُٿل ۽ چانٽين ۾ مبينه طور سندن قومي عوامي ڪردار غير جمهوري طريقن سان ختم ڪيو ويو آهي. اِهو هڪ اهڙو موضوع آهي جنهن تي جناب جامي چانڊيو، جيڪو عوامي تحريڪ بابت باضابطه تصنيفي ڪم ڪري رهيو آهي، ۽ ٻيا اهل علم چند چاڻ ڪن ته بهتر ٿيندو. ڇاڪاڻ ته فقط اهڙي قسم جي اڻ ڌري تحقيق ذريعي سنڌ جي هن اهم سياسي ۽ ادبي تنظيم جو مستقبل ۽ اڳواڻي حقيقي جمهوري توڙي سائنسي بنيادن تي استوار ڪري سگهجي ٿي.

سيّد اڪبر اهڙي هڪ اُٿل پٿل بعد، پنهنجي بي تحاشا خلوص جي بي قدري ۽ سنگت جي بي اعتنائي سبب، جنهن مايوسيءَ جي ڪيفيت ۾ باقي زندگي گذاري اُن بابت ڪجهہ پراڻن ساٿين ذڪر ڪيو آهي. منهنجي راءِ ۾ سيّد اڪبر جهڙي سرگرم نظرياتي اڳواڻ ڪي پاڻ جدوجهد ڪري انهي ڪيفيت مان نڪرڻ گهرجي ها يا ٻيا ساٿي ڪيس ان ذُهن مان ڪيڻ جي ڪوشش ڪن ها تہ قومي عوامي جدوجهد ڪي وڏيڪ لاڀ ملي ها. بهرحال سيّد اڪبر جي زندگي ۽ سندس جدوجهد قومي عوامي ڪارڪنن جو هڪ قيمتي سرمايو آهي ۽ سندن تربيت لاءِ هڪ مثالي تجربي وارو رتبو رکي ٿي.

◈◈◈

سڄڻ جا سنيها

سائين عبدالرشيد سانگهڙ

برادرم قادر بخش طالباڻي صاحب
السلام عليڪم!

ويڙهي جَنين وٽِ ڏُڪندو ڏُور ٿئي،
تون ٿنين سپن ڪٽ، اوڏا اڏي پکڙا. (شاه)

طالباڻي! مون نہ محبت جي منزل ماڻي آهي نہ عشقيہ اوجهڙن ۾ پير پٿون ڪيا آهن، پر دوستي جي دنيا ۾ ڏاڍو پڪيو آهيان، ڪنهن کان آزارجي آيو آهيان، ڪنهن کي آزاري آيو آهيان ۽ ڪٿي تارازيءَ جا پُڙ برابر بيٺا رهيا آهن. توسان تنظيمي تعلق رهيو آهي. نهڻ ۽ نڙڪڻ، اختلاف ۽ اعتراض سڀيئي سهڻا ۽ سهائتا پيا آهن. پر انهن اختلافن جو ٻنهي طرفن تي ڪوبہ منفي اثر ڪونہ پيو آهي. عهدا آيا ۽ ويا، ملازمتون مدت پوري ڪري ويون. دوست ۽ دوستي جا دعويدار ڪي وڇڙي ويا ۽ ڪي جهان ڇڏي ويا. جيڪي بہ چار بچيا آهيون، انهن مان تون ۽ مان زندگيءَ جي سفر ۾ هر موڙ تي برابر بيٺا آهيون، ۽ اهو ساٿ سلامت رهندو. انشاء الله.

چيو مون وفادار آهيان، مگر،
حياتي آ بيوفا ڇڻ حباب. (ضياء خياروي)

طالباڻي! مان بعض اوقات دوستن ڏانهن ڪاوڙ ۽ رنج، افسوس ۽ ارمان جي غلبي هيٺ ڏاڍا ڏڪوئيندڙ خط لکندو رهيو آهيان. خط موڪلڻ کان پوءِ لکيل لفظن جي تلافي ڪئي اٿم يا نہ! پر انهيءَ عُجلتانہ خط و ڪتابت منهنجي وجود کي ڏاڍو ولوڙيو آهي. مون "آتم ڪٿا" (وِهَڻُ مون نہ وَڙاهُ) جي ڇپائي دوران توکي فون تي چند پٺي هئي، ۽ خط ۾ تيز وَ تُند جملا لکيا هئا. تو موٽ ۾ چيو هو تہ "جيڪي وٽيئي سو ڇٽو، پر "پيار جي پارت اٿئي" مون کي تنهنجي

”پيار ۽ پارت“ لفظن ڏاڍو پشيمان ۽ پريشان ڪيو هو، ۽ وڇڙي ويل يارن ۽ پيارن جي ياد ستائڻ لڳي هئي. ۽ طبع تي تو ڪان پري ٿي وڃڻ جو خوف طاري ٿي ويو هو.

طالباڻي! تون بخوبي آگاهه آهين ته مان هر تحريڪ ۽ تڪرار ۾ ڏاڍو اٽل ۽ اڻموٽ رهيو آهيان. پر دوستي جي دام ۾ ڏاڍو ڪمزور رهيو آهيان، منهنجي انهيءَ ڪمزوريءَ مون کي وفائون به ڏنيون آهن، ۽ جفائون به! مون مُسرتون مُسڪراهٽون به ماڻيون آهن ۽ اکيون اشڪبار به ڪيون آهن. مون زندگيءَ جو ڪجھ عرصو دوستن سان خط و ڪتابت ۾ گذاريو آهي، انهن خطن ۾ تسڪين به هئي ۽ تڙپ به، پر انهن خطن جي اهميت انفرادي هئي ۽ انهن مان ڪنهن ٻئي جي رهنمائي يا ترجماني ٿي نٿي سگهي. انهيءَ ڪري اهي خط روزمره جي عام خبرن وانگر تخليق ٿيندا ۽ پنهنجو وجود وڃائيندا رهيا. جڏهن مون محترم محمد ابراهيم جويو صاحب ڏانهن محترم شيخ ”اياز“ جا لکيل خط (جي ڪاڪ ڪڪوريا ڪاپڙي) پڙهيا تڏهن مون کي خط و ڪتابت جي نئين دنيا جي عجيب ڄاڻ ملي. مان انهن ادبي خطن جي تقليد ته ڪري نه سگهيو آهيان، پر خطن لکڻ واري هنٽن جو مشاهدو ضرور ڪيو اٿم. ٽيڪسيلا جا عجائبات (ميوزم) مَدين جي معطر ماڻري، بَحرين جا آبشار، ڪالام جا ڪُهسار ۽ مرغزار (واديءِ سوات جو محلات) جو منظر اکين ۾ سمايو اٿم. پورين ۽ ڪوه مري تي ڪڪرن جي قطارن جي بوندا باري کان لطف اندوز ٿيو آهيان. ۽ انهيءَ منظر جو مشاهدو ”آتم ڪٿا“ ۾ قلم بند ڪيو اٿم. مان سمجهان ٿو ته ادب جو اپياس ۽ مشاهدي جو منظر خط ۾ خوبصورتيءَ سان قلم بند ڪري سگهجي ٿو. بشرطيڪ ليکڪ جي نوڪِ قلم ۾ ايتري قوت هجي.

طالباڻي! مون شيخ ”اياز“ جي خطن کان پوءِ تنهنجو ڇپايل خطن جو مجموعو ”سارون ۽ سنڀارون“ (سيد اڪبر شاهه) پڙهيو آهي. هر خط لکندڙ جو پنهنجو فڪر ۽ انداز آهي، پر اڪبر شاهه جي لکڻ جو انداز

منفرد ۽ مٿانهون آهي. توکي تہ خبر آهي، اکبر شاهہ تقرير ۾ ڪتب آندل لفظن کي نہ رڳو اعراب سان اچاريندو هو، پر هر اهم لفظن کي اچارڻ مهل پڪيءَ جي ڇهنب وانگر اشهد آگر ۽ آڱوٺي جي چپٽي ناهي نوَڙِ جي سارين وانگر گهربل جاءِ تي رکڻ جو بہ اشارو ڪندو هو. ها! هُو لفظن جو چونڊيندڙ بہ هو، ۽ لفظن جو پوئيندڙ بہ هو.

طالباڻي! مون کي اکبر شاهہ واري خطاطي ڪرڻ نہ ايندي آهي، پرپوءِ بہ دوستن سان بي مقصد يا بامقصد خط و ڪتابت ڪندو رهيو آهيان، گذريل سال سائين "راشد" مورائي خط لکي مون کي مطلع ڪيو هو تہ پاڻ "آءُ ڪانگا ڪر ڳالهہ" جي عنوان سان دوستن جا چونڊ خط ڇپرائي رهيو آهي. انهيءَ مجموعي ۾ منهنجو بہ هڪڙو خط شامل ڪري رهيو آهي، اڇرج ۾ اچي ويس. مون تہ ڪڏهن بہ اهڙو شاهڪار خط نہ لکيو آهي. نہ لکڻ جي صلاحيت اٿم. پر پوءِ بہ منهنجو خط منتخب ڪيو اٿس. پنهنجي صلاحيت تي سوچيم، گريبان ۾ جهاتي پاتم، پوءِ سمجهيم تہ اها منهنجي اهليت ۽ قابليت ڪونهي، پر اها سائين "راشد" مورائي جي محبت آهي جيڪا مون کي اهل عِلم ۽ اهلِ قلم دوستن ۾ شامل ڪري رهي آهي.

طالباڻي! تو ٿوري عرصي ۾ تقريباً درجن کن ڪتاب ڇپايا آهن، تو هيرن ۽ موتين جهڙا شعر مِٽيءَ جي دز مان ڪڍي اجا اُجرا ڪري نہ رڳو محفوظ ڪيا آهن، پر انهن شعرن جي سرجڻهارن کي بہ تاريخ ادب ۾ زنده جاويد بڻائي ڇڏيو آهي. خصوصاً تو پنهنجن وڇڙي ويل پيارن دوستن، اکبر شاهہ ۽ پير "ضيا" جا شعري مجموعا "ڪرڪي ڪائي ڪونج" (سيد اکبر) "پاتم پَٽِ ڪٽا" (پير ضياءُ الدين "ضيا" خياروي) ڇپائي ادب شناسي سان گڏ دوست شناسي جو بہ مثال قائم ڪيو آهي. توکي جس آهي.

طالباڻي! مون ٻُڌو آهي تہ تون بہ سائين "راشد" مورائي وانگر دوستن جا چونڊ خط ڇپائڻ جو سانباهو ڪري رهيو آهين. تي سگهي ٿو تہ منهنجو بہ هڪڙو اڌ خط شامل ڪري ڇڏين. تنهنجي مرضي! پر

هڪڙي ڳالهہ توکي وري بہ ٻڌائڻ چاهيان ٿو تہ آئون خط بي احتياطي سان لکندو رهيو آهيان. ائين نہ ٿئي تہ منهنجو خط ڪنهن دوست جي دل آزاري جو سبب بڻجي يا ڪنهن جي روح کي رنجائي، اميد تہ احتياط کان ڪم وٺندين.

طالباڻي! منهنجو هيءُ خط سانديي سنڀالي رکجان! ٿي سگهي ٿو تہ هيءُ منهنجو آخري خط هجي، ڇو تہ هاڻي احوال اورڻ جا نوان طريقا ايجاد ٿي ويا آهن، تون ۽ مان بہ انهن طريقن جي اثرن کان آجا رهي نہ سگهيا آهيون. هونئن بہ هاڻي **"حياتي جي ٻيڙي ٻيٺي ٻري آ"** ٿُل سفر سٽائو ٿئي (آمين).

هلڻ ويل مَ هوءِ، ڪنهن جو ڪم پنيورَ،
پَنڌ اڳي، دل پوءِ سُور سٽائو جيڏيون. (ڳرهوڙي)

فقط

سانگهڙ
03-01-09

محترم مولا بخش ٻرڙو دولت پور صفن

محترم طالباڻي صاحب!
السلام عليڪم!
اميد تہ خيريت سان هوندين.

توهان طرفان موڪليل سائين اڪبر جو ڪتاب (ڪرڪي ڪاٺي ڪونج) مليو. پڙهيم، ڪتاب ۾ جيڪي خيال ۽ اڌمان سائين اڪبر جا شاعريءَ جو روپ وٺي سٽ، سٽ ۾ سمايل آهن، سچ پچ تہ اهي ارمان ۽ خيال هڪ خوددار، ساڃهہ وند ۽ ذميوار ماڻهو جيائي ٿي سگهن ٿا. سائين اڪبر نجي زندگي ۾ جيئڻ ڪرو، صافگو، بيباڪ ۽ پر خلوص ڏنم، اهڙوئي سندس شاعري جي ڪتاب ۾ ڪيس پرکيو اٿم. مسئلو

اهو ناهي تہ ڪنهنجي خيالن ۾ لفاظي ڪيتري ڪئي آهي؟ اڄ جو مسئلو ۽ خصوصي طور ادب ۽ شاعريءَ ۾ مقصديت جو پرچار اهم آهي.ا ڪبر انهيءَ سلسلي ۾ بلڪل ڪامياب ويو آهي. سندس شاعري پڙهندڙن کي ذهني طور منجهائڻ بجاءِ ڪليل فضا ۾ ساهہ کڻڻ ۽ سوچڻ جو موقعو فراهم ڪري ٿي. ان جي سادگي ئي اها خصوصيت آهي جيڪا اڪبر کي واقعي بہ اڪبر بنائي ٿي.

مون لاءِ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي تہ آئون اڪبر جي فن ۽ فڪر تي ڪجهہ لکان. ڇاڪاڻ تہ آئون اڪبر جيترو ڄاڻو ۽ ذهني طور ايترو شاهوڪار ڪونہ آهيان.جيترو اڪبر پاڻ آهي. مان زندگيءَ ۾ جيترا دفعا بہ اڪبر سان مليس ان مان هميشہ پرائڻ جي ڪوشش ڪئي. اڪبر هڪ اتساهہ ڏيندڙ بهترين دوست هو. مون جهڙي اڻ گهڙيل ماڻهو جي هر تقرير تي کلي داد ڏيڻ ۽ ان جي مختلف پهلوئن تي روشني وجهڻ مهل مون ائين محسوس ڪيو تہ اڪبر ڇڻ منهنجي ذهني تربيت ڪندو هجي. ان داد ۾ ڪابہ خوشامد نہ هوندي هئي پر ان ۾ علم هوندو هو. ڇاڻ هوندي هئي، سندس لفظن ۾ هڪ پرخلوص صلاح سمايل هوندي هئي. اڪبر جو مضمون جنهن جو عنوان ”لفظ ڳالهائين ٿا“ مون جڏهن پڙهيو تہ مون ائين محسوس ڪيو تہ واقعي اهي لفظ جيئرا جاڳندا ڪي انسان ٿي پيا، جيڪي پنهنجي پڙهندڙ سان مخاطب ٿيندا هجن. اهو ڏانءُ اڪبر جو هو، جيڪو لفظن ۾ واقعي روح ڦوڪي ڇڏيندو هو. اهي لفظ واقعي ئي دم عيسيٰ بنجي بنجي مثل دلين ۾ ساهہ بنجي زندگيءَ وانگر روان دوان ٿي ويندا هئا. سندس تقرير جيڪا هوندي تہ مختصر هئي پر ان ۾ لفظن جو استعمال ۽ خاص طور لطيف جي شعرن جو خوبصورت استعمال سندس تقرير کي بامقصد بنائڻ سان گڏ خوبصورت بنائي ڇڏيندو هو. دل چوندي هئي تہ اڪبر ڳالهائيندو رهي ۽ اسين ٻڌندا رهون ۽ اهڙن معنيٰ ڀريل خيالن کان فيضياب ٿيندا رهون. اڪبر معصوم ٻار جي دل رکندڙ هڪ معصوم انسان هو. جنهن جي دل ۾ ڪنهن بہ قسم جي مير يا ٻيائي نہ هئي.

هو اندر جو اجرو ۽ دل جو ڪشادو انسان هو. سندس منهن تي هميشه معصوم مرڪ رهي، جيڪا سامهون ڏسندڙ کي زندگيءَ جي خوبصورتي تي ايمان پڪي ڪرڻ جو ڪارڻ بڻجندي رهندي هئي. هي سچ آهي ته مون ته سندس مرڪ مان زندگيءَ جي خوبصورت علامتن کي ڦٽندي ڏٺو ۽ محسوس ڪيو. اڪبر سان جيستائين ملاقات نه ٿي هئي، تيستائين آئون اڪبر جي باري ۾ سوچيندو هوس ته هوشايد روايتي اديبن وانگر پاڻ کي پڌائيندڙ شخص هوندو. جيڪو ٻئي ڪنهن کي ليکي ۾ به ڪونه آڻيندو هوندو. ڇاڪاڻ ته اها بيماري بدقسمتي سان هر وڏي اديب جو ڄڻ ته ورثو بنجي وئي آهي. پر مون کي حيرت ٿي جڏهن مون پهريون دفعو اڪبر کي موري جي هڪ ميٽنگ ۾ ڏٺو ۽ ٻڌو. پاڻ جنهن قرب ۽ محبت سان مليو ۽ مون کي منهنجي تقرير تي جڏهن خلوص ڀريو داد ڏنائين تڏهن مون کي اڪبر ڏاڍو حقيقي وڏو ماڻهو لڳو.

جنهن ۾ ذاتي وڏائي نالي جي ڪابه شيءِ نه هئي. هو پنهنجي نالي جيان تمام وڏو هو. خيالن ۾ انساني ڳڻن ۾ محبت ڏيڻ ۽ وٺڻ ۾ دوستي نڀائڻ ۾، دوستن جي راءِ جي احترام ڪرڻ ۾ تمام وڏيءَ دل جو مالڪ هو. تنقيد ڏکيو فن آهي. تنقيد جي وسيلي ڪنهن جي دل آزاري ڪرڻ يا ڪنهن عزت واري جو پٽڪو ڏوڙ ڪرڻ ڄڻ ته هڪ فيشن بنجي ويو آهي. پر اڪبر جڏهن ڪنهن ميٽنگ ۾ ڪنهن ڳالهه جو تنقيدي جائزو وٺندو هو ته ان ۾ سنجيدگي سان گڏ حقيقت پسندي عالم آشڪار ڏسڻ ۾ ايندي هئي. سندس تنقيد جوانداز دوستاڻو ڪل پوڳ سان ڀريل ۽ دل ۾ چڀندڙ ۽ حقيقت جي ڪلئي دل سان مڃڻ وارو هوندو هو. اهو انداز مون تمام گهٽ ماڻهن ۾ ڏٺو، هي مون لاءِ نئون انڪشاف هيو. جڏهن تو چيو ته سائين اڪبر جي شاعريءَ جو ڪتاب ڇپيو ڇپايان، مون کي حيرت ٿي ته اڪبر سالن تائين اسان سان گڏ سفر ۾ هيو، پر پاڻ ڪڏهن به پنهنجو شعر نه ٻڌايائين نه ته شاعرن کي هڪ قسم جو ڪريز ٿيندو آهي ته هنن کي ڪير ٻڌي ۽ انهي

سبب جي ڪري سدائين موقعي جي تلاش ۾ رهندا آهن. پر مون زندگيءَ ۾ ٻه اهڙا شاعر ڏٺا آهن. جن ڪڏهن به پنهنجو شعر ٻڌائڻ جي ڪوشش نه ڪئي. پر هڪڙو ته اهڙو به شاعر آهي، جنهن کي اسين منٿون ڪندا آهيون ته سائين ڪو پنهنجو شعر ٻڌايو ته هو کلي چوندو آهي ته يار منهنجي شعر کي ڇڏيو، اچو ته توهان کي لطيف يا اياز جو شعر ٿو ٻڌايان، جيڪو مون کي ڏاڍو ٿو وڻي. اهو شعر ٻڌائڻ مهل ان شاعرجي خوشي ڏسڻ وٽان هوندي آهي. اهو شاعر آهي سائين مير محمد پيرزادو ۽ ٻيو مون اڪبر کي ڏٺو ۽ ٻڌو. جنهن ڪڏهن به پنهنجو شعر نه ٻڌايو پر وڏي خوشيءَ سان لطيف جا چوڻ، جي اسان جا اڻ ٻڌل شعر ٻڌائيندو هو، جو اسان کي سندس چاڻ ۽ چوڻ تي فخر ٿيڻ لڳندو هو. سندس شعر ٻڌائڻ جو انداز به ته نرالو هوندو هو.

طالباڻي! سچ پڇين ته آئون اڪبر تي ڪو ڀرپور مضمون لکي نه سگهندس. ڇو ته اڪبر منهنجي ننڍڙي ذهن کان تمام وڏو انسان تمام وڏو ڏاهو، ڄاڻو ليکڪ، لطيف جو پارکو ۽ ذهين انسان هو. ان تي لکڻ لاءِ ايترو ئي ڄاڻو هجڻ تمام ضروري آهي. آئون ذهني طور غريب آهيان منهنجي ڄاڻ زيرو آهي. آئون اڪبر سان انصاف نه ڪري سگهندس. تنهنجو زور ته آئون اڪبر تي لکان، منهنجي وس جي ڳالهه نه آهي. اڪبر سان آخري ملاقات نه ڪري سگهڻ جو درد شايد آئون وساري نه سگهان. پر ڇا ڪجي مجبوري هڪ ڏائڻ آهي، جنهن شايد منهنجو پيڇو نه ڇڏڻ جو قسم ڪنيو آهي. ان وقت به آئون آپريشن ڪرائي آيوهوس. جڏهن اڪبر اسپتال ۾ داخل هو. جڏهن سندس وڇوڙو ٿيو ته آئون اسپتال هوس. ان کان وڌيڪ مون سان ڪهڙو ظلم ٿي سگهي ٿو. جو آئون پنهنجي هڪ پياري محسن دوست جي زندگي جي آخري ڏينهن ۾ ملي ڪونه سگهيس پر سندس زندگي جي آخري سفر ۾ به سندس منهن ڏسي نه سگهيس. آئون آهيان اهڙوئي بدنصيب دوست.

❖❖❖❖

تذي تي آيلن جا تاثرات:

راڻا پسان نہ راڄ ۾ مٽي جن مٽي،
اتر لڳن آڪرا، ڇاڇا پئن ڇٽي،
ڪوهہ ڇاڻان ڪيڏانهن ويا، ڏوڙين ڏٽي،
ڪٽون تن ڪٽي، نيئي لنداٽي لاٽيون. (شاهہ)

علي چانيهو

سائين اڪبر شاهہ هڪ وڏو نيڪ دل انسان هو، جيڪو اڄ اسان کان جدا ٿي ويو. اڄ اسان هڪڙي اهڙي استاد کان جدا ٿي وياسون، جيڪو شايد اسان کي وري نہ ملي سگهي پر سندس يادگيريون اسان جي دل ۾ هميشہ لاءِ رهنديون.

دريا خان زئور- پرائمري اسڪول ٽيچر

روئڻ سان رهن ها جي سپرين،
تہ نيڻين نير نہ روڪيان ها. (اياز)

وڇوڙو ڇا ٿيندو آهي؟ سا انهن کي خبر هوندي آهي، جن کان پنهنجا سپرين رُسي ويندا آهن. ٿوري گهڻي ڄاڻ تہ اڳ بہ شهيد فاضل راهو، شهيد نجم ميمڻ ۽ ابوبڪر لنڊ جي وڇڙڻ مهل پئي هئم، پر اڄ، اڪبر! تنهن جي وڃڻ کان پوءِ وڇوڙو پنهنجي پرپور معنيٰ ۽ مفهوم سان مون تي غالب پئجي ويو آهي، تنهنجن پنهنجن سان گڏ اڄ آئون بہ تنهنجي شفقت، قرب ۽ پرجهلائيءَ کان وانجهيل رهجي ويو آهيان. اڄ هي اکر لکندي منهنجا هٿ ڏڪن پيا. شايد ان ڪري جو تنهنجي ڇپر ڇانوَ اڄ منهنجي وجود کي اڪيلو ڪري پيئي وڃي.

شال سيني جو پالڻهار، توکي پنهنجي ويجهو رکي.

پرويز، لاڪا نزد دڙو

جيءَ جيارا جين، تنهنجيون ڳالهيون جيـن،
پاس پيارا هجن، ڪي ڪچهريون ڪجن. (اڪبر شاھ)

اڪبر شاھ نہ رڳو شاعر هو، نہ رڳو اديب هو، پر هڪ سياسي ڪارڪن ۽ سٺو دوست بہ هو. جڏهن اسان ڪنهن مسئلي تي منجهي پوندا هئاسين يا ٿڪي پوندا هئاسون تہ اچي اڪبر شاھ جو پاسو وٺندا هئاسون تہ هو اسان جي اهڙي رهنمائي ڪندو هو، جو اسان جا ڪيڏانهن ويندا هئا ٿڪ ۽ ڪيڏانهن ويندا هئا مونجهارا. اڄ اسان هڪ سٺي ڊاڪٽر، سٺي انسان، سٺي دوست کان محروم ٿي وياسون.

محمد اسماعيل سوهو- ميرپور بٺورو

(اردو مان ترجمو)

سائين اڪبر شاھ سان پهرئين ملاقات 22 مئي 2003ع تي دڙي شهر ۾ ان جي مان ۾ ڏنل آجياڻي ۾ ٿي هئي پر ان جي ملاقات ڪرڻ کان اڳ آئون گهڻي زماني کان هن کي پرپٺ دوستن جي معرفت سڃاڻندو هوس. سائين ڪي هڪ نهايت ذهين ۽ باشعور انسان جي معرفت سڃاڻندو هوس. پاڻ هڪ نهايت ذهين ۽ باشعور انسان هو. لفظن جو ميڙ هن وٽ ايترو هو جو ڳالهائڻ وقت نثر بجاءِ شاعري جو شڪ پيدا ٿيندو هو ۽ اهو عام رواجي ڳالهين ۾ بہ سندس ساڳيو ئي عمل هو. هو انقلابي هو ۽ آخر تائين انقلابي رهيو. نهايت نازڪ ۽ ڏکئي وقت ۾ سندس جدائي ٿي. سندس جدائي عوامي وڏو نقصان آهي پر هاڻ بيو ڪو بہ چارو نہ آهي. انسان دوستن سندس زندگي بچائڻ جي وڏي ڪوشش ڪئي پر افسوس ائين ٿي نہ سگهيو.
هو پنهنجي عمل ۾ وڏو انسان هو ۽ عظيم انسان رهندو.

شاھ رضا خان (گئس ڪمپني)- لطيف آباد يونٽ نمبر 7 حيدرآباد سنڌ

اڪبر شاھ پلو يار موڪلائي ويو. اسان سياست گڏجي شروع ڪئي.

گهڻو ڪري خيال هڪ جهڙا رهيا، حڪمت عملين ۾ ڪڏهن ڪڏهن ٿڙي ويندا هئاسون پر وري بہ ملندا رهندا هئاسون. ائين وقت گذري ويو ۽ هي موڪلائي ويو. اسين اڃا پيا جيئون. ڏسون تہ سفر ڪڏهن ٿو پورو ٿئي.

(محمد قاسم) "پٽر" بنورو

سلا جيڪي پاري چڏيا ساڙي يارو!
ڪندو ڪير تن جي اڃي آبياري،
وني باغبان پيو ٿو رخصت چمن کان،
خزان چا ڪندي تن ڪندي چا بهاري. (اڪبر)

سائين اڪبر نيٺ موت سان وڙهندي وڙهندي هٿيار ڦٽا ڪيا ۽ موت هن کي مات ڏني. هي جنگ اڄ نہ پر سالن کان هلندي آئي. سائين اڪبر جي موت جو ڏک هن جي پوين کي تہ ضرور هوندو پر مان سمجهان ٿو تہ اهو ڏک درملوڪ شاهہ کان ڪيٽي بندر، ڪشمور تائين انهن سيني کي هوندو. جن هن کي ڏٺو ۽ پڙهو هوندو. هاڻ اهو خال ڪڏهن پربو. ان لاءِ الائي ڪيترو وقت لڳندو. سائين اڪبر ظاهري طور سياسي طور سيني کان مختلف هو پر سندس سياست، سياءَ جي اڄ سيني شڪل ڏني، جو سندس ميت تي هزارين ماڻهو آيا. ٻار، ننڍا، وڏا، ان غم جو اظهار اکين مان لڙڪ وهائي ڪري رهيا هُئا ۽ آئون سمجهان ٿو تہ هن تر ۾ ايترو ڪانڊي بنا طلاع ڏيڻ جي اچڻ اڪبر جي سچائي، محبت، حسن جو ثبوت آهي. اسان سائين اڪبر جا دعاگو رهنداسين ۽ چاهيون ٿا تہ سائين اڪبر جي پوين ۾ بہ اهڙي مٺيا پوي. اڪبر جو نالو اڪبر رهندو. سندس هي غريب خانو سدائين دائم ۽ قائم رهندو.

غمخوار
محمد رفيق جروار

مرڪزي صدر پ. ٽ. الف آل سنڌ

سورِ مڙئي سور پر ڪي سور بہ سورن جهڙا،
ماڻهو سڀ مئا وجن پر تون نہ مئين سور.
هاڻي پورن مٽان، پور، لهندو ڪين لطيف چئي.

سيد خادم حسين شاهہ ولد سيد تاج محمد شاهہ
حاجي الله بخش رستماڻي ٽنڊوالهيار

تہ ڪر ڪيئن سُئي جي، سِير نہ، گِهڙي سُهڻي،
هِت حياتي ڏينهڙا هَڏيئين تان نہ هُئي،
چُڪي تنهن چَري ڪئي جا ڏنس ان ڏُهي،
سهڻي ڪي سيّد چئي وِڏو قرب ڪُهي،
هونئن بہ هُو نہ مُئِي، پر بڏيءَ جا بيٺا ٽيا. (شاهہ)

سيّد اڪبر هڪ جاڪوڙي انسان هو. پاڻ حق جي جدوجهد تي يقين رکندڙ انسان هو. منجهس ادبي، سياسي، سماجي، تعليمي حالتن کي پرکڻ جو مڪمل ڏانءُ هو. لطيف تي مڪمل عبور حاصل هوس، پاڻ بهترين قيادت سان گڏ سنو ورڪر هو. حڪم هلائيندو هو ۽ حڪم مڃيندو هو. پاڻ سموري حياتي خودار ٿي گذاريائين. بهترين مهمان نواز ۽ سنو دوست بہ هو. مون کي اولاد وانگر سمجهندو هو. سندس خال پرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.

اعجاز علي پليجو- صدر پ . ٽ. الف تعلقو ٽنو

مون کي ياد ڪونهي تہ پهرين پهرين اڪبر شاهہ ڪڏهن مليو، پر لڳي ٿو پنجٽيهہ سال کن تہ ٿيا هوندا جڏهن ڪيس ٺٽي ضلعي مان نيڪالي ڏيئي بدين ضلعي موڪليو ويو. استادن جي جدوجهد جي ڏوهہ ڪري، تڏهن بہ اسان جون ڪچهريون ٿيون، عوامي تحريڪ ۾.

1975ع ۾ ملتان ۾ سرائڪي ڪانفرنس ٿي ڏينهن هلي، آئون ان ۾ شريڪ ٿيس ۽ جڏهن چوٿين ڏينهن حيدرآباد پهتس تہ سائين

هيڊڪوارٽر (عوامي تحريڪ) تي موجود هو، ۽ پاڻ منهنجي ذميوارين جي باري ۾ هدايتون ڏنيون. عوامي تحريڪ جي جدوجهد ۾ اسين ڪافي سال گڏ هئاسون. اڪبر شاهه مرڪزي تنظيمي ڪميٽي جو سيڪريٽري به هو. اُتر جو خاص ڪري لاڙڪاڻي ۾ تحريڪ جي پايي وجهندڙن ۾ اڪبر شاهه جو ئي اهم ڪردار هو.

1977ع ۾ اسماعيل سوهي جي صوبائي اسيمبلي جي چونڊ مهم ۾ اڪبر جو اهم ڪردار هو. اسان کي ابوبڪر لنڊ رات جو وجي ملاحن جي ڳوٺ ۾ لڪائي سنڀاريندو هو، متان ڇاپو هڻي پوليس ٻڌي نه وڃي.

عوامي تحريڪ ڇڏڻ کان پوءِ به سندس ترقي پسند خيالن ۽ روين ۾ تبديلي نه آئي. البت آزاد خيالي جو رجحان وڌيس. بيماري ۾ به منهن جي گهر آيو. مون به ساڻس اعجاز پليجو جي گهر ملي به ڪچهريون ڪيون مانس.

سندس مان ۾ 22 مئي 2003ع تي پ. ٿ. الف (تعلقي بنوري) طرفان الوداعي پروگرام ۾ آئون ساڻس گڏ هئس. سندس تقرير سنڌ جي اڄوڪي حالتن جو نچوڙ هئي. چيائين سنڌ سنڌ تي ويئي آهي. نه نئون سنو افسانو، نه ناول، نه ڪهاڻي، نه شاعري نظر تي اچي تعليم ختم ٿي چڪي آهي. پڙهائيندڙن کي ئي پڙهائڻ نٿو اچي. مون کي وڏي اميد هئي، ته اڪبر شاهه هن بيماري مان چڙهي ويندو. 18-19 جون تي پشاور ۾ عالم شاهه مون کان پڇيو ته اڪبر شاهه چڙهندو مون چيو چڙهي ويندو.

اڪبر شاهه جي مرتئي جا ٽي سبب نظر ٿا اچن. بيمار ته هو پر بيماري مان چڙهي سگهجي ٿو. پر هو چڙهي نه سگهيو. سبب آهن بيماري ۽ علاج بابت اڻ ڄاڻائي، ٻهراڙي ۽ غربت.

مون کي ڏاڍي اميد هئي ته وڏيون کي ڪچهريون ٿينديون. اڪبر شاهه پاڻ به چيو پئي ته مخصوص دوستن جون ڪچهريون ڪنداسون. اڪبر شاهه اڄ آهي ڪونه اها ڳالهه دل مڃي ڪونه ٿي.

لکانو ٻهراڻي نٿو (ايڊوڪيٽ)

کاش دو دو دل ہوتے عشق میں

سائين اڪبر شاهه هڪ اعليٰ صلاحيتن وارو وڏو اديب، وڏو دانشور پارکو هو اسان اڀوجهڙن لاءِ هڪ وڏو ڇپر هو. اسان لاءِ وڏي ڇانوَ هو اسان جو وڏو سهارو هو. سائين کان پوءِ اسان ائين سمجهون ٿا تہ هتي اسان جو هڪ تربيتي اسڪول هو، جيڪو شايد اڄ اسان لاءِ بند ٿي ويو آهي.

حبيب الله زئور- P.S.T ميرپور بٺورو

سائين اڪبر شاهہ مرحوم هڪ استاد سان گڏ هڪ ادارو هو. سندس شخصيت کان ڪافي متاثر رهيس. پاڻ هميشہ آهستي ڳالهائيندو هو ۽ ان ۾ نصيحت هوندي هئي، ليڪن اسٽيج تي هن جي تقرير لاءِ لائوڊ جي ضرورت نہ هوندي هئي. ڪيس الله جنت نصيب ڪري.

سيد زمان شاهہ صديقي سجاول

مرحوم اڪبر شاهہ سان تمام پراڻو لاڳاپو رهيو. مرحوم بهترين دوست ۽ پرخلوص شخصيت، سدائين کلندي ڏٺوسون. سندس وفات تي تمام گهرو ڏک ۽ رنج ٿيو. الله ڪيس جنت ۾ جاءِ ڏيندو

محمد صديق زنئور ، ميرپور بٺورو

قبلا سائين علي اڪبر شاهہ اسان ٺٽي جي رهواسين لاءِ لطيف هيو ۽ لاڙ جو سائين هو. منهنجو محسن هيو. ڏک سک جو ساٿي هيو. ڪيس رب پاڪ جنت نصيب ڪندو.

حاجي هاشم ڪانڊڙو- ڳوٺ حاجي عبدالله ڪانڊڙو

سيّد اڪبر نہ فقط منهنجو سوٽ، گهر جو وڏو پر اسان جي پوري خاندان لاءِ ڇپر ۽ ڇانو هو. جڏهن ملندا هئاسون ائين لڳندو هو تہ ڪنهن پرخلوص ۽ دل واري دوست سان بي حجاب ڪچهري ٿيندي هجي. سندس خال اسان جي خاندان ۾ ڪيتري وقت تائين پرجي نہ

سگهندو. سندس ڪچهري جي هبڪار اسان جي روح کي واسيندي رهندي شل رب العالمين کيس پنهنجي رحمت جي ڇانوَ ۾ رکي.
شبير شاهه دڙو

تنهن جي لاءِ ليئا، رهندا منهنجي روح ۾،
زندگي ۾ محبتن جون پنارڪون پري يارن ۾ ورهائيندڙ سائين اڪبر شاهه! اڄ ڪيترا توهان جي محبتن جا فقير پنهنجي دامن ڦهلايو بيٺا آهن، جن کي تنهنجون ماسي جيتريون مليل محبتون مليون، اڄ اهي مڻ محسوس ٿي رهيون آهن. ليڪن خالي دامن ڦهلايل انهن ماڻهن جي دامن ۾ فقط لڙڪ ئي پلئي پيا آهن. تنهن جي محبتن جا سادا ساکي ساک ڏيندا تہ توهان آخر تائين محبتون ۽ اميد پرستي جا انبار ساڻ کڻي هلندڙ سائين اڄ سڀ آليون اکيون تنهنجي لاءِ روح مان ليئا پيون پائين تہ هاڻ ڪڏهن وري اسان جي اڱڻ تي بهار ايندي ۽ توهان جهڙا گلاب. لاڙ جي اڱڻ تي ٽڙندا.
غلام نبي زنئور ميرپور بٺورو

سائين اڪبر شاهه جي بيوقتائتي موت تي هر اک آلي آهي. سائين هڪ جاکوڙي، محبتي، ۽ پرخلوص انسان هيو. سائين لطيف جو وڏو پارکو هيو. سندس موت سنڌي قوم ۽ سنڌي ادب لاءِ وڏو نقصان آهي.
سيرومل سارنگ ميرپوربٺورو.

سائين اڪبر شاهه سنڌ جو هڪ عظيم ذهن ۽ تمام وڏو ماڻهو، سنڌ جي Genuins ماڻهن مان هڪ ماڻهو، جنهن کي هميشہ ياد رکيو ويندو. سيد اڪبر دل ۾ زنده رهندو. اسان جي ذهن ۾ هميشہ رهندو. ماڻهو تہ هر ڪنهن کي مرڻو آهي، مگر ڪي ڪي ماڻهو مرڻ کان پوءِ بہ زنده رهندا آهن. سيد اڪبر مري نٿو سگهي هن جي عظمت مري نٿي سگهي.

جان جان هئي جيئري، ورچي نہ ويئي،
وچي پونءَ پيئي، سارينديَ کي سڄڻين.

منير احمد، ٻنورو

سيد سان ويجهي ٿيندي اجان ٿورو وقت مس ٿيو تہ لڳندو ائين هو
چڻ اڪبر سان صدين کان نينهن جڙيل آهي. اها هن جي Quality هئي.
قوم سان گڏ سنگت جو سرمايو اڄ اسان وٽ ناهي. جيڪا کوٽ پوري
ٿيڻ ۽ ڪرڻ عام حالتن جي وس کان بالا تر آهي. ڪو وقت کپي هن
کوٽ کي پرڻ لاءِ.
اڪبر شاهہ عام نہ پر هڪ خاص عنايت هئي. فطرت جي. ڪو پلي وڏاءُ
سمجهي. پر سيد سان گهاريل هڪ گهڙي هڪ عمر هڪ ساڃاهہ هئي.
وڏيڪ هن وڇوڙي جي احساس لاءِ لفظ نہ آهن. بس وس جي ڳالهہ ڪانهي.

حسن خواجا ٻنورو

ماڻهو سڀ نہ سهڻا، پکي سڀ نہ هنجهہ،
ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهہ، اچي بوءِ بهار جي.

علي اڪبر شاهہ نہ صرف استاد هو پر هو هڪ عالم، اديب، انسان
دوست، وڏو جاکوڙي انسان هو. سندس انسان ذات جي ڪيل خدمتون
هميشہ ياد رهنديون. پاڻ نير، بيباڪ، خوددار، ڪنهن بہ وڏي هستيءَ
کان نہ ڊنو. ڪنهن بہ ڪم جي پويان لڳو، تہ ان کي حاصل ڪرڻ کان
سواءِ بس نہ ڪيائين. سندس ڪيل خدمتن مان اندازو لڳائي سگهجي
ٿو، تہ 1964ع ڌاري گورنمينٽ طرفان نوان اسڪيل روائيز ٿيا جنهن
۾ سنڌ جي پرائمري استادن کي جي وي جو گريڊ ڏنو ويو. جنهن لاءِ
مرحوم جان محمد جمالي صدر آل سنڌ پ.ٽ. الف هنگامي اجلاس
سڏائي، ويسٽ پاڪستان گورنمينٽ سان گڏجاڻي ڪرڻ جو فيصلو
ڪيو. اجلاس ۾ فيصلو ڪيو ويو تہ وفد وڃي لاهور هلجي، اتي سنڌ
جي استادن کي جائز گريڊ وٺي ڏجي لاهور وڃڻ جي تاريخ مقرر ٿي

جنهن ۾ ضلعي صدرن کي ان وفد ۾ هلڻ لاءِ تيار ڪيو ويو. ان وقت آئون ضلعي نئي پ. ٽ. الف جو صدر هوس. مون تعين ٿيل تاريخ تي لاهور وڃڻ واري وفد ۾ ضلعي نئي طرفان علي اڪبر شاهه جو نالو تجويز ڪيو. سنڌ جي استادن اعتراض ڪيو ته هي ڇوڪرو ڪهڙي نمائندگي ڪندو. ان وقت علي اڪبر شاهه جي سروس ٻه سال مس هئي. جڏهن لاهور واري وفد جي حيدرآباد مان روانگي ٿي وفد لاهور پهتو، مرحوم جان محمد جي اڳواڻي ۾ سيڪريٽري تعليم سان ميٽنگ ٿي جنهن ۾ سنڌ جي استادن جو ڪيس پيش ڪيو ويو. پي. اسڪيل متعلق وڏو بحث ٿيو. علي اڪبر شاهه مدلل، منطقي انداز سان راءِ ظاهر ڪئي ۽ پنهنجو ڪيس سهڻي نموني پيش ڪيو. جنهن ۾ حاضرين وفد سان گڏ مرحوم جان محمد جمالي پڻ متاثر ٿيو. وڏا وڏا محقق، دانشور، اديب حيرت ۾ پئجي ويا ته هن ننڍڙي استاد قانون جي نقطي نگاهه کان ڪيئن هي ڪيس پيش ڪري سرڪار کي مجبور ڪيو جنهن جي نتيجي ۾ سنڌ جي استادن کي ايس. وي گريڊ ملي ويو. سنڌ جي وفد کي ڪاميابي نصيب ٿي. سنڌ جي استادن کي جائز حق ملي ويو.

مرحوم جان محمد جمالي صاحب جي دور ۾ اليڪشن جي وقت سليڪشن ٿيندي هئي. ليڪن علي اڪبر شاهه آل سنڌ پ. ٽ الف جي پليٽ فارم تي وڏو انقلاب آڻي اهڙو ماحول جوڙيو جو سال 1972ع ۾ پٽ شاهه تي باقاعدي باضابطا اليڪشن ٿي. جنهن ۾ مرحوم جان محمد جمالي صدر، علي اڪبر جنرل سيڪريٽري چونڊجي آيا.

علي اڪبر شاهه جي جنرل سيڪريٽري جي ايامڪاري ۾ وڏا، وڏا ڪارناما انجام ڏنا جنهن ڪري سنڌ ۾ نئي ضلعي جي پ. ٽ. الف جي ڪردار ۽ جدوجهد جي سلسلي ۾ اول پوزيشن ملي ويئي، جنهن جو رڪارڊ شاهد آهي. علي اڪبر شاهه نه صرف استاد برادري جي خدمت سرانجام ڏني پر ان سان گڏ سنڌ جي ڏتڙيل ماڻهن جي پڻ بي انداز خدمت ڪئي. نه صرف استاد رهيو، پر ان سان گڏ ناميارو اديب، شاعر

۽ جاکوڙي انسان هو. سندس وفات سبب سنڌ جي هر طبقي فکر، ماڻهو جو نقصان ٿيو.
علي اکبر شاهه جي تقرير وقت لطيفي ڪيفيت نازل ٿيندي هئي. پاڻ لطيف سائين جو وڏو پارکو انسان هو.
اسان جون دعائون آهن ته ڪيس رب العزت طرفان جوار رحمت ۾ جاءِ ڏي. سندس ٻچڙن جي خوشحالي هجي، پوين کي صبر جي توفيق عطا ڪري آمين.

عبدالله اوٺو- رٽائرڊ استاد در ملوڪ شاهه

اڱڻ اهيئي، جت نه پسان جوءِ ۾،
اوتارا اوٺين جا، سوجهيم سيئي،
اڪيون رت روئي ماڳ نهاري موٽيون. (شاهه)

سائين اکبر شاهه جي اوچتي موت جيءَ کي جهوري وڌو آهي. سائين اکبر شاهه هڪ وڏو ڏاهو ماڻهو هو، هي وڏو عالم هو. هن سان مون جيتريون گهڙيون گهاريون، اهي منهنجي لاءِ هڪ سبق آهن جيڪي مون کي هميشه ياد رهنديون. رڳو مون هڪڙي لاءِ نه پر سڄي سنڌ وارن لاءِ سائين هڪ استاد هو. پڙهائڻ وارو نه، پر سيني طريقن، سياسي هجي توڙي قانوني هجي. جدوجهد هجي، سائين اکبر شاهه هڪ ليڊر هو. بهادر اڳواڻ هو. وڏي دل رکندڙ انسان هو. منهنجي دعا آهي ته پوين کي صبر جي توفيق ڏي ۽ کيس جنت ۾ جاءِ ڏي.

آيل! اوطاقون، ڪري ڪيچي هليا،
سُکيون نه سيڻن جي، ماڳن تان ماڳون،
نِسوريون ناڪُون، سَڄي هليا سورَ جيون. (شاهه)

عبدالرزاق مهيري ڪڙيو گهنور

اکبر تنهنجا اهڃاڻ، کهڙا ڏيئي کهڙا ڏيون،
تون سچو ساڻ سنگت، تون رهبر تون سرواڻ،
تنهنجي کهڙي ڳالهه ڪجي، تون پنهنجو مٽ پاڻ،

ڪڏهن نہ ڪڏي ڪنهن جي ڪاڻ، ويهي ويرين وچ ۾. (شفيع)

اڪبر ـ اڪبر ـ اڪبر

دنيا جي اندر ماڻهو ڄمندا آهين، مرندا آهين، ڪي ماڻهو مرندا آهين تہ وري موت ڪي ماريندا آهين.

اڪبر هڪ املهہ ماڻڪ هو، هو رهبر هو، هو سرواڻ هو، هو يارن جو يار هو. هن مرحوم ڪي علم، ادب ۽ ٻنائي صاحب جي ايتري تہ ڄاڻ هئي جو هن ڪي ٻنائي جو ڊاڪٽر تصور ڪيو ويندو هو. ماڻهو اڪرن جا غلام هوندا آهين پر هتي اڪر سائين اڪبر جا غلام رهيا.

اها هن جي ڏاهپ، هن جي سياڻپ، هن جي دانائپ هئي. تہ ڪهڙو اڪر ڪهڙي جاءِ تي موزون رهندو.

ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهہ اچي بوءِ ٻهار جي

دنيا جي اندر سڀ ماڻهو ڏاها نہ ٿيندا، سڀ ماڻهو حسين نہ هوندا آهن، سڀ ماڻهو عقل وارا نہ ٿيندا. هي خدا جو نظام آهي. هو بهتر ڄاڻي ٿو، سائين اڪبر صاحب ڪيترين خوبين جو مالڪ هو. اسان جي قلم ۾ خدا سگهہ ڏي تہ اڪبر تي ڪجهہ لکون. اسان اڻ ڄاڻ ماڻهو ڪنهن جي شخصيت مان ڇا ڄاڻون.

ماڻهو سڀ نہ سهڻا، تون نہ مئين سور،
پرين سندا پور، لهندا ڪين لطيف چئي.

(شفيق محمد ميمڻ ميرپور بٺورو)

سائين اڪبر شاهہ انسان دوست ۽ استاد دوست رهيو، سندس خدمتون دوستن ۽ استادن جي ذهنن ۾ هميشہ تازيون رهنديون، اسان جي دعا آهي تہ مالڪ سائين جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏئيس.

يامين تاجوڙو سومرو ـ عبدالله سومرو دڙو

(اردو مان ترجمو ڪيل)

سيّد اڪبر شاهه هڪ نيڪ انسان ۽ ٻين جي ڏک کي پنهنجو ڏک ۽ خوشي کي پنهنجي خوشي سمجهڻ وارو شخص ٻيهر هن دنيا ۾ وڏي مشڪل سان شايد ملي.

سردار زار مير طالب حسن بروهي - شير شاهه وليج ڪراچي

پل پہر کو سوئے تھک کے آنکھ لگی تھی

سو کر نہ اٹھیں گے یہ ارادتو نہ تھا — عبدالحي پليجو پنون

ساٿي نہ پسان، سي، جي هُيم هِينئين ٽوٽيون،

هاٿي ڪنِهين جي، وَڃِيو آگڻ اپيان؟ (شاهه)

شمشير جنگ پليجو پنون

گهوڙن ۽ گهوٽن، جيئڻ ٿورا ڏينهڙا

ڪڏهن مَنجهه ڪوٽن، ڪڏهن واهي رڻ جا. (شاهه)

دنيا ۾ ماڻهن جا ٻہ قسم ٿين ٿا. هڪڙا اُهي، جيڪي فقط پنهنجي ڪاڻ جيئن ٿا ۽ ٻيا اهي جيڪي ٻين جي ڪاڻ ۽ اعليٰ مقصدن خاطر جيئندا آهن. اڪبر شاهه انهيءَ ٻي قبيلي جي ماڻهن مان هو، جن ڪڏهن ٻہ پاڻ ٺاهڻ جي باري ۾ نہ سوچيو، پر سندس قلمي ۽ علمي جنگ هميشہ وڏن آدرشن جي حاصلات خاطر هئي

ٻرو هو ٻنيور، آرياڻيءَ اجاريو،

لاٿو سڀ لوڪ تان، هاڙهي ڏٽي هورُ،

ڇُوريون ڇُرَڻ سڪيُون، پنهون ڪيائون پورُ،

آيو سو اتورُ، جنهن ڏکِيُون ڏِکَ وِهايون. (شاهه)

سيد اڪبر شاهه جي جدائي، هن خطي بلڪ سنڌ ڌرتي جي بقا جي جنگ وڙهندڙ حلالي پُٽ جي جدائي آهي. خدا کيس جنت الفردوس ۾

جڳهہ عطا ڪري آمين.

رفيق بلالي دڙو

محبت ۾ ماڻا وساري ڪين سگهبا،
پرين هي نڪاڻا، وساري ڪين سگهبا.

سائين محترم علي اڪبر شاهہ صاحب جن منهنجي چاچي جي برابر هئا. سائين جن سان هتي موجود ماڻهن جي صحبت ۾ ذڪ اهو ثابت ٿو ڪري تہ سائين جن وڏي محبت ڏيڻ وارا ۽ وڏي پايي وارا ماڻهو هئا. سائين جن جو گيپ پرجڻ تہ ممڪن ئي ڪونهي، پر سائين جي يادن مان وڏو سبق پرائي سگهجي ٿو.

علي مير شاهہ ولد سيد محمد عالم شاهہ

ماڻهو سڀ نہ سهڻا پڪي سڀ نہ هنجهہ،
ڪنهن، ڪنهن ماڻهوءَ منجهہ، اچي بوءِ بهار جي.

سيد اڪبر شاهہ منهنجو پيارو دوست ۽ ڀاءُ برابر هو، سندس وڇوڙي دل کي جهوري وڌو آهي. اهڙا ماڻهو پيدا ٿيڻ مشڪل آهن. الله پاڪ کيس جنت الفردوس نصيب ڪري پوئتيرن کي حد توفيق عطا فرمائي.

جيءَ جيارا جيئن، تنهنجيون ڳالهيون جين،
پاس پيارا هجين، ڪي ڪچهريون ڪجن،
يار وڇڙي وئين، ڏوهہ ڪهڙا ڏجن،
ڳچ ڳاريا هيئن، نيڻ روئندا وتن،
پاس پيارا هجن، ڪي ڪچهريون ڪجن.

خدا ڏنو سمون نياز مند ڀاءُ- سابق صدر پ . ٿ. الف سجاول

ڪنهن ڳاڙهو گهوٽ، ڪنهن مڙهہ مُقام ۾،

واريءَ سندو ڪوٽ، اڏي اڏبو ڪيترو. (شاهہ)

چاچا اڪبر اسان جي لاءِ اجهو ۽ ڪوٽ هو. سندس شخصيت جتي ڪٿي، الله جي مهرباني سان ۽ سندس علم، قابليت، بهادريءَ سچائيءَ سان مان لهندي هئي، ڪڏهن بہ ڪنهن ڪاموري ۽ وڏيري جي بالادستي ۾ نہ رهيو.

پنهنجي رهنمائيءَ سان، راڄن، ڳوٺن ۽ مائٽن کي نوازيندو هو. مسئلن جا مونجهارا ڪڍندو هو. امن ۽ صلح پسند انسان هو. سندس شخصيت جي سڃاڻپ سان، اسين جتان، ڪٿان، سوڀارا ٿي، ايندا هئاسين. نفسيات ۽ لطيف جو ماهر هو، لطيف جي ڪلام جو شوقين هو ۽ ڪيس مرشد ڪري مڃيندو هو.

هو موضوع جي ڪچهري ڇاٽيندو هو، ننڍڙي ٻار ڪان وٺي وڏي تائين هڪجهڙو هوندو هو. سندس گفتگو ۾ اخلاق، ادب، حيا، نصيحت ۽ رهبري جو سبق هوندو هو. ۽ ٻڌندڙن تي ڇانئجي ويندو هو ۽ جنهن سان بہ ڪچهري ڪندو هو، تنهن کي پنهنجو دوست بنائي ڇڏيندو هو. ماڻهو بار، بار سندس يادگيري ڪندا هئا ۽ پڇندا هئا ۽ ماڻهن کي سندس رهاڻ جي پاڙ لڳندي هئي. تنهنڪري سندس اوطاق تي محفل متل هوندي هئي.

دوستن، مائٽن، راڄن ۽ پاڙي وارن کي دلين ۾ جايون ڏيندو هو، سي سڀئي ماڻهو سندس وفادارين کان محروم ٿي ويا ۽ سوڳ ۾ ورتل آهن. الله تعاليٰ کيس جنت ۾ جاءِ ڏي. آمين.

ميران محمد شاهہ - در ملوڪ شاهہ

سيد اڪبر هڪ شاعر، اديب، نقاد، استاد، سياستدان هئڻ سان گڏو گڏ هڪ بهترين انسان هو. ڪچهرين جو مور، جتي ڪجهہ گهڙيون گذاريائين، چڙ تہ محفل لٽي ويو. سيد اڪبر ۾ جيڪي صلاحيتون هيون سي پوري طرح استعمال نہ ٿي سگهيون، زندگي سڄي

جدوجهد ڪندي گذاريائين. گهٽ وسيلن باوجود بہ همت نہ هاريائين ۽ حرڪت (چرپر) ۾ سندس پورو ايمان هو. خداءِ ڪريم ڪيس جنت الفردوس ۾ جاءِ عطا ڪري آمين

رفيق احمد عيساڻي اسٽيج ۽ ٽي. وي فنڪار دڙو

جان جان هئي جيئري، ورچي نہ ويئي،
وجي پُون پيئي، ساريندي کي سڄڻين، (شاهہ)

--

جهانگياڻي اُٺ پر تون جهول،
مک پنڻ جي مُند اچي ويئي،
پٽي پهنواري پاپي ويڙا،
رُلي آيا جي رول ....

سيد علي اڪبر شاهہ اڄ تنهنجي اوطاق تي ماڻهن جا هشام اچي گڏ ٿيا آهن. تنهنجو آخري ديدار ڪرڻ لاءِ. سائين توهان تہ وڃي پنهنجي آخري آرام گاهہ ۾ رهندا پر انهن غريب مسڪينن، اڻ پڙهيل، پورهيت ماڻهن جو جهلو، توهان کان پوءِ شايد ڪو ٿيئي!

سائين علي اڪبر شاهہ منهنجو سياسي استاد رهيو. سياسي، سماجي، اخلاقي هر طرفي، اسان غريب پورهيت ماڻهن جي هڪ باقاعدي استاد جي حيثيت ۾ رهنمائي ڪندڙ شخص جو، وڇوڙو زندگي ڀر نہ وسرندو. شال رب پاڪ ڪيس جنت الفردوس ۾ جايون ڏي ۽ پونئيرن کي صبر عطا ڪري ۽ هي اوطاق غريب مسڪينن ابوجهہ ماڻهن لاءِ بند نہ ٿيئي، سدائين وسندي رهي آمين.

محمد يعقوب ڪيڙانو

دنيا جي تيز رفتار ترقي ڏسي، سنڌ جا ماڻهو ڪمپيوٽر جي اڻ هوند تي روئن ٿا. پر آئون سمجهان ٿو تہ اسان مشيني ماهر تہ پيدا ڪري وٺنداسين. پر اهڙا انسان پيدا ڪرڻ جهڙي دل هجي، جنهن مان انساني

درد ۽ محبت جا گيت ڳنندا رهن. اهڙن انسانن جي اڻ هوند سنڌ جو وڏو نقصان آهي.

عبدالواحد آريسر

اڄ قلم ڏنو ويو ته هڪ قلم ڌڻيءَ جي وڇوڙي تي ٻه اکر لکان. مون پنهنجي ذهن کان پڇو ته ڇا. تون ان شخصيت تي لکي سگهندين، جنهن کي بنا شرط جي پنهنجن استادن ۾ شمار ڪيو هئي، بهرحال سيد اڪبر هڪ قلم، سيد اڪبر لطيف جو پارکو، سيد اڪبر سنڌ جي عاشقن مان هڪ سيد، جيڪو سنڌ جي هر ان ماڻهوءَ سان محبت ڪندڙ انسان هو، جنهن سنڌ خاطر ٿورو به پير ڪنيو هو. آئون ڪيس رڳو پنهنجو انقلابي سلام ٿو ڪريان.

اسلم خيرپوري

تن ڏيو من ڳنديين، ور جيئن وجهن سنگهرون،
سڄڻ ماڪيان منا، ڪڙا مور نه ٿين،
جي ڳل ٿانهون ڏين، سي ڪيئن وسرن سپرين. (شاهه)

آئون هڪ ننڍڙو ماڻهو سائين اڪبر شاهه جهڙي تمام وڏي شخصيت تي ڇا ٿو لکي سگهان. صرف ايترو ته سائين اسان سيني لاءِ وڇوڙي جو هڪ وڏو وڍ ڇڏي ويو آهي. جو ته اهڙيون فقير منش شخصيتون اسان کي وري نه ملي سگهنديون. آئون ته صرف سندس لاءِ دعا ۽ پونئيرن لاءِ همدرديون رکان ٿو.

علي نواز شاهه _ هه، م G.P.S دڙو نمبر 1

ڪرڪٽا لاهي سک نه سُتا ڪڏهين،
اوسيئڙو آهي، ڪاهوڙين ڪنهن پنڌ جو.

محترم استاد سائين اڪبر شاهه سان ايتري ڪڏهن ويجهڙائي نه رهي، پر هڪ دوست استاد حاجي نور محمد زنئور جي صحبت جي حوالي

سان سائين سان ٻه، ٽي ڪچهريون ٻنوري ۾ ٿيون هُيون. انهن ڪچهرين مان مون اهو نتيجو اخذ ڪيو ته شاهه صاحب علم دوست، انسان دوست، حسن پرست ۽ پنهنجي وقت جو سچو صوفي هو.

صوفي سليم احمد سومرو رتا

اڄ نه اوطاقن ۾، تازا پَٽر ڪَکَ،
آديسي اُٿي ويا، پيئي اڏامي رکَ.
سامي ڪٽي سَنڪَ، وڃائي ٿيا. (شاهه)

سائين اڪبر!؟ ڀر هڪ اڪابر هيو!؟ سائين سدائين محبتون، علم ۽ عقل سان ورثي ۾ ورهايون. ٽئي ۾ اڪبر علم ادب ۽ پنهنجي تقرير ذريعي ماڻهن کي موهيندڙ دل ۽ دماغ تي ڇانئجي ويندو هيو.

اسان جي لاڙ ۾ لطيف جي حافظ کان جدائي دل ڏاريندڙ سماءُ آهي. هي جيڪو خال ٿيو آهي. ان جو پورائو مشڪل سان ٿئي، اسان جو رهبر هيو. هي صدمو تمام وڏو آهي. الله اسان کي ۽ سندس پونئيرن کي حوصلو بخشي ۽ توفيق ڏي ته سندس پوکيل پوک جو لاب (جامع ڪري) ڪجهه قرض جو پڙو لاهي سگهون.

ڪامريڊ الهڏنو سومرو
علي بحر ٽتو

منجهه محبت مَڃ، ٻاهر دورا ڏوڙ سين،
ڇڏيائون ڇَر لي، ڪوڙ ڪلڪڻ ڪڄ،
اوڳڻ اوڏائي نه ويا، ڳڻ ڪيائون ڳڃ،
جيئن سڙن تيئن سڄ، جيئن سڙن تيئن سنرا. (شاهه)

محترم مسلم سيد اڪبر، منهنجو ڳوٺائي منهنجو محسن، لطيف جو شيدائي پارکو، اڪٽ، اموٽ، اورچ، اُڃهڪ بحر العلوم، مهامقرر، اديب، ڏاهو، صابر، شاڪر، صاحب سهپ ۽ ڌيرج جو ڌٽي. هي سڀ سموريون شيون، پيغام، سونهن، سرت اسان وٽ امانت طور ڇڏي

ويو آهي. اسان مان هر هڪ کي سائين اڪبر شاهہ جي نقش قدم تي هلڻ گهرجي.

ڪنهن پروٽان پرين کي روئي نہ ڄاڻان،
متي ڪيو پٽان هنجن هاڻان هٿڙا. (شاهہ)

غلام حسين سومرو دڙو
محمد اشرف سومرو، لاڪا دڙو

پکي سپ نہ سهڻا ماڻهو سپ نہ هنج،
ڪنهن، ڪنهن ماڻهو منجهہ اچي بوءِ بهار جي

پيارو سيّد اڪبر شاهہ هڪ عظيم انسان هو، سندس آواز ۾ انداز ماکيءَ جهڙو مٺو هوندو هو. هن پنهنجي سڄي ڄمار مظلوم ماڻهن جي حقن لاءِ ارپي ڇڏي، استادن جي حقن لاءِ هميشہ اڳڀرو رهيو، جڏهن بہ ساڻس ملاقات ٿيندي هئي، تہ سندس لفظن جي جادوگري ۽ آواز ۾ نماڻائي ۽ نهٺائي جي ڪري وڻانس اٿڻ نہ ايندو هو.

جنهن بہ تقريب ۾ سيّد اڪبر شاهہ هوندو هو تہ لوئر مڊل ڪلاس يا نوجوان سندس تقرير ٻڌڻ لاءِ آتا هوندا هئا. اسٽيج تي ويهڻ کان پوءِ پنڊال ۾ ويٺل ماڻهو ائين محسوس ٿيندا هئا، ڄڻ مٿن ماڪ پئي وئي آهي. مطلب تہ سندس لفظن جي جوڙجڪ ۾ تقرير جو انداز تمام سهڻو ۾ سليقو هو.

سندس هن دنيا مان وفات ڪري وڃڻ ڪري وڏو خال پيدا ٿي ويو، خاص ڪري استاد طبقي لاءِ هڪ وڏو سانحو ڇئي سگهجي ٿو.

محمد اسلم سومرو H.S.T دڙو

سائين اڪبر عظيم قوت ۾ اسان جي تر جو هيرو، اڄ اسان کان وڇوڙو ڪري پردو مٿائي هميشہ لاءِ ولين ۾ نقش ڪري هليو ويو.

اڪبر موٽي تہ ڪونہ ايندو، پر ان جو ڏيئو جيڪو هن روشن ڪيو، سو هميشہ دلين ۾ روشن رهندو. جيڪي ان جا ساٿي هن سان گڏ رهيا

سي هن ڪي سندين حيائين ۾ ڪڏهن بہ وساري سگهندا.
هن جي علم لاءِ جيڪا خدمت آهي، سا شمس جيان رهندي جيئن رات جو سج تہ لهي ٿو، پر هن جي روشني ۾ چنڊ وغيره بہ روشن رهن ٿا. اسان جيڪڏهن هن جي راهن ڪي جهليندا سين تہ بيشڪ هن جي روشني ڪي هميشہ قائم رکندا سين ۽ اڪبر هميشہ زنده رهندو.

ڊاڪٽر غلام حسين ميمڻ دڙو

سائين اڪبر شاهہ اسان جو اجو ۽ وڏو ۽ هردلعزيز هو. بابا مرحوم ڪان پوءِ هو هميشہ اسان ڪي پڇندو رهندو هو تہ بابا ڪا تڪليف يا ضرورت هجي، پنهنجي پيءُ وانگر بي حجاب ٿي چوندا ڪريو. سندس شفقت ۽ ڳڻ هميشہ آخري دم تائين ياد رهندا.
رات جو جڏهن خبر پئي تہ ڄڻ هر شيءِ ويران ۽ سنسان نظر آئي جڏهن سندس اوطاق تي پهتاسين، بيٺل اوطاق جي اڳيان پابوڙا بہ ڪنڌ جهڪائي لڙڪ ڳاڙي رهيا هئا.
دل تہ لکڻ لاءِ گهڻو ڪجهہ چوي ٿي، پر لکي ڪنهن لاءِ بس سائين وڇوڙو ڏيئي ويو. شل الله تبارڪ تعاليٰ ڪيس جنت ۾ جاءِ ڏئي

صوفي فقير خان محمد ٿهيم

عاشق الله، ويرو تار نہ وسري،
آهَ ڪرندي ساهُ، ڪڏهن ويندو نڪري. (شاهہ)

سائين علي اڪبر شاهہ هڪ علم دوست استاد ۽ سٺو شاعر هو، سندس ڪيل خدمتون هميشہ لاءِ يادگار رهنديون.

نور احمد سومرو رتا

وَسِي وِساڻِيون، رَتو روئِي پرينءَ ڪي،
پيئون ڪٽن پَبَ ڏي، نظر نِماڻيون،
سي ڪِئن بيلاٽِيُون، جَن ويندو هوتُ نہ واڙيو.

مون جهڙي نئين ماڻهوءَ لاءِ سائين علي اڪبر شاهه جي مان ۾ لکڻ تہ وس جي ڳالهه نہ آهي پر ”رسم دنیا بھی ہے موقع بھی ہے“ مطابق ايترو ضرور چوندس سنڌ کي علمي ۽ ادبي وڏو نقصان رسيو آهي.

رفيق احمد سولنگي دڙو

Count of Monte Cristo جي جڳ مشهور ليکڪ ۽ ٻارهن سو ڪان وڌيڪ تصنيفون لکندڙ لارڊ بہ وماس ڪي من ۾ اهائي تات ماريندي هئي تہ زندگي جو هر ويندڙ پل ڪيس Minus ڪندا وڃن انهيءَ تشويش ئي ڪيس لکڻ لاءِ اتساهيو. شاهه ”شيخ اياز جي سائين اڪبر سڀ سانگ سڄايو آ پيارا“ وانگي زندگي ڀرپور ۽ خوبصورت گذاري. سندس ئي جنم ڀومي ڳوٺ ۾ تخليق کيل قرار ڏنڊ تي سڪون ۽ جيئڻ لاءِ اتساهه پسندو اٿم، اڄ قرار ڏنڊ ۽ سندس ننڍڙو لطيف تہ آهي، پر لفظن جو بادشاهه گر اڪبر شاهه جي ڪوت آهي. حافظ شيرازي جون مشهور سٽون سائين جي مرتئي تي:
هستي جو شور ٿيو، خواب مان اٿي پيس، ڏٺم تہ اجا فتنن جي رات باقي آهي، بهتر سمجهيم تہ ٻيهر سمهي پوان.

غلام حسين واجا ميرپور بٺورو

جهانگيائي اُٺ ۾ تون جهول مڪ پَنڻ جي منڊ اچي ويئي،
سون سريڪا سانگي اڪبر، اوتيئڙا انمول.

هن شاعري مان ئي اندازو ٿئي ٿو تہ ڪيڏو نہ مهان شاعر هو، جنهن جي سٽ سٽ ۾ سوز ڀريل آهي. تڏهن بہ مان چوان ٿو:

لکيو گيت غزل تاريان پيو،
هر سِٽ ۾ اڪبر توکي ساريان پيو.

اسان سنڌن پوئيرن جي ڏک، غم ۾ برابر شريڪ آهيون. الله ڪيس صبر جي توفيق عطا فرمائي، ۽ مرحوم کي الله پاڪ پنج تن جي واسطي جنت الفردوس نصيب ڪري آمين ثم آمين.

لڪاڏنو چانگ- هه م ملوڪ شاهه

اڄ نہ اوطاقن ۾ سندي جوڳين ذاتِ،
ساري تن سنياسين کي، رُنم ساري رات،
مون جنين جي تاتِ، سي لاهوتي لڏي ويا. (شاھہ)

يقين نہ آيم جنهنوقت سائين اڪبر جي وڇڙڻ جي ڪَلَ پيم، اندر ۾ اُڌمن جي هلچل هانو ڏري پيم، نيڻين نِنڊ وهہ ٿيم، لڙڪ لارون ڪري لڙي پيم، بار بار ٻڏائيندڙ ڪان پڪ ڪيم. پوءِ تہ پهاڙ جيان ڪنهن جي رات نہ ڪٽي، ۽ چرين جيان چوندو رهيس:

”موت پونئي مار، تو ڇنيا هيڙا يار“

اڄ قلم ۽ بوڪ مليو آ تہ ڪجهہ تاثرات سائين اڪبر تي لکان، سائين تہ اها شخصيت جو جنهن جا لفظ بہ محتاج هوندا هئا. سائين جڏهن بہ محفل، ميڙاڪي ۾ هوندو هو. اُتي هرڪو ڳالهائيندڙ ائين چوندو هو، تہ سائين اڪبر جي اڳيان ڇا ڳالهائجي. سائين لفظن جو خزانو هو وڏيڪ لکڻ جي هٿن ۾ سگهہ نہ رهي آ جو لکان.

لکا ڏنو خاصخيلي- آفيس سيڪريٽري - پ ٽ الف تعلقو ٻنورو

سنڌي ٻولي جو پارکو. اسان جو ننڍپڻ جو دوست ۽ ڪلاس ميٽ سيد اڪبر شاھہ اسان کان جدا ٿي ويو دل اهو تسليم نہ پيئي ڪري تہ اهڙا ڏاها، ڪل مک، همدرد ۽ رلڻا ملڻا ماڻهو اسان کان هن نموني جدا ٿي ويندا، پر موت جي اوڏو هرڪو بيوس آهي. الله پاڪ کان دعا آهي تہ کيس جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏيئي ۽ سندس درجا بلند فرمائي.

طفيل احمد ميمڻ فاضلاڻي دڙو

اڄ نہ اوطاقن ۾ طالب تنوارين،
آديسي اُٿي ويا، مَڙهُيون مُون مارين،
جي جيءَ کي جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا. (لطيف)

عظيم استاد، لطيف سائين جو پارکو محترم سائين اڪبر شاھہ استادن لاءِ هن اونداهي دور ۾ رهبري جي لاٽ هو. سائين پنهنجي علم ۽ قلم سان جهرجهنگ ۾ رهندڙ اٻوجهہ ۽ لاچار ماڻهن لاءِ سدائين

صداءِ حق بلند ڪئي سندس علمي، ادبي، سماجي، ثقافتي، سياسي خدمتون وسارڻ جوڳيون نہ آهن. ٻاجهاري ڌڻيءَ کان دعا آهي، تہ هو اسان کي سائين، جي وڇوڙي جو صدمو سهڻ جي توفيق عطا فرمائي ۽ ڪيس پنهنجي جوارِ رحمت ۾ جڳهہ عطا فرمائي (آمين)

ادريس سومرو، دڙو ضلعو ٺٽو

سائين اڪبر شاهہ هڪ سٺو استاد شاعر، مٺي هاڻن پورهيت انسانن جو ساٿي پڪو قوم پرست انسان هو. هو سدائين ياد رهندو.

صوفي حضور بخش ـ جهرڪ شريف، ٺٽو

هَٿُڙُ هَڪَلڻُ، ٻيلي سارڻ مانجهيان اِيَ مَرَڪُ،
وِجهَن تان نہ فَرَق، رُڪ وَهندي راند ۾. (شاهہ)

سيّد اڪبر منهنجو سوٽ نہ پر هڪ اڻ موٽ استاد ۽ ٻي ٻاڪ سنڌي، جنهن جي تن من سنڌي غريب ماڻهن ۽ استاد برادري لاءِ هر وقت جاڪوڙيندي گذارڻ جي عمل جو نمونو هو. هو مون کي ناليُ کان وڌ منهنجي تخلص سان سڏيندو هو. چوندو هو ”غازي“ ڪو نئون شعر ٻڌاءِ؟ اوچتو سندس هن دنيا مان هليو وڃڻ اسان جي لاءِ ۽ خاص ڪري پ . ٽ الف لاءِ وڏو نقصان آهي . شال الله پاڪ پنجتن جي صدقي ۾ ڪيس جوارِ رحمت ۾ جڳهہ عطا ڪري ۽ اسان وارثن کي صبر جميل عطا ڪري.

سيد شفقت حسين شاهہ PSTدڙو

وساريو جنهين کي، سو وسريو نہ وسري!

سيد اڪبر شاهہ اسان جي علائقي ۾ انهن هستين مان هڪ هيا، جيڪي ڪروڙن ۾ لکن مان ڪو هڪ هوندو آهي ۽ ڪيترن سالن ۽ صدين بعد پيدا ٿيندا آهن. ان متعلق اسان ڇا لکي سگهون ٿا. سو تہ اسان جي وس ڪونہ آهي بس ۾ اکر لکڻ ضروري جي لکياسين.

ڊاڪٽر محمد صديق زئور

محترم سائين اڪبر شاهہ صاحب جنهن جي موت جي خبر ٻڌي انتهائي گهڻو ڏک ٿيو سائين سان ويجهڙائي جو موقعو سائين هاشم وارن جي چوندن ۾ مليو. سائين جي جڏهن طبيعت صحيح نہ هئي، تہ سائين کي پڇڻ آيس. سائين سان ڪچهري ٿي. مون فيصلو ڪيو تہ سائين کان هاڻ سکندس. پر چوندا آهن تہ الله پاڪ کي جيڪي ماڻهو وڻندا آهن. انهن کي جلدي پاڻ وٽ گهرائي وٺندو آهي ان ۾ ڪو شڪ نہ آهي تہ سائين جهڙا ماڻهو دنيا ۾ گهٽ ايندا آهن الله پاڪ کان دعا آهي تہ شل سندس پوئين کي صبر ڏي ۽ سائين جي مشن کي جاري رکڻ جي توفيق ڏي.

محمد علي خواجہ

سائين اڪبر شاهہ انسانن ۽ دوستن جو سچو دوست هو. سندس جدائي اسان کي مرڻ گهڙي تائين نہ وسرندي

پير علي رضا ولد- پير علي مير سجاول

ڪالهہ اوچتو ڪاوش اخبار پڙهندي ”علي اڪبر شاهہ گذاري ويو“ جي خبر پڙهي ڪري دل هنجون هاري ويٺي چو تہ اسين سڀ هڪ علم، ادب ۽ تاريخ جي ڄاڻو شخصيت کان محروم ٿي وياسين. علي اڪبر شاهہ جي وڇوڙي جو خال پرجڻ ممڪن نہ آهي الله پوئيرن کي صبر ڏي ۽ مرحوم کي جنت نصيب ٿئي.

محمد سچل وڏو - صدر پ ت. الف ڪراچي

اي خدا!
ڪيتا گهڙي ۽ ڪتي،
مرڪ ڪنهن کان نہ ڪس،
پوءِ بس، پوءِ بس، پوءِ بس.

سائين اڪبر جي مرتئي تي تاثر لکڻ لاءِ تہ هٿ بہ ڪنبن ٿا. اکين آڏو ڳوڙهن ۽ لڙڪن جي ديوار آهي ۽ ذهن مهجور آهي

چا لکان؟

سائين اڪبر .... جبل جيڏو ماڻهو ۽ ائين هليو ويو جو يقين ئي ڪونہ ٿو اچي، نہ تہ ڪو زلزلو آيو، نہ ڌرتي ڏڏي ۽ نہ اسرافيل سور ڦوڪي، پوءِ جبل ڪيئن هليو ويو!

ها! اڄ بہ پهاڙ جيڏا جذبا، حوصلا، سندس لفظ ۽ سندس خيال ايڏائي سگهارا آهن. جو جڳن جڳن تائين سندس ساٿين ۽ پوئلڳن کي سگهہ جا سرچشما مهيا ڪندا رهندا.

انتظار چلگري

(سابق مرڪزي صدر آل سنڌ پ.ت. الف)

سائين اڪبر شاهہ مرڻ جي خبر سائين محمد رفيق جروار کان پئي. اخبار پڙهڻ جو اتفاق نہ ٿيو چو تہ طبيعت خراب هئي. اڪبر شاهہ جي موت سنڌ جي ۽ خوصي طور تي پ . ت . الف جو نہ پرجڻ وارو خال ٿي پيو آهي. جنهن کي الله سائين کان دعا آهي تہ پرڻ لاءِ ڪو انسان پيدا ڪري آمين. ۽ سائين اڪبر شاهہ کي جنت الفردوس ۾ جڳهہ عطا فرمائي (آمين).

شاهين سنگهيڙا- سينئر نائب صدر پ ت الف سنڌ

سائين اڪبر شاهہ يا سيد اڪبر ڪو اڄ جسماني طور تي اسان وٽ موجود ڪونهي. سچ پچ دل کي اعتبار ئي ڪونہ پيو اچي تہ واقعي ڪو اڪبر پنهنجي سموري سندرتا ڪٽي اسان کان گهڻو پري اهڙي ماڳ تي هليو ويو آهي. جتان وري سندس موٽي اچڻ هن دنيا ۾ ناممڪنات ۾ آهي.

اڪبر جي خوبين، صلاحيتن ۽ گهڻن تي مسلسل ۽ گهڻو لکي سگهجي ٿو. ان لاءِ گهڻا صفحا ۽ گهڻو وقت گهرجي. في الحال دعا آهي تہ خدا ڪيس جنت ۾ جايون ڏي ۽ سندس ٻچن کي خوش آباد رکي. آمين.

اعجاز علي خواجا ٻنورو

هي نہ ويل وڃڻ جي

جيڪڏهن توسان هڪ هزار ماڻهو محبت ڪن ٿا، تہ يقين ڄاڻ آئون انهن مان هڪ ضرور هوندس. جيڪڏهن توسان هڪ سو ماڻهو محبت ڪن ٿا تہ توکي پڪ هئڻ کپي تہ انهن مان آئون هڪ لازمي هوندس. جيڪڏهن توسان فقط هڪ ماڻهو محبت ڪري ٿو تہ يقينن اهو آئون ئي هوندس. پر جيڪڏهن ڪوبہ تو سان محبت نہ ٿو ڪري تہ پڪ ڄاڻ رسول حمزا توف پري ڪٿي جبلن ۾ مري ويو.

رسول حمزا توف

سائين اڪبر محفلن جو مور، ڪچهرين جو ڪوڏيو هو. هو جديد علم ۽ اسان جي ثقافت و خوبصورت ميلاپ هو. هو اسان جي سياسي، اقتصادي حالتن جي خوبصورت خصوصيتن جو بهترين مرڪب هو. هو خوبصورت هو ۽ تمام وڏو حسن پرست هو. هو فطرت جي حسن جي سمورين خصوصيتن ڪان ويندي لفظن ۽ خيالن جي سونهن جو وڏو پارکو، مداح ۽ پيدا پڻ ڪندڙ هو. بحث ڪندڙ ۽ تخليڪار هئي هو. هو انقلاب جي قافلي جي وڻ جي رج ۾ گم ٿي ويندڙ سپاهہ جو سپاهي هو، جيڪو آخري وقت تائين وقت جي حاڪمن سان ناهہ نہ ڪري سگهيو.

تون دلين ۾ زنده رهندين ۽ راڄ ڪندين تنهن جو ادبي ۽ ثقافتي قد، ڪاٺ پنهنجي جڳهہ تي پر تنهنجو علائقائي، سماجي ڪردار گهٽ ۾ گهٽ سيني نسلن کي متاثر ڪندو رهندو، نہ وسرندو. تون قدآور، ڇانورو ۽ ميويدار وڻ هُئين، جيڪو اوچتو ڍهي پيو. تون اسان سيني کي يتيم ڪري ڇڏيو. تون ماڻهن جي ان ختم ٿيندڙ نسل مان هئين جيڪي اجتماعي مفادن لاءِ وڙهندا آهن، جيئندا آهن. نفعي نقصان جي حساب ڪان اڳتي وڏي موقف تي بيهي رهندا آهن.

محي الدين ڪيڙانو

اڄ نہ اوطاقن ۾ طالب تنوارين
آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون مارين.

سائين اڪبر شاهہ پنهنجو نالو خوب ملهايو، اڪبر معنيٰ وڏو شاهہ معنيٰ اڳواڻ مهندار. اڪبر سائين هڪ دلير ۽ دلبر ماڻهو هو. ڏاهو داناءُ، اديب، دانشور، پختو شاعر هو. غربت ڪري پنهنجيون لکڻيون شايع نہ ڪرائي سگهيو. منهنجو نينڍڙي هوندي کان يارغار هو. منهنجا سڀ انگل، آرا يا چريائون، بيوقوفيون برداشت ڪندو هو منهن جي سڃاڻپ ئي سائين اڪبر شاهہ هو. منهنجي ۽ نئين ضلعي جي ساجاهہ وند ماڻهن مان هڪ هو. نئين ضلعي ۾ جيڪي نئين جي سونهن رهيا آهن. انهن ۾ اڪبر شاهہ، رسول بخش پليجو، سائين محمد خان مجيدي، رجب علي ”ضيا“ ، پٽر سنڌي، اسان چئن ڄڻن نئين ضلعي ۾ ظالم خلاف گڏجي ڪچهريون ڪيون، تنهن ۾ اڪبر شاهہ، پٽر سنڌي غلام حسين شورو، يوسف ڪيرانو گڏ هئا. انهن چئن يارن پنهنجي محنت، سچائي، مالڪي سان ويهي ويچاريو، تہ هن ظالمن، دهشتگردن، پاٿاريدارن، زيان خورن، وڏيرا شاهي سان هنن مسڪينن ابوجهہ پورهيتن هارين جي جند ڪيئن ڇڏائجي؟ پوءِ تمام چئن، ڇهن سالن جي پورهئي کان پوءِ ضلعو نئون پاڪستان جو ويٽنام سڏجڻ لڳو. ظالم وڏيرا شاهي اسان سان ويڙهاند شروع ڪئي. 67-68 کان پوءِ اسان رسول بخش پليجو کي هن تنظيم ۾ آڻڻ جي سفارش ڪئي ۽ شامل ڪيو سون.

بهرحال اڪبر شاهہ سڀ طرفو ڄاڻو، ڏاهو، علم، عقل ۽ سخاوت جو سمنڊ هو. آئون جڏهن پنهنجي اهل اعيال کان رسي ايندو هوس. تڏهن سائين اڪبر شاهہ وٽ غم جو علاج ڪرائڻ ۽ پنهنجا ڏک تڪليفون اوريندو هوس ۽ هي ان جو علاج ڪري شفا ڏيندو هو. محفل جو مور، مهندار هو. هر فن مولا هو. منهجو تہ سڄڻ رازدان، ڏکن، بکن، رازن، رمزن، جو سچو سڄڻ هو. منهنجو ياءُ هو مون کي بي انتها محبت ۽ شفقت سان ملندو هو. پيار ۽ پنهنجائپ وارو رويو رکندو

هو. آئون يتيم ٿي ويس. هاڻ ڪنهن سان پنهنجا ڏک تڪليفون اورينديس. الله ڪري شل بهشت نصيب ٿئيس ۽ اسان کي به پاڻ وٽ گهرائي وٺي.

معتقد ڪنجوس ڪيڙانو

سائين اڪبر شاهه جي وفات جي خبر ڪلهه تلهار ۾ اخبار ڪاوش مان پيئي. يقينن پيرن هيٺان زمين نڪري ويئي. سائين اڪبر جو وڇوڙو اسان لاءِ ڪنهن الميه کان گهٽ ناهي. سائين مرحوم کي هر زاويي کان پرڪيوسين ڏٺوسين ته سيني کان نمايان نظر آيو. استاد هڪ عظيم استاد، اديب ۽ شاعر ته اڪر سندس محتاج، سموري سروس ۾ استادن جي مسئلن جي حل لاءِ جاکوڙيندو رهيو. سائين جان محمد جمالي مرحوم کان پوءِ جيڪڏهن ڪنهن سپهه سالار استادن جي مسئلن لاءِ ڀرپور قيادت ڪئي ته اهو سائين اڪبر شاهه هو.

ڏٺي در دعاگو آهيان ته الله پاڪ سائين مرحوم کي جنت الفردوس ۾ جاءِ عطا فرمائي آمين ۽ پونيئرن کي صبر جي توفيق ڏي (آمين)

دعاگو غلام محمد جوهر

سائين اڪبر شاهه جي وفات جي خبر 29-06-2003 ڪاوش اخبار ۾ پڙهيم، دل يقين نه ڪاڌو ته واقعي سائين اڪبر شاهه لاڏاڻو ڪري ويو. سائين اڪبر شاهه سان ملاقات ٿيندي هئي. ڄڻ ته ڪنهن محسن سان ڪنهن والد سان، يعني پنهنجائپ جي خوشبوءِ ايندي هئي. سائين هڪ اديب، دانشور، شاعر هو، استاد برادري جو سالار هو. خدا اسان سيني کي سائين جي نقش قدم تي هلڻ جي توفيق ڏي. سائين اڪبر شاهه جي جدا ٿيڻ جو هڪ وڏو استاد برادري ۾ خال پيدا ٿي ويو اسان سيني پوئلڳن ۾ همت ۽ جذبو پيدا ٿئي ته جيئن سائين جي ڇڏيل شين لاءِ ڪوشش جاري رکي سگهون.

محمد جمن جروار- صدر پ ٽ الف ٽنبو الهيار

قبلا سائين علي اڪبر شاھ جي لاءِ منهنجي طرفان هي لفظ عقيدت طور آهن.

ڪِهِ پر رُئان پرين ڪي پيچڻ ناھ پچار،
امر ٿي آهون ڪريان ڪاٿي منجهھ خمار،
گِر ٻي جي گفتار ٻي پَتِ پاروچن ۾. (شاھ)

عبدالستار ڏگو- ڊ.ج.س . پ.ٽ.الف – تعلقو ٽنبو اليهار

مَرَڻا اڳي جي مُئا، مَرِي ٿِين نہ مات،
هُوندا سي خياتِ، جِيڻان اڳ جي جئا. (شاھ)

سائين اڪبر جهڙا انسان زندگي جي مقصد ۽ حياتي جهڙا انمول تحفي کي سمجهي اها وک پنهنجي ڌرتي ۽ قوم لاءِ کڻندا آهن. جيڪا وک ڏاڍيءَ دکي ۽ سڀ ڪنهن جي ڪٽڻ جي وس جي ڳالھ ڪان مٿي آهي شل الله تعاليٰ مٽس پنهنجي رحمت واري مقام ۾ جاءِ عطا ڪري آمين.

حافظ نظاماڻي ڪڙيو گهنور

اڄ نہ اوطاقن ۾ طالب تنواريِن،
آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون ماريِن،
جي جيءَ کي جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا. (شاھ)

سائين اڪبر شاھ جي خبر دڙي شهر ۾ پئي، سائين اڪبر شاھ دڙي بنورو نہ پر، سڄي سنڌ کي سائين جي ضرورت هئي، پر ڪاش، موت اسان ڪان عظيم شخصيت کي ڌار ڪري ڇڏيو. سائين اڪبر شاھ سڄي زندگي استاد برادري جو ڪيس وڙهيو، ڪنهن سان بہ سودي بازي نہ ڪيائين هميشہ پنهنجي موقف تي قائم رهيو.

سدا موجود هن محفل ۾ سائين اڪبر تون نہ هوندين مگر ڪن دوستن جي دل ۾ هي محفلون تنهنجون ضرور ياد رهنديون.

محمد دائود سومرو ناظم لائق پور

نـ سي وَؤڻ وٽن ۾، نـ سي ڪا تاريُون،
پَسِيو بازاريُون، هينئڙو مون لوڻُ ٿئي. (شاهـ)

سيّد اڪبر جو وڇوڙو، سڄي سنڌي قوم، لطيف جِي پارکو هڪ سچي مخلص دوست ايماندار ڪارڪن کان محروم ٿي ويئي آهي. سندس وڇوڙي جو وڏو عذاب تـ سندس گهر ڀاتي ئي محسوس ڪن ٿا. پر آئون عطا حسين شاهـ (ڀائٽي) کي عرض ڪندس تـ ڪيس کي اڪبر شاهـ جي ننڍڙن جي پارت هجي، جو تـ اُهي صغير آهن. اها حجت ان ڪري ٿو ڪريان تـ آئون پڻ اڪبرجي گهر جو فرد آهيان.

غلام محمد ٻلڙ

اِيءُ جهان جاءِ مسافران دي، خواب وانگي ڏکي،
اکيان ڏٺا نظر نـ آوي، جيءُ جنهان لئي سکي.
ساڻي ڀانڊي ڇوڙ ڳئي، ڇوڙ ڳئي ملڪان دي راجا،
اوهي ڇوڙ ڳئي ميان صادقا پير، پيغمبر، خواجا.

درخت جيترو بہ تنادر گهاٽو ۽ ڇانورو هوندو آهي، ايتروئي گهڻ سهو، درگذر ڪندڙ هوندو آهي. ڪنهن بہ پنهنجي يا پرائي کي انت يا پنهنجي تڪليف بابت وس ڀڄندي ڪونـ ڏسيندو آهي. اڪبر شاهـ بہ ائين پنهنجي گهاٽي ڇانوَ ۾ ڪيترن پنهنجن ويجهن عزيزن ۽ قربدارن کي سانڍيو آيو. اڪبر (وڏو) بيشڪ اڪبر آهي (هو آئون نـ چوان) رٽائرڊ بہ اڪبر شاهـ پڪو ٿي ويو. اول پ ٺ الف بعد نوڪري تنهان بعد زندگي تان·پر تحقيق يادگيرن جي ورت ۾ مسڪرائيندو رهندو. پنهنجي پيارن وٽ قربدارن وٽ آئون دعاگو رهندس تـ سندس پونئيرن لاءِ تـ خداوند ڪريم ڪين اڪبر شاهـ جي واٽ ۽ ڳس تي هلڻ جي توفيق عطا فرمائي ۽ اڪبر شاهـ کي پنهنجي خاص عنايتون عطا ڪري.

صوفي فقير غلام حسين ج آ ن

اڪبر شاهه، اڪبر شاهه هو، جنهن جي جاءِ فقط اڪبر شاهه ئي پري سگهي ٿو.

يوسف سنڌي

سائين اڪبر شاهه بادشاهه دنيا ڇڏي ويو جيڏانهن سيني کي ويڃڻو پوندو پر

ڪن ڪِن ماڻهن منجهه اچي بوءِ بهار جي.

سائين اڪبر شاهه جي وڃڻ جي اچا موسم ڪونه هئي پر اهو دستور آهي جيڪا شيءِ نهي آهي، سا هر حالت ۾ ڍهندي منهنجي دعا آهي تهس ائين مرهوم جي سٽن کي جيئرو رکن، تہ جيئن مرحوم اسان دوستن کان نہ وسري ۽ منهنجي دعا آهي تہ مرحوم کي خدا جنت ۾ جايون ڏي. (آمين)

دعاگو مرحوم جا

محمد خان ميمڻ

گل محمد ميمڻ سجاول

سائين اڪبر لڏي ويو. سائين اڪبر جهان ڇڏي ويو. سائين اڪبر هليو ويو، پر آئون نہ مڃيندس تہ اڪبر ڪيڏانهن وڃي سگهي ٿو. جيڪو تعليم ۾ اڪبر، جيڪو علم ۾ اڪبر، جيڪو شاعري ۾ اڪبر، جيڪو ادب ۾ اڪبر، جيڪو دانشمندي ۾ اڪبر، جيڪو تنقيد ۾ اڪبر، اهو اڪبر ڪيڏانهن، ڀہ وڃي ٿٿو سگهي. اهو جيستائين هي سنڌ ۽ سنڌي ٻولي هوندي تيستائين اڪبر رهندو ۽ اڪبر هوندو

پير غلام مصطفيٰ

محترم مان واري سائين اڪبر شاهه جي شان ۾ ايترا لفظ ناهن جو تعريف ۾ لکجن. سائين هڪ عظيم انسان، باصلاحيت شاعر، عظيم استاد، وڏو عظيم انسان هو. محفل جو مور هو. سائين تنظيمي لحاظ کان اسان جو رهبر هو ۽ هر موڙ تي اسان جي رهنمائي ڪندو هو.

محترم سائين جڏهن به ڳالهائيندو هو ته ائين محسوس ٿيندو هو، ڄڻ محفل ۾ ڪو فرشتو پهچي ويو. خاص ڪري سائين جو علم دوستن سان وڌيڪ هيو. سائين هڪ دانشمند انسان هر هڪ تي تنقيد ڪندڙ، سچ چوڻ وارو انسان هو. مان سائين ڪي دعا ٿو ڪريان ته الله سائين محترم سائين ڪي جنت الفردوس ۾ جڳهه عطا رمائي آمين.

عبدالروف پليجو- جنرل سيڪريٽري ماتا بنورو

دنيا وڏي ڪميٽي آهي، جيئري ڪنهن جو قدر نه آهي ڪندي، بس وقت وڏو ظالم آهي ويندو گذري، سائين اڪبر هڪ شفيق استاد ۽ دوست هو. جيڪو هينئر اسان وٽ موجود نه آهي. بيشڪ اسان تسليم ڪريون ٿا ته اسان سائين ڪي نه سڃاتو، ۽ نه ئي سندس قدر ڪيو. حيف آهي اسان تي.

علي رضا عمراڻي سڄاول

سائين اڪبر شاهه جي موت سندس ڀين چاهيندڙن سان گڏ مون کي به وڏو صدمو پهچايو آهي. هو منهنجو محسن هو. مون ڪانس گهڻو پرايو. سندس صحبت جي ڪري ئي مون ۾ لکڻ، پڙهڻ جو چاهه پيدا ٿيو. ۽ پاڻ منهنجين ڪچين ڦڪين لکڻين جي اصلاح ڪئي ۽ حد کان وڌيڪ مهربان رهيو. هو جسماني طرح برابر جدا ٿي ويو، پر وسري ڪڏهن به نه سگهندو. سدائين اسان جي دلين ۾ زنده رهندو.

غلام رسول پرهياڙ

مانواري سيد اڪبر جي ناءُ

وائي

ياد تنهنجيءَ ۾ اوه (پرين) اڪبر،
سڀ ماڳ ويران لڳن ٿا،
ٽميو نيڻ پون ٿا، ياد تنهن جيءَ ۾ ....

چـــري چـــت كـــرڻ لاءِ،
اڏري اوســيـئــڙا اچــن ٿــا،
ٺميو نيڻ پون ٿا ياد تنهنجيءَ ۾ ....
رُسـي راتـيـون وجـن ٿـيـون،
ڏيـنـهـن بــ وڏ وجـهــن ٿــا،
ٺميو نيڻ پون ٿا ياد تنهنجي ۾..........
پـونـئـرن جيـان پـون پـون كـري،
ڳـالـهـ ڳـجـهـڙي كـن ٿـا،
ٺميو نيڻ پون ٿا ياد تنهنجيءَ ۾ ....
نيـٽـيـن نـنـڊ "عـطـا" وجـي ٿـي،
لــكـيــن درد دل ۾ دكـن ٿـا،
ٺميو نيڻ پون ٿا ياد تنهنجيءَ ۾ ....
غمگوار عطا حسين شاهہ

سادگی سے تم نہ ترک دنیا کا سبب
ورنہ وہ درویش تھے پردے میں دنیا دار بھی

ماڻهو چون ٿا تہ سائين اكبر اسان كان جدا ٿي ويو، كي چون ٿا تہ علم ذريعي زنده رهندو. سين كي ڏک آهي. دوستن، عزيزن، ۽ مائٽن كي، پر هک شاگرد جو كهڙو حال هوندو جنهن كان استاد جدا ٿئي. استاد جو مطلب خدا آهي. هو مون تي علم جي ذريعي قادر هو. منهنجو خدا بابا اكبر هو.
بابا اكبر لاءِ جيترو لكجي. اهو ٿورو آهي. ڇدا جي ساراهہ سڄي زندگي پيو كر فائدو ئي فائدو. انسان كي خدا پنهنجو هم شكل پيدا كيو آهي. بابا اكبر كي پنهنجو خدا چوڻ جو حق مون كان كير بہ كسي نٿو سگهي. افسوس منهنجو علم اڌ ۾ رهجي ويو.
بابا اكبر جا ٻول آهن تہ:

گونجار ستي آهي، ڇا گيت سمهي پوندو،
پرت ستي آهي، ڇا ميت سمهي پوندو،
جيئڻ تون تہ ستو آهين، ان ريت سمهي پوندو،
ڇا وقت ستو آهي ڇاڪاڻ سمهين ٿو تون؟

ڇا سڏ ستو آهي، آواز ستو آهي،
جي بک هجي يا ڊو شهباز ستو آهي،
ڪيڏو بہ لڪائجي ڪو راز ستو آهي،
ڇا اڪبر پارن جو انداز ستو آهي،
ڇا وقت ستو آهي، ڇاڪاڻ سمهين ٿو تون؟

هاڻ اهو خط جيڪو بابا اڪبر ڏي مون لکيو:

ڳالهہ اڪبر جي ڪهڙي ڪجي، علم تنهنجو هر هنڌ مچي،
پنهنجيءَ تي تون ورين، روشن راهون سڀ ڪرين.
لفظ اندر ساهہ پرين، ايڏي تہ جاکوڙ ٿو ڪرين،
طوفان جيان ٿو ڌرين ڪين ٿو ڪنهن کان ڌرين.
غريبن تي ڪا مهر ڪرين، جي ڪر اسان ۾ سمجهہ پرين
حقيقتون ساريون هٿ ڪري پهچون ئي پار پرين.
عقل اسان ۾ ڌوڪجي، ڪيت تنهن جو پيو پوکجي،
نطر مند تي جي ڪرين، جهول سنگن جا پرين.
وقت ايندو ناهي وري، کول عمل جي ڪا دري،
جي سگهو ٿئين سپرين، بهار پوئن تي ڪر ڌرين.
عرض "عاجز" جا مڃين، سُڌ اسان ڪي ڪر سڄڻين،
شمع جي روشن ڪرين، تہ ٿين تجلا تيز ترين.

"عاجز" عتيق الفاروق ڪيڙانو

سائين اڪبر شاهہ جي وفات خاص ڪري اسان جي نئين ضلعي جي ماڻهن جو وڏي ۾ وڏو نقصان آهي. اهو خدا شل پورو ڪري ۽ انهي

جي پوين کي خال پرڻ جي توفيق ڏي سائين اسان جو استاد رهيو آهي. مون کي خبر اخبار مان پيئي. سائين کي خدا شال جنت الفردوس ۾ جڳهه ڏي ۽ پوين کي برداشت جي توفيق ڏي.

عبدالڪريم ميمڻ لاڪا

سائين اڪبر شاهه کي الله تعاليٰ جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏي. سائين اڪبر سياسي دوستن کي شعور ڏنو آهي. اسان کي انسانيت پاڻ ڏني آهي. هڪ بهادر سچڻ استاد هو. هن جي وفات ڪري ضلعو ته ڇا پر سنڌ ۾ اهڙو ٻيو ڪونه ٿيندو. پنهنجي پيءُ جهڙو پيءُ، ياءُ، ماءُ جهڙو، چوائين لائي جهڙو سياسي مدبر انسان اڄ اسانڪان وڇڙي ويو آهي. الله ڪين جنت فردوس ۾ جڳهه ڏي آمين آئون الله سائين ڪان هي دعا گهران ٿو ته هن گهر مان اڪبر جهڙو پيدا ڪري اڪبرجي جاءِ والاري، منهنجون اکيون هن کي ڏسي ٺرن.

رجب علي شورو

علي اڪبر شاهه اهو جيڪو پردي مان هن ڌرتيءَ جي اسٽيج تي آيو. پنهنجي ڪردار، علمي، ذهني، قابليت ۽ محبتي روين جون دستخطون صاف ۽ شفاف سنڌو جي هوائن ۾ ڇڏي هڪ دفعو وري پردي جي پويان هليا ويا.

اي موت مُئا شل موت اچئي،
تون ڪهڙا ڪهڙا هيرا ماريا.

سيد ممتاز علي شاهه

مـارپـوي مـوت تـون ، بـي مـنـد آهـيـن،
سـويـن سـڪـنـدر ڪـپـايـا تـو ارڏا اڻ مـوت،
لاڙو ڪرين ها لطيف چئي ڪانهي تو وٽ ڪوٽ،
گهايئي اهڙا گهـوٽ جنـيـن منـد نـه وڃڻ جي.

سائين اڪبر جي وڇوڙي سان سنڌ جي سياسي، ادب ۽ ثقافتي نقصان ٿيو آهي. ضلعي ٺٽي جي خمير مان جن ماڻهن جنم ورتو انهن مان اڪبر شاهه بہ هڪ هو. سائين کي مون سدائين سادگي ۽ نهٺائي ۾ ڏٺو هو سدائين استادن جي مسئلن تي آفيسرن سان اٽڪيو پيو هوندو هو. الله تعاليٰ کيس جنت فردوس ۾ جاءِ ڏي ۽ پوين کي صبر جي توفيق ڏي.

دائود اختر سومرو ٻنون

ڪَٽُ ڪڙهي لوهہُ ٻَري، ڏوڏا جِتِ ڏِڳن،
مُترڪن مُنهن ڪِيا، ساندائيون سيڪَن،
اڄ پڻ آڳڙين، ميڙو آهي سَڄَ تي. (شاهہ)

سائينءِ اڪبر شاهہ بابت مون ناچيز جي ڇا حيثيت آهي جو بيان ڪريان. اڪبر شاهہ جهڙو سچو ۽ بردبار ماڻهو اسان جي زندگي ۾ ٻيو نہ ڏٺو. هن جي ٿوري وقت جي تربيت اسان جي لاءِ هميشہ ڪارآمد رهندي رب جا لک احسان اسان تي هن شخصيت جو شفقت ڀريو هٿ اسان جي مٿان رهيو. هن جي ڏسيل واٽ تي اسان هلي هر مشڪل کي منهن ڏيئي سگهون ٿا. ضلعي جي عظيم ڏاهي شخص جو شل ڪٽنب آباد رهي آمين.

خير محمد بروهي - غلام مصطفيٰ بروهي- پ ٽ الف ٺٽو تعلقو

اڪين ۽ ارواح اها ساڄاهہ سپرين

دعا آهي تہ مرحوم اڪبر شاهہ کي الله سائين جنت ۾ جڳهہ ڏي ۽ پاڻ اسلم اوني سميت ٻين سيني ماڻتن ۽ پونئيرن کي الله سائين صبر ۽ تحمل عطا ڪري.

ارباب ڪريم بخش دل- سردار عبدالڪريم نهڙيو
ڪپري موري تعلقو ماتلي

سائين اڪبر شاهہ صاحب جون علمي خدمتون، ادبي ۽ استاد دوست هئڻ جي تعلق ۾ کيس هميشہ ياد رکيو ويندو. پاڻ صاحب وسارڻ

جوڳو ئي نہ آهي. دعا آهي تہ الله پاڪ کيس جنت ۾ جاءِ ڏي (آمين)

عمر الدين مگسي - عبدالغفور مگسي ، لائق پور ، V.P گسنا ميرپور بٺورو

ڪنهن ماڻهوءَ جو نقصان پورو ڪرڻ لاءِ صديون لڳنديون آهن. سائين جن جو وڇوڙو بہ اهڙن ماڻهن مان آهي. سائين اڪبر شاهہ بہ هڪ عظيم ماڻهو هو. جنهن جو وڇوڙو بہ هميشہ ياد هوندو.

انجنيئر سرفراز شاهہ شيرازي- ايم. پي. اي سجاول

ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهہ اچي بوءِ بهار جي

فضلت مآب سائين اڪبر شاهہ جن هڪ وزندار شخصيت جا مالڪ هئا. سندن جدائيءَ سان سنڌ هڪ اهم شخصيت کان محروم رهجي ويئي آهي. سندن خال پرجڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.

سنڌ جي هن مايہ ناز فرزند تي بٺوري جي ماڻهن کي هميشہ فخر رهندو.

سيد علي شاهہ ميرپور بٺورو

اکين جي اداس جو ڏاڍو ڏک ٿيو

نهايت ئي قابل احترام ۽ اڻ مٽ شخصيت محترم اڪبر شاهہ لاءِ آئون فقط اياز جون هي سٽون چوندس:

جهڙو ماڻهو، تهڙو ناڻو،
هر ڪو پنهنجي اڳهہ اگهاڻو،
جوئي ماڻهو ڪين وڪاڻو،
سوئي ماڻهو موتيءَ داڻو.

مشتاق ڪيهر ـ ميرپور بٺورو

سائين اڪبر شاهہ مرحوم ڪچهري جو مور محفل جو راڻو، مهمان نواز، يوڳ چرچي جو ماهر، موسيقي جو شوقين. مون کي بہ موسيقي جو شوق ڏيارڻ لاءِ تمام سني چاڻ ڏيندو هو. شاعر بہ سٺو

هو. اديب بہ هو. وڏيڪ ڇا لکان. نقط: قاسم اوٺو ونگي اوٺا- ٽنبوالهيار

ماڻهو سڀ نہ سهڻا پکي سڀ نہ هنجھہ،
ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجھہ اچي بوءِ بهار جي.

مرحوم سيد اڪبر شاهہ ڪچهري جو مور هوندو هو. محفلن جو راڻو هوندو هو. يارن جو يار هوندو هو، مهمانن جو ميزبان هوندو هو. سيني جو پرجهلو هوندو هو. لطيف جو پارکو هوندو هو. استادن جو استاد هوندو هو، موسيقي جو شوقين، سندن جدائي سان سنڌ هڪ اهم شخصيت کان محروم رهجي ويئي آهي، سندن خال پرجڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.

سپاهي محمد عظيم اوٺو- آرمي اسٽاف حال درملوڪ شاهہ- 1.3 لائيٽ اٽڪ

گهوڙن ۽ گهوٽن جيئڻ ٿورا ڏينهڙا،
ڪڏهن منجھہ ڪوٽن، ڪڏهن رهاي رڻ جا. (شاهہ)

دعا آهي تہ الله تعاليٰ سائين اڪبر شاهہ کي جنت الفردوس ۾ جڳهہ عطا فرمائي آمين. مير حسن سومرو ۽ گلزار احمد سومرو رتا

ماڻهو سڀ نہ سهڻا پکي سڀ نہ هنجھہ،
ڪنهن، ڪنهن ماڻهو منجھہ اچي بوءِ بهار جي.

سائين اڪبر شاهہ الله جل جلالهٗ توهان کي جنت ۾ جاءِ ڏي اسان جون دعائون توهان سان گڏ آهن ۽ پوين کي صبر جميل عطا فرمائي "آمين"

حاجي محمد خان پرهياڙ

کهٽي تان هر ڪو کهي پر هٽي اوکي باتِ،
پٽري ٽيندي ذات، رهٽيءَ مان "روحل" چوي

سائين اڪبر شاهہ توهان اسان سان سدائين گڏ آهيو مرد ڪڏهن بہ نہ مرندا آهن. الله اسان کي ۽ توهان کي سدائين آباد ڪندو "آمين"

توهان جو دعاگو صوفي ڏيل خان ۽ سندس فرزند صوفي فياض حسين علي گوهر آباد لاڙڪاڻو

سيد اڪبر شاهه هڪ ڏاهو ۽ انسان دوست يارن جو يار هو. اڪبر شاهه همگير شخصيت جو مالڪ هو. هڪ وقت استاد، سياستدان، اديب، شاعر، نقاد، مقرر، صوفي منش انسان هو. ايترين خوبيون هر هڪ ماڻهو ۾ نٿيون ٿي سگهن. مون سان ۽ ڀاءُ علي مير سان سندس ڀائرن جهڙو رستو هو. ايتري قدر جو اسان جي اولاد جي سڱاوتي به طالباڻي ۽ اڪبر شاهه ڪرايون.

پ. ٿ.الف جو بنيادي رڪن هو. پاڻ سنڌ جو جنرل سيڪريٽري به ٿي رهيو. هن جي دوستي به هر رنگ جي ماڻهن سان هئي.

پير محمد عالم سجاول

سيد اڪبر جي اوچتو وفات جو ٻڌي اسين سڪتي ۾ هليا وياسون. اڪبر شاهه ڪو عام ماڻهو نه هو. اهو صحيح آهي ته حياتي ۾ سندس ايترو قدر نه ڪيو ويو. جيترو ٿيڻ ڪپندو هو. پر سندس مرتئي بعد سندس قابليت، اهليت ۽ ٻيون حقيقتون جيڪي سامهون آيون، تن اچرج ۾ وجهي ڇڏيو. اڪبر شاهه هڪ بهترين استاد، دوستن جو دوست هڏ ڏوڪي ڀائڻ وارو شخص هو. هن جي بي وقتي موت اسان کان نه پر سڄي ضلعي کان هڪ پيارو دوسنت ۽ خوبصورت شخص ڇني ورتو آهي. دعا آهي ته رب سائين کيس جنت الفردوس ۾ جڳهه نصيب ڪري.

محمد عثمان سمون دڙو

مون سي ڏِٺا ماءِ، جَنهين ڏِٺو پرينَ کي،
اِنهين سَندي ڪاءِ، ڪري نه سگهان ڳالهڙي. (شاهه)

سيد اڪبر جي موت جو ٻڌي ڇڻ پاڻ تي وچ ڪرندي محسوس ٿئي ٿي. علم، ادب، فن ۽ شعر جي دنيا جو جڳ مڳ جرڪندڙ ستارو، سياسي استاد ۽ گلاب پنکڙين جهڙو ڪومل ۽ نفيس ماڻهو ڇڻ هالن جي جنڊي جا اڪريل ڇٽ، جيئن سنگتراش اڻ گهڙيل پٿرن ۾ ساهه

وجهي گوتم جهڙا مجسما ناهي ٿو. ائين اڪبر هن بي رحم سماج جي موڳا مٽر ٻٽايل جيئرن ماڻهن کي گهڙي ڇلي ناهي قابل، دلير ۽ داناءُ ماڻهو ٻڻائيندو هو. مون کي اهو فخر آهي، ته اسان جهڙن اڻ گهڙيل ماڻهن کي سچ جي واٽ ڏيکارڻ ۽ ماڻهپو پيدا ڪرڻ وارن استادن مان هڪ وڏو ۽ زبردست استاد اڪبر ئي هُو.

ولي عباسي

سنڌ جي قومي ۽ عوامي سياست جي هڪ Casualty سيد اڪبر! سنڌ جو هڪ گمنام هيرو .... قبر پرست قوم شايد سندس قبر جو قدر به نه ڪري. سيد اڪبر آزادي ۽ انقلاب جا جيڪي خواب ڏٺا شل سندس پويان نسل تن جي ساپيان پسن.

عمر دراز مانگ کر لائے تھے چار دن،
دو آرزو میں کٹ گئے دو انتظار میں۔

امتياز عالم سمون

ڪٿو هٽ خدا ڏانهن، اچي شل وري

سيد اڪبر جي موت جو ٻڌي تمام گهڻو ڏک ٿيو. مون کي اهي ڏينهن ننڍا وسرن جڏهن سائين علي اڪبر شاهه منهنجي دڪان تي ويهي ٽهڪ ڏيندو هو. مون کي اهي ٽهڪ چڱي ريت ياد آهن. الله تعاليٰ سائين اڪبر شاهه کي جنتِ الفردوس عطا فرمائي.

نور احمد ڪاڙڪ

جهڙو هو نالو علي اڪبر شاهه تهڙو هو پاڻ. علي اڪبر شاهه چارين جي ويڙهه ۾ هڪ عام ماڻهو نه پر هڪ سچو هيرو هو پارس هو، جنهن کي پرکي نه سگهياسين. پاڻ سٺو شاعر، سٺو اديب، سگهڙ ۽ ڪلاسيڪل جي جاڻ رکندڙ شائق به. سائين لطيف جو پارکو ۽ لطيف جي ٻولي جو ماهر، ڪنهن به محفل ۾ مجلس ۾ کهڙو به موضوع هجي، هر موضوع جو ماهر. اسٽيج تي اچڻ سان هزارين ماڻهن جون

سرد دليون گرمائي چڏيندو هو. سائين جو علم و ادب ايترو تہ وسيع هو. ڪهڙي ٻوليءَ تي پچار ڪندو هو تہ انداز ۽ ٻولي اهڙي تہ هوندي هئي جو حيرت پئجي ويندي هئي، لفظن جو آستار هو. لفظن جو جادوگر هوندو هو. مڙنئي خوبين جو مجسمون هو اهڙا لفظ مون وٽ آهن، جو سندس خاصيتون لکون. اسان کي ناز هئا، فخر هئا تہ اسان بہ عظيم شخصيت جا پاڙيسري آهيون پر اهي ناز خاڪ ۾ ملي ويا. مون کي ڪيتري بہ ڳڻتي پريشاني مايوسي هوندي هئي، پر ڪجهہ لمحا سائين کي ٻڌندو هوس، سچ پچ منهنجو روح، دل ۽ دماغ جوان ٿي ويندو هو. همت، جرئت پيدا ٿي ويندي هئي. سائين ڇپر هو. ڇانورو، اجهو هو. سنيون صلاحيتون ڏيندڙ هو. اڄ اسان جو سمورو معاشرو سڄو ٿي ويو آهي.

سائين هڪ غريب پرائمري استاد هو. پر ڏسڻ ۾ شهنشاهہ گهراڻي جو پاڻي لڳو پيو.

محمد عثمان ٿهيم ڳوٺ علي محمد ٿهيم

سائين اڪبر شاهہ هڪ سٺو انسان هو. علم ۽ ڏاهپ ۾ هوشيار هو. سائين هر ڪنهن ماڻهوءَ سان عزت سان ملندو هو. هو وڏائي نہ ڪندو هو. سائين خوش مزاج ماڻهو هو. سائين ڪچهري ڪندو هو تہ ماڻهو گڏ ٿي ويندا هئا ۽ سائين جون ڳالهيون ٻڌندا هئا. سائين جي وڃڻ کان پوءِ اسان کي اونداهي پئي لڳي اڄ اسان کان سائين اڪبر جدا ٿي ويو آهي پر اسان جي دل ۾ قائم آهي. اسان ان کي ڪڏهن بہ وساري نہ ٿا سگهون، سائين هڪ سٺو استاد هو. ان سان گڏ هڪ سٺو اديب شاعر هو. هن جون يادون اسان کي ستائي رهيون آهن. اسان کي اها خبر نہ هئي تہ سائين اسان کان جدا ٿي ويندو. سائين ڪڏهن بہ اهڙو لفظ زبان مان نہ ڪييو جنهن سان ٻئي کي ڪاوڙ لڳي.

محمد حنيف ٿهيم- ڳوٺ علي محمد ٿهيم

اڄ پڻ اڪڙيون سڄڻ پنھنجا ساريا،
ڳلن تان ڳوڙهن جون بوندون بس نہ ڪن،
سندي سڪ پرين، لوڪ ڏٺي نہ لهي. (شاهہ)

سيّد علي اڪبر شاهہ ! تون دنيا جي نظرن ۾ اسان ڪان پري ٿي وئين پر جڏهن دل جي اڪين سان ڏسان ٿو تہ اجهو تون اسان جي وچ ۾ بيٺو آهين ۽ ڪلندو اچين. سماجي ۽ رسمن جي روايتن کان بينياز اڪبر شاهہ تنهنجي وفات تي فاتح ۽ دعا لاءِ آيو آهيان، پر تون چوين پيو تہ حاجي ڇڏ ان رسمن، ريتن کي ويهہ تون دير ڇو ڪئي؟ سائين اڪبر شاهہ يار واقعي تون سوير ۽ جلدي هليو وئين. اهو اسان نہ سوچيو هيو تہ توهان اسان کان ايترو جلد هليا ويندا نہ تہ اسان توهان جو عقل، فهم ۽ بين مثالن مان اجا ڪجهہ سکون ها پرايون ها.

اڪبر شاهہ! اوهانجو آواز منهنجي ڪنن ۾ گونججي پيو تہ آئون اوهان دوستن کان پري نہ آهيان مون کي جڏهن بہ ياد ڪندو. آئون اوهان جي وچ ۾ هوندس.

پر سائين اڪبر!

دل ۾ ڏک جي لهر آهي ۽ هي هزارين پرستار روڄ راڙو مٿي، ۾ مٽي وجهي پٽين پيا. ڇا اڪبر تون واقع اسانِ کان جدا ٿي ويو آهين. جيڪڏهن تر جي سڄي خلق سچي آهي تہ پوءِ اهو صدمو دل کي جهوري ٿو.

پر اڪبر تون مون کان ڪو نہ وسري سگهندين تنهن جون ماڻهن جي دلين تي (جنهن ۾ آئون بہ شامل آهيان) مهرون آهن.

حاجي ناظر حسين نظاماڻي
(اڳوڻو مرڪزي جنرل سيڪريٽري)- آل سنڌ پ. ٽ. الف

جڏهانڪُر جاني، سَڄڻ سانگِ سڌاريا،
راتيان راحت ناهِڪا، ڏِيهان حيراني،

آئون پانهنجي پرينءَ تان ڪوڙين قرباني،
رضا رَبانِي نات ڪِيَمُ وَس وِصال ڪي. (شاهہ)

پراڻي ساٿي سيد اڪبر جي اوچتي وفات جو ٻڌي بيحد افسوس ٿيو. هميشہ ڏک سک ۾ گڏ رهياسين، مگر آخري ڏينهن تي ڪلهي ڪانڌي ٿي نہ سگهيس، نہ ئي سندس منهن مبارڪ ڏسي سگهيس، بس ڇا ڪجي، رب جي رضا ڪي ڪير آڏو اچي. منهنجي دعا آهي تہ رب پاڪ کيس جنت ۾ جاءِ عطا فرمائي ۽ پوين کي صبر جي توفيق عطا فرمائي ”آمين“

جا پُون پيرين مُون، سا پُون مَٿي سَجڻين،
ڏنــگَ لــنــبــا ڏوڙ ۾، ايـــي ڏٺـــاســـُون،
ڏينهـن مڙيئي ڏون، اُٿي لوچ لطيف چئي. (شاهہ)
اڄ نــہ اوطـاقـن ۾، سَـنـدي جـوڳـيـن جـوڙ،
ساري سنيـاسيـن ڪـي، ڪامـي ٿيـس ڪـوڙ،
مَنَ جَنين سيـن مـوڙ، سي لاهـوتي لڏي ويـا. (شاهہ)

ماستر ابو ميمڻ رٽائرڊ

سيد اڪبر منهنجو هم ڪلاسي، ادبي سنگت جو ساٿي ۽ سماجي، ترقيءَ لاءِ ڪيل تحريڪي ڪم جو رفيق رهيو آهي. اسان جي رفاقت 1955ع کان سندس وفات مورخہ 27 جون 2003ع تائين رهي. هن سال فيبروري ۾ پاڻ دڙي ۾ مون سان ملڻ آيو ۽ سنڌي ادبي سنگت ۾ نئون روح ڦوڪڻ تي خوشيءَ جو اظهار ڪيائين. سندس ڪم جو دائرو ادبي، تعليمي، سماجي ۽ سياسي ميدانن تائين ڦهليل هو. سندس انقلابي ڪردار تي گهڻو لکڻ جي ضرورت آهي. هن موقعي تي آئون سندس خدمتن جي اعتراف ڪرڻ تائين محدود رهندس.

ڊاڪٽر رجب علي ميمڻ
سابق وائيس چانسلر زرعي يونيورسٽي - ٽنڊو ڄام

(اردو مان ترجمو ڪيل)

اي خدا! هي گُل !! هُتي گُل !! اڪبر شاهہ گُل!!
تون هي ڇا ڪيو؟!
اڪبر شاهہ جهڙو گل ڦري ورتو. ها برابر اهو گل تہ تون ڦري ورتو. پر

هن جي خوشبوءِ تون بہ هتان (سنڌ مان) ڪسي ورتي؟!
منهنجو سوال آهي تہ: اهڙوئي گل (اڪبر شاهہ جهڙو) ۽ ان جهڙي خوشبوءِ وري اسان کي موٽائي ڏي. جيئن ان گل جي خوشبوءِ مان نہ صرف اسين بلڪ پوري سنڌ نچندي ٽلندي وتي.

اي پروردگار! تون ئي سائين اڪبر جي اولاد مان هڪ فرزند کي پنهنجي والد صاحب جي پيروي، ڪردار، سادگي، هوشياري ۽ ان جي ڏاهپ تي هلائڻ جي توفيق عطا فرمائي.
اڪبر شاهہ اسان کان اڄ جدا ٿي ويو آهي. پر هن وقت اسان سيني کي سائين اڪبر شاهہ جهڙن ذهنن جي سخت ضرورت آهي، سڄي سنڌ، سڄي پاڪستان کي سخت ضرورت آهي.
سائين اڪبر شاهہ هڪ پرائمري ٽيچر هيو. پر ان سان گڏ لطيف لال جو پارکو بہ هُيو. اڪبر شاهہ هڪ سهڻو ماڻهو، دلڪش بہ هو. هر ماڻهو سان سٺي نموني پيش ايندو هو. غريب توڙي امير وڏي توڙي ننڍي ٻار توڙي جوان سان هڪجهڙو هو. گلن، ٻوٽن، باغن جو شوقين هيو. دعا آهي تہ هن جي نالي کي بلند ۽ روشن فرمائي.
بقلم : صوفي سيد افتخار عالم شاهہ

سائين اڪبر شاهہ مرحوم ڪچهري جو مور، اسٽيج جو بادشاهہ چرچن جو ماهر، لطيف جو پارکو، يار ويس تمام وڏو ڏاهو ماڻهو هو.
بارگاهہ الاهي ۾ منهنجي اها دعا آهي تہ رب پاڪ سندس اولاد کي نيڪ ۽ صالح ڪري ۽ کين صبر جي توفيق ڏي سندس اولاد مان هڪ کي اڪبر شاهہ جهڙو ڏاهو ڪري.
سائين اڪبر شاهہ هڪ عظيم ماڻهو هو. جنهن جو وڇوڙو هميشہ ياد رهندو. الله تعاليٰ کيس جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏي. ”آمين“
غلام قادر عباسي ميان ملوڪ

انسان پنهنجي حياتي نجي سُک لاءِ گذاري يا گڏيل سک لاءِ. اڪبر شاهه پنهنجي سڄي حياتي گڏيل سک لاءِ گذاري. اسان کي جڳائي ته سندس وات جا پانڌيئڙا ٿي گڏيل. جاڳرتا لاءِ پاڻ پتوڙيون.

محب علي نظاماڻي- ٽنڊو قيصر

علي اڪبر شاهه سان منهنجو واسطو باقر سنڌيءَ سان لاڳيتو رهيو. پاڻ هميشه عوامي هاري مزور طبقي ۽ سنڌي قومي جدوجهد جو حامي رهيو سندس هميشه ڪچهرين ۾ اجتماعي جدوجهد ڏي لاڙو رهيو. طبعتن خوش مزاج ۽ زنده دل هو. اميد آهي ته سندس پونئرن ۾ اهائي جاڪوڙ ۽ همت رهندي.

عثمان لغاري- ڳوٺ سڪندر لغاري تعلقو ماتلي - ضلعو بدين

ماڻهو سڀ نه سهڻا، پکي سڀ نه هنج،
ڪنهن، ڪنهن ماڻهوءَ منجهه اچي بوءِ بهار جي.

محترم سائين علي اڪبر شاهه بنيادي طرح هڪ پرائمري ٽيچر رهيو. بعد ۾ پ. ت. الف جي انتهائي نگراني ۽ بي لوث خدمت ڪئي ۽ سائين شاهه عبداللطيف جن جو پياسي وڏو داناءُ، مدبر ۽ بهادر انسان رهيو. ڪيس دعا ٿا ڪريون ته ڪيس الله پاڪ جنت الفردوس عطا فرمائيس.

دعاگو محمد حسن لاڪو - دعاگو محمد حسن آرائين

اڄ نه اوطاقن ۾، طالب تنواريـن،
آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون مارين،
جي جيءَ کي جيارين، سي لاهوتي لڏي ويا.

اڄ سائين علي اڪبر شاهه جي آڪاڙي تي جڏهن پنهنجو اچڻ ٿيو ۽ الائي ڇو اچي محسوس ٿيو. جيئن پنهنجي اندر جو ڪو روح نڪري چڪو هجي ۽ بيوسي جي ڪنهن محل ۾ قيد هجي جنهن مان نڪرڻ تمام محال هجي ۽ دل ائين زوئي رهي آهي، جيئن ڪنهن گونگيءَ

جي نگاهن مان نير وهن ۽ لاچاريءَ ۾ تڙ پندي آهون ڪندا هجن ته سائين علي اڪبر شاهه هيءَ وڃڻ جي ويل نه آهي. اهڙي طرح دانهيندي هجي. اڄ جو تاثرات مون ڪان ته لکجي نٿو سگهي. بس خدا توهان کي جنت ۾ جاءِ ڏي. سيد ولي محمد شاهه دادا

ساٿي نه پسان سي، جي هُيم هينئين ٽوٽيون،
هاٿي ڪنهين جي، وَجيو اگڻ اُپيان؟

سيد علي اڪبر سان منهنجو پهريون رستو پرائمري اسڪول ۾ گڏجي پڙهڻ جو آهي، اهو به ائين جو هو مون کي پنهنجن ٻن پينرن سان گڏ هڪ نندي پاءُ مثل آگر وٺي حاجي عبدالله ڪانڏڙي اسڪول وٺي ويندو هو.

پيو رشتو منهنجو ساڻس سياست ۾ گڏ رهڻ جو رهيو. اهو رشتو ڏهن ڪان پندرهن سال قائم رهيو. اڪبر شاهه ماڻٽن جو دادلو ٻار هو ۽ آئون پنهنجي گهر ۾ سيني پاٽرن ۾ ننيو، اسان جي زندگي ذري گهٽ ساڳي نهج تي گذري آهي. اڪبر شاهه سان وقفي سان ملبو هو. جو آئون گهر جو تڙيل ٻار مثل رهيو آهيان. مون پنهنجي حياتي به پنهنجي ڳوٺ ڪان پري گذاري ۽ سيد اڪبر شاهه صاحب سان چڱي دير سان ملبو هو. ميارون ڏيندو هو. احوال پڇندو هو. شفقت سان پيش ايندو هو. منهنجي پارٽي عوامي تحريڪ جي هاءِ ڪمان جي حڪمن تي اچي ساڻس ملندو هئس. پليجي (رسول بخش صاحب) صاحب جا سلام پهچائيندو هو مانس. ڏاڍو خوش ٿيندو هو. واپسي ۾ پليجي صاحب ۽ جماعت لاءِ سلام ڏيندو هو.

هڪ دفعي پليجي صاحب نٽي ۾ مون کي چيو ته گل حسن اڄ اڪبر شاهه کي ڳوٺان اغوا هلي ٿا ڪريون. رمضان جو مهينو هتي پهتاسون گوڏ ۽ گنجي ۾ چيو سون وڃي وياسون. رستي ۾ پليجي صاحب ۽ اڪبر شاهه جي گفتگو لطيف سائين جي شاعري ۾ ٿي. الا اڪبر وسري نٿو. چيائين آئون اوهان جو آهيان، هڪ پل به پاڻ ڪان الڳ نه سمجهه اسان ڪيس وساري نه سگهنداسون. گل حسن ڪيڙانو

ساموندين سڙھ سنباهيا، وريو واءُ اُتر،
پارهين ماھ نہ موٽيا، جي پروڪيءَ پَر،
سي ساموندين ري هي بازاريون ۽ بندر،
ڪٽيو سور ثمر، اڄ ڪنهن سين اوريان. (شاھ)

سائين اڪبر شاھ سان گهڻي ويجهڙائپ نہ هئي، پر سائس ڪچهريون ٿيون. سائين ڪنهن بہ تعارف جو محتاج نہ هو. سائين اڪبر شاھ سڄي زندگي هن ظالم سماج جي خلاف جنگ وڙهندو رهيو. شاعري جي وسيلي هن قوم کي سجاڳ ڪندو رهيو. هڪ ڀيرو مولا بخش زنئور جي هوٽل تي ڪچهري ڪندي چيائين تہ هن قوم کي ڪيئن سجاڳ ڪجي وري ڪي نوان طريقا ايجاد ڪجن. مطلب تہ سائين اڪبر شاھ جهڙا ماڻهو تمام ٿورا پيدا ٿيندا آهن. اڄ اسين هڪ عظيم ساٿيءَ کان محروم ٿي ويا آهيون. اميد ٿا ڪريون تہ الله تعاليٰ سندس اولاد ۾ اها سگهہ پيدا ڪندو جي سندس ڏنل واٽ هلي ساڻ سان هلندا.

محمد ايوب ٻاٽيتال - ڪارڪن، عوامي تحريڪ ٻنورو

سائين اڪبر سنڌ ملڪ جي انهن ملوڪ ماڻهن مان هو، جن سنڌ جي شعور پکيڙ ۾ گهڻو جاکوڙيو، سدائين مني مُرڪ سجائي هلندڙ ٻنهہ سهڻي ۽ ٻاجهاري ٻوليءَ جو مالڪ، سنڌي ٻوليءَ جو سهڻو شاعراڪبر شاھ ذات جا گلاب آچيندي پاڻ مُرجهائجي ويو. سنڌ ملڪ هن سچي، سگهاري ۽ ٻاجهاري ماڻهوءَ کي صديون ساريندو رهندو. سندس وڇوڙي تي سنڌ جي هي ساجاھ وند ماڻهوءَ کي صدمو رسيو آهي. جيڪي ماڻهو سائين اڪبر کي ويجهو رهيا هئا. انهن کي خبر هوندي تہ هو دل جي گهراڻ سان محبتون ڪندڙ ماڻهو هو. سندس خلوص ۽ محبتن جي خوشبو وسارڻ جي آهي ئي ڪونہ.

مانجهي (پروفيسر محمد علي)

سرآپا سهاجهو، اڪبر!

هُو- اڪبر شاهه-سنڌ جي گمنام سپاهين مان هڪ سپاهي هو. منهنجون ساڻس مختصر ملاقاتون رهيون ۽ انهن ملاقاتن ۾ هو Intruction ڏيندڙ هڪ سهاجهو شخص لڳو.

ڪيس مارچ 2002ع بنوري ۾ ان وقت حيرت لڳي جڏهن ڪيس 1977ع واري سال جا اهڃاڻ ڏئي ڪيس ياد ڏياريم ته اوهان ان سال ۾ ملڪاڻي شريف ڏي ٽرانسفر ٿي آيا هئا. هو سرآپا سهاجهو شخص هو. اهڙو سهاجهو جنهن سان ملي جنهن ڪي ڏسي بک نه لهي.

حفيظ ڪنير- مسلم ڪاليج حيدرآباد

سائين اڪبر شاهه جهڙي نيڪ ۽ سهاجهي انسان جي وڇوڙي تي تمام گهڻو صدمو رسو.

مشتاق خواجا _ ڪراچي

بحيثيت ايس. ايڇ. او جي ٽيون پيرو ميرپور بٺوري تي آيو آهيان ۽ تر جو صوبيدار هئڻ جي ناتي چڱن ۽ مٺن جي پروڙ رکندو آهيان، اتفاق سان جڏهن سائين اڪبر شاهه وفات ڪئي، ته آئون ميرپور بٺوري تي تعنيات هوس. مون کي ڪنهن چيو ته هلو ته سائين جي تڏي تي هلون. ۽ دعا گهري اچون. مون چيو ته هڪ ڏيو هو جيڪو اجهامي ويو. هاڻي ته هرڪو سائين اڪبر شاهه پيو ڪري پر تڏهن اُهي ڪٿي هئا. جڏهن سائين بستري ۾ هو. ان جي ڪنهن مدد نه ڪئي. هو اڪيلي سر هن موذي مرض سان جهيڙيندو موڪلائي ويو آهي. هونئن به ڪو اديب يا شاعر هن جهان مان موڪلائيندو آهي ته پوءِ سندس هر ڪو وارث ٿي پوندو آهي. پر حياتي ۾ ڪوبه اهڙو ڪونه هوندو آهي. جيڪو سندس هن دنياوي ڪمن ۾ ٻانهن ٻيلي ٿئي. لکڻ لاءِ ته دل چاهي ٿي گهڻو ڪجهه لکان، پر چپن ۽ هٿن کي روڪيم سائين جي لاءِ لکڻ مان جي وس جي ڳالهه ڪونهي. آئون هڪڙو ننڍڙو جيتامڙو

آهيان. هو هڪ جبل جهڙو مهان ۽ مضبوط انسان هو جيڪو مرندي مري ويو پر جهڪيو ڪين. هتي جي ماڻهن جيڪو ڪجهه سائين جي باري ۾ تاثر ڏنو آهي اهو مون کي لڳي ٿو ته اجا به گهٽ آهي. هو هڪ املهه انسان هو بقول شاعر:

آئون قائل آهيان ڪانڌيرن جو،
جو گل وجهين ٿو جهوليءَ ۾
آءُ چنڊ ٿيون چانڊاڻ ڪيون،
آءُ سونهن ٿيون سرهاڻ ڪيون،
جو لوهه هٿائي سو ڪير آ،
آءُ تہ ٻارڻ پاڻ ٿيون.

فضل علي قريشي ٺٽو

جان جان هُئي جيئري ور چي نہ ويٺي،
وجي پونءِ پيٺي، سارينديِن کي سڄڻين. (شاهہ)

ڪاوش اخبار پڙهندي سائين اڪبر شاهہ جي وفات جو پڙهيم. دل کي ڏاڍو صدمو رسيو ۽ مون کي هڪدم 1996ع واري پ. ٽ. الف جي اليڪشن وارو زمانو ياد آيو. جنهن دوران منهنجي ساڻس پهرين ملاقات سندس ڳوٺ واري اوطاق تي ٿي. جنهن کان پوءِ مون کي معلوم ٿيو ۽ مون محسوس ڪيو تہ سائين صرف پ. ٽ. الف جو اڳواڻ نہ پر تمام گهڻو رخو، مدبر، ڏاهو شخص لڳو. آئون اهڙي شخصيت تي ڪهڙو تاثر لکي سگهان ٿو. بس ائين چوندس تہ ضلعي ٺٽي، علم، ادب، عقل ۽ اڪابر کان محروم ٿي ويو. دعا آهي تہ رب پاڪ کيس جنت ۾ جاءِ ڏي. ”آمين“

غلام حيدر سنيو جنرل سيڪريٽري پ . ٽ. الف . هلقو ميرپور ساڪرو

جا پُون پيرين مُون، ساپُون مَٿي سَڄڻين،
ڏگَ لنبا ڏوڙ ۾، اُپـي ڏناسون،

ڏينهن مڙيئي ڏون، اُٿي لوچ لطيف چئي. (شاهه)

سائين اڪبر شاهه جهڙي مدبر ۽ معتبر شخصيت جي وڇوڙي تي ڪهڙي پاسي ڪان لکجي. سائين جي نجي زندگي تي جنهن ۾ سائين جو ڪردار هڪ شفيق پيءُ جيئان رهيو. يا سائين جي لطيف جي حافظن مان لکجي، ڪامياب اڳواڻ تي لکجي، سائين جي قوم پرستيءَ تي لکجي. اهي سڀ شيون منهنجي وس کان پري آهن. سائين جو وڇوڙو استادن لاءِ پ. ٽ. الف لاءِ ۽ سنڌ جي انهن معصوم سانگيڙن لاءِ هڪ وڏو هاڃيڪار نقصان آهي. آئون دعاگو آهيان ته خدا تعاليٰ ڪيس مولا جي مريدن مان ڪري روز قيامت ۾ مولاجي مريدن منجهه ٻيهاري.

سيد ارشاد حسين شاهه - جنرل سيڪريٽري پ ٽ الف- ضلعو ٺٽو

ماڻهو سڀ نه سهڻا پکي سڀ نه هنجهه،
ڪنهن، ڪنهن ماڻهو منجهه اچي بوءِ بهار جي.

سائين اڪبر شاهه جنهن رستي جي چونڊ ڪئي سو عظيم شان رستو هو. جنهن تي هلي انسان اوچو ۽ اعليٰ بنجي ويندو آهي. پر ان رستي تي ڏک ڏاکڙا ۽ ڪشتَ ڪشالا سَهڻا ٿا پون. تپش، تنهائي ۽ اونداهي هوندي آهي، سندس ڪهڙي پاسي کان لکجي. اهي لفظ مون وٽ نه آهن. اڪبر شاهه تي لکڻ لاءِ هر پاسي ڇا ڇا لکجي.

گلشير جوکيو- صدر پ.ٽ. الف تعلقو ميرپور ساڪرو، ضلعو ٺٽو

اڄ انهيءَ شخيت جي تڏي تي اچڻ ٿيو. جنهن سان 1987ع کان واسطو رهيو. جڏهن سائين تي لکڻ لاءِ چيو ويو ته نه ته دماغ ساٿ ڏنو نه ته قلم ساٿ ڏنو. ان هستيءَ تي ڇا لکجي جيڪو قلم جو ڌڻي هجي، لطيف جو حافظ هجي، ان تي لکڻ منهنجي وس ۾ نه آهي. صرف ايترو چوندس ته سائين اڪبر شاهه جي وڇوڙي کان پوءِ اسان سڀ هڪ شفيق محسن ۽ ڏاهي کان محروم ٿي ويا آهيون. منهنجي دعا آهي ته الله سائين مرحوم کي جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏي ۽ پوئينرن

کي صبر جي طاقت ڏي. (آمين)
ابوبکر جاکرو- پرائمري استاد ساکرو

آئون سائين اکبر شاھ جي شخصيت ۽ خدمت کي زبردست خراج تحسين ٿو پيش ڪريان سندس وفات نه صرف لاڙ پر سنڌ سڄي جي ادبي حلقي جو زبردست ۽ وڏو نقصان آھي. الله کيس جنت نصيب ڪري ۽ پنھنجي جوار رحمت ۾ جاءِ عطا فرمائي. آمين

سيد مسعود مصطفيٰ شاھ- نائب صدر پاڪستان پيپلز پارٽي-ٺٽو سنڌ

آھ سيد اڪبر!

منجھان منھنجي روح جي وڃي ساجن وسري،
تہ مر لڳي لوھ، تہ پاپيو تي مران.

سائين اڪبر نہ فقط ھڪ ماڻھو جونالو نہ ھو پر درسگاھ ھئي، ھڪ بھترين انسان دوست ۽ ملائڪ صفت انسان ھو. مون پنھنجي پوري زندگي ۾ اھڙو انسان نہ ڏٺو. ڪڏھن ڪڏھن دل چاھيندي ھئي تہ سائين اڪبر وٽ سر نالي وڃي ڪي روح رھاڻيون ڪريان پر موت اسان جي اڪبر کي جدا ڪري ڇڏيو.
شال الله پاڪ اسان جي اڪبر کي جنت الفردوس ۾ جاءِ ڏي (آمين)
عليمنواز ڪاتيار

محترم سائين علي اڪبر شاھ جي وفات جو ٻڌو ڏاڍو ڏک ٿيو. ليڪن ھي دنيا فاني آھي. ھر ھڪ ڪنھن ھڪ ڏينھن ضرور ھلڻو پوندو. شال الله سائين کيس جنت ۾ جڳھ ڏي (آمين)
سائين علي اڪبر شاھ نہ رڳو ھڪ استاد ھو پر ھو ھڪ نيڪ، پرھيزگار، خدمتگار دوستن جو دوست ۽ ھڏ ڏوکي انسان ھو جنھنجي جيتري تعريف ڪجي، اھا گھٽ آھي.
محترم سائين ۽ اسين سروس دوران ڪافي عرصو گڏ رھياسون،

ڪم ڪار ڏنا ورتا ۽ هر وقت سائين جي چهري تي مسڪراهٽ ڏسڻ ۾ ايندي هئي، سائين اديب، شاعر، استادن جو خيرخواه هوندو هو. شايد سائين جهڙو اڳواڻ ضلعي ننڍي ڪي نہ ملي سگهي. سندس ڪيل خدمتون هميشہ ياد رهنديون.

غلام محمد - اي ڊي. اي ميل ساڪرو- اڳواڻ اي. ڊي او ميل

محترم سائين علي اڪبر شاهہ جي هن فاني دنيا مان هلڻ ڏاڍو ڏک ۽ افسوس ٿيو.

افسوس هن ڳالهہ جو بہ ٿيو تہ سائين مرحوم سان اڪثر ملاقاتون پ. ٽ. الف جي مرڪزي آفيس ۾ ٿينديون هيون ۽ سائين جي ڪچهري ۾ ايترو تہ مناس هوندو هو جو دل نہ چوندي هئي تہ ڪچهري مان اٿي وڃجي. سائين مرحوم جي جيئري ڳوٺ ۾ نہ اچڻ جو افسوس آهي ۽ رهندو.

سائين هڪ مجاهد ۽ نيڪ استاد هو. اسان الله پاڪ جي دربار ۾ دعاگو آهيون تہ سائين جي پونئيرن کي همت ڏي وڏيڪ لکڻ جي لاءِ ڇا لکجي؟

سڪندر علي ميرجت- اڳوڻو ضلع جنرل سيڪريٽري ، پ.ٽ.الف ضلع حيدرآباد

ڪـاڪِ ڪَـڙهـي وَڻ وِنـا، رَنـگَ رَتِـولَ،
تـو پـڇـائـان سـپـريـن! هِـيَـڙي اچَـن هـولَ،
جي مون سان ڪيئي قولَ، سي سگها پارج سُپرين. (شاهہ)

سائين اڪبر شاهہ پنهنجي صلاحيتن سان ڪئين "محب" پيدا ڪيا، هي ناچيز انهن "محبن" مان هڪ آهي. سائين جون ڪچهريون سندس اوطاق تي يا حيدرآباد جي هوٽلن جون اجان تائين ڪنن ۾ گجگوڙ ڪن پيون سندس نالي ا ڪ ب ر ۾ مون هينيون شيون ڏٺيون.

الف ۾ اڪابريت ڪاف ۾ ڪوششون، مسلسل جدوجهد، بي ۾ بردباري، ري ۾ راحت سڪون، هر ڪنهن کي ڏيندڙ، مان پاڻ کي بد

نصيب سمجهان ٿو جو هن جي مرتئي منجهه شرڪت ڪري نه سگهيس.
محب ڪوسو- حيدرآباد

محترم پيارا سائين سيد عطا حسين شاهه صاحب

بعد سلام احوال عرض ته، توهان سان واقفيت نه هئڻ ڪري پريشان هئس ته سائين اڪبر جي وفات تي ڪنهن سان عذر خواهي ڪريان.

هاڻي جڏهن طالباڻي صاحب رهبري ڪئي آهي ۽ خط ۾ لکيو اٿس ته اوهان، سائين اڪبر جا پائيتا آهيو هيءُ عذرخواهيءَ جو خط پيش خدمت ڪري رهيو آهيان.

پيارا سائين! هيءُ جهان سڀ ڪنهن ڪي آخر ڇڏڻو آهي پر ڏک رڳو اهو آهي ته دنيا چڱن ماڻهن کان خالي ٿيندي وڃي. سائين اڪبر، سائين مجيدي ۽ منشي ابراهيم سنڌي ادب جا وڏا نالا هئا، جن سان قدرت ننڍي ضلعي ڪي نوازيو هئو. افسوس جو اڄ اهي پيارا نالا، اسان سان گڏ نه آهن.

اوهان عزيزن ڪي ته هن وڇوڙي تي ڏک ٿيڻ لازمي امر آهي. پر پيارا اسان جهڙا چاتيون به هِن درد کان ڇڇي رهيون آهن.مان هن دکدائک موقعي تي سائين اڪبر، جي وصال تي سندن پاءُ ۽ سندن گهرَ واريءَ ۽ توهان سان ڏک ۾ برابر جو ڀاڱي ڀائيوار آهيان، هي رڳو خالي لفظ نه آهن. سنڌ جو قسم ته مان خود ايئن محسوس ڪري رهيو آهيان. ڇڻ مون کان منهنجو سڳو ڀاءُ وڇڙي ويو هجي. منهنجون دعائون ۽ نيڪ تمنائون توهان ۽ مرحوم جي فرزندن سان گڏ آهن. ڪين مون پاران پيار ڪندا.

اوهان جو پنهنجو

سيد راشد علي شاهه موراڻي هه. م. گورنمينٽ پرائمري مين اسڪول مورو

مار پويئي موت تون اڻ منڌائتوآئين،

گهائيي اهڙا گهوٽ جن نه منڊ مرڻ. (شاهه)

سائين اڪبر شاھ جي ناگھاني وچوڙي نہ صرف ٺٽو ضلعو بلڪ سڄي سنڌ جا استاد ھڪ سُٺي ۽ سچي دوست ۽ بھادر ۽ بي رياءَ انسان کان محروم ٿي ويا آھن. منھنجو سائين اڪبر سان واسطو 90 واري ڏھاڪي کان تنظيم جي ميڙاڪن ۽ تقريبن ۾ ٿيو. پاڻ ڏاڍو سادو سياڻو ۽ کاھوڙي انسان ھو. قول ۽ فعل جو پڪو ۽ سچو دوستن جو دوست ھو. سندس ادب ۽ علم جي حوالي سان ڪيل خدمتون ناقابل فراموش آھن. سندس تقريرن ۽ تحريرن ۾ وڏو جوش ۽ ڪشف ھوندو ھو. سيد اڪبر شاھ جي وفات پڄاڻان ضلع ٺٽو نہ بلڪ پوري سنڌ ۾ جيڪو خال پيو آھي اھو پرجڻ مشڪل آھي. اسان سائين اڪبر شاھ صاحب لاءِ دعاگو آھيون تہ شال رب پاڪ سائين کي جنت الفردوس ۾ خاص مقام عطا فرماءِ ۽ سندس اولاد جي عمر ۽ رزق ۾ برڪت عطا فرمائي.
پير گل محمد شاھ - صدر پ. ٽ. الف ضلع ٺٽو

مون سي ڏٺا ماءُ، جنين ڏٺو پرينءَ کي،
تني سندي ڪا، ڪري سگھان نہ ڳالھڙي. (شاھ)

لطيف جو پانڌيئڙو، سنڌ جو سڄڻ، حال پائي، مڙس ماڻھو، وڏي دل وارو، پارکو ۽ کاھوڙي وڙ جو وڻجار، اڪبر شاھ، در ملوڪ شاھ ۽ دڙي کي نہ،پر اسان جي سڄي سگر ساٽ کي ھھڙي وچ راھ ۾ ڇڏي ان راھ ڏانھن رمي ويو جتي جيڪو ويو اُتي جو ٿي ويو.
اسان بد نصيب، ديس وارن ماڻھن لاءِ ھاڻي سُرت ڏسيندڙ، حوصلو ڏيندڙ، ملو لائي ڪيڻ وارو ھاڻي ھِن پَٽ ۾، اسان جي ضلعي ۾ ھاڻي ڪو ماڻھوھجي پر اڪبر شاھ جھڙو مُلھ وارو انسان ڏسڻ لئہ اکڙيون سدائين سڪنديون ۽ ترسنديون.
خدا ان جي اھل اولاد کي، عزيزن دوستن کي حوصلي ۽ صبر سان نوازي جو ھو انھي عظيم کوٽ کي برداشت ڪري سگھن!
غلام قادر پليجو

سائين اڪبر شاهه‌جي زندگي تي لکڻ منهنجي وس جي ڳالهه نہ آهي، ڪڏهن ڪڏهن ملاقات ٿيندي تہ سدا بهار ۽ خوش نظر ايندو هو. مون ڪيس ڪڏهن مايوس نہ ڏٺو. جڏهن بہ ملندو هو تہ همٿ ڏياريندو هو. ڏٽي در دعا آهي خدا ڪيس جنت ۾ جايون ڏي. اڄ اسان سان گڏ هوت خان ٻٽو ۽ محمد هارون سوڍو آهن.

عبدالستار لوهار

سمونڊن ڪي هوندا ڪنارا بہ آهن،
پهاڙن ۾ ووڙيو تہ چارا بہ آهن،
جي جرڪي جيئڻ جو پڪو فيصلو آ،
تہ هن جوءِ ۾ جيءَ جيارا بہ آهن. (استاد بخاري)

سيد اڪبر سان منهنجي رغبت 80 جي ڏهاڪي تي. هن جو والد صاحب محترم نهايت سکيو ستابو هو. جنهن ان وقت جي اڙانگن ۽ ڏکين رستن جي باوجود سيد اڪبر کي حيدرآباد ۾ پڙهايو. ۽ لاڏ ڪوڏ سان نپايو. پر لڪبر سرت ۽ ساڃاهہ ۾ اچڻ کان پوءِ پنهنجون حسرتون، چاهنائون مسترد ڪري مارو ماڻهن، مظلوم ماڻهن لاءِ وقف ڪيون. سڄي زندگي آڙاهہ ۾ ٽسڪندو رهيو پر ڪڏهن بہ هيٺي نہ ٻوليائين، پنهنجي مقصد تي اٽل، پختو ۽ پڪو ٿي گذاريائين. جهوپڙي ڪکائين جنهن ۾ برسات جي ڪٽين جي بہ سهپ نہ هوندي هئي ان ۾ حياتي گذاريائين ۽ آخر تائين ان ئي جهوپڙي مان سندس آخري سفر روان ٿيو.

هو ڪڏهن بہ جهڪيو نہ هميشہ پنهنجو ڳاٽو اوچو ڪري هليو. خوددار ٿي هليو، ٽندي ٽوپٽي جي پرواهہ نہ ڪيائين ان لاءِ مٿس تنقيدون ٿينديون رهيون دوستن جا ڏمر بہ سٺائين پر پنهنجا پير پڪا ۽ پختا رکيائين.

اسان اڪبر جي دهشت، ڏهڪاءُ بہ ڏٺو پر اسان سندس پيار ۽ محبت بہ ڏٺو، سندس پيار ۽ محبت اڳين ڪاوڙين، غصن کي ڌوئي صاف ڪري ڇڏيندو هو. سندس دهمان دڙڪا سڀ وسري ويندا هئا پر اڄ تہ

سندس وڏو خال محسوس ڪريون ٿا ۽ اهو خال پربو؟ دنيا ته پنهنجي رفتار سان هلندي اچي ۽ هلندي رهندي پر اڪبر جا گفتا، اڪبر جا ٻول ڪچهري جا ڪچڪول ڪنن ۾ ٻُرن ۽ گونجن پيا.

هوءَ جا صدا ساز جي، چڻ ڪا ڏيئي لاٽ،
ڌيري ڌيري ٿي وئي. پنيٽ جا پڙڪاٽ،
ڪيڏي ڇَر ڇَراٽ، آهي ان آواز ۾!

....

وڏندا رهيا ويڙهه ۾، نه ٿيا ڍول ڍرا،
پُنا پٽر وانگيان، ٻِرو رڪُ نرا. (اياز)

دعا آهي ته اڪبر جو تڏو، مَنهه آباد هجي، لطيف، پنهنجي وڳر سان ان جي آبياري لاءِ اڳئين ڪان اڳرا هجن.

خليفو رسول بخش ب. ٽ. الف جو ادنيٰ ڪارڪن جاتي شهر

اڄُ جو تنهنجي سار، لهرين ۾ لوڙهي وئي،
اپريا ات سڳنڌ سان، تنهنجا ڪارا وار،
هُريا ٿي هبڪارَ، منهنجا جوبَن ڏينهڙا. (اياز)

ڪجهه وقت کان بيمارين جي لاڳيتي حملي ڪيرائي وڌو هوم. دوستن وسان نه گهٽايو ايندا ويندا ۽ ڏڍ ڏيندا هئا. جن ۾ اڪبر مٽان مٽان هو. اڪبر کي به بيماري سالن کان هئي پر هي ڪڏهن به هيٺي نه ٻوليندو هو. اوچتو خبر پئم ته اڪبر وڃي ڪراچي سول اسپتال ۾ داخل ٿيو، حال احوال روزانو ملندو رهندو هو. آخر اسپتال کان ٻاهر گهر علاج رهيو. پڇڻ ويس پر مون کي اها پڪ نه رهي ته اڪبر ڪو اڃان اسان وٽ وڌيڪ ترسندو.

ڪراچي کان موٽي گهر پهتس رات جو مون کي 3 بجه دوست اچي گهر تي سڏ ڪيو. ان سڏ ۾ مون کي ڇرڪ نڪري ويو ۽ محسوس ڪيم ته اڪبرجو چاڻ آيو آهي. بس زمين تي ڪري پيس پوءِ جي خبر مونکي بعد ۾ پئي ته آئون اسپتال ۾ نئي ۾ بستري تي ستل آهيان. اڪبر جي خبر چوڪرن کان پڇندو هوس. هو مون کي وڏائي چڙهائي

ٻڌائيندا هئا تہ هاڻ بس ٺيڪ آهي. اڪبر وصال ڪيو اخبار ۾ خبر آئي مون ڪي اخبار پڙهڻ لاءِ نہ ڏنائون جڏهن اسپتال مان نڪري گهر آيس. خبر پئي ڊاڪٽرن جي منع باوجود اڪبر جي تڏي تي ويس مون ضبط ڪيو پر ڪاري اونداهي اکين اڳيان ڏٺيم ننڍڙا معصوم ٻچا ڏسي منهنجو هانو ڇڄي پيو پر ڇا ٿي ڪري سگهيس. جڏهن لطيف ۽ ننڍڙي ٽي نظر پئي تہ ٻئي ڪوماٽيل هئا. ماضي جون يادون اکين اڳيان اچي ويون. اکين تي تروڙا ڦرڻ لڳا. اڪبر سچ جي سونهن هو. خوددار هو. هن هميشہ مصلحت پسندي سان جنگ جوٽي، مفلسي، تنگ دستي، غربت جي ڏز مٿس چڙهي ويندي هئي پر هن ڪڏهن بہ پاڻ ڪي محسوس نہ ڪرايو جهنگ ۾ اڪيلو گهر ننڍڙا معصوم ٻچا هوندي بہ ٻبر شير وانگر سندس گجگوڙون گونجنديون هيون پر اڄ ......

ڏُٺان ٿي، راتا! هند نِهارئو حجرا،
پيئي ڪِهَ ڪنن تي، ٿئا پلنگ پراٽا،
ڌريائِي ڏُوڙا ٿئا، وَرَ ري وهاٽا،
جايون، گُل، جُباٽ، وَڻ توري ڪو ماٽا،
مينترا! ماٽا، توريءَ ڪنديس ڪَن سين. (شاهہ)

پير علي مير سجاول

مون سي ڏٺا ماڻ، جنين ڏٺو پرينءَ کي،
تنين سندي ڪاڻ، ڪري سگهان نہ ڳالهڙي. (شاهہ)

اڪبر شاهہ اسان جو دلبر دوست دلير ۽ داناءُ ساٿي هو. هو سنڌ جي عوامي انقلابي تحريڪ جي بانين منجهان هو.

اڪبر شاهہ جهڙا ماڻهو سنڌ جي ترقي خوشحالي ۽ نجات مشعل راهہ آهي، سنڌي قوم اڪبر شاهہ جهڙن نرالن فرزندن تي جيترو ناز ڪري سو ٿورو آهي. عوامي تحريڪ جا ساٿي اڪبر شاهہ ڪي پنهنجو سينئر ساٿي ۽ رهنما ساٿي ليکيندي سندس محسن ۽ نظرياتي سلام ٿا پيش ڪريون.

رسول بخش پليجو

سجاڳي پبليڪيشن طرفان ڇپايل ڪتاب

	قيمت
* ڪر ڪي ڪائي ڪونج (شاعري) سيد اڪبر	150رپيا
* سارون ۽ سنيارون (خط) مرتب قادر بخش طالباڻي	150 رپيا
* سنڌ هيرن ڪاڻ (ڪالم ۽ خاڪا) رسول بخش درس	200 رپيا
* پاتم پٽ ڪٽان (شاعري) پير ضياء خياروي	350 رپيا
* سنڌ ۽ ان جي ڪنار وارن علائقن جي سياسي، اقتصادي اهميت، ليکڪ: پي ڊبليو اينڊ رويو، مترجم: عطا محمد ڀنڀرو	250 رپيا
* لهرون لهرون لفظ (ڪالم ۽ خاڪا) پروفيسر سعيده بشير	300 رپيا
* سنڌ: ميرن جو دور (08-1809ع (خط ۽ رپورٽون) سنڌيڪار: عطا محمد ڀنڀرو	100 رپيا
* وهڻ مون نہ وڙاءُ آتم ڪٿا عبدالرشيد لغاري	350 رپيا
* محبت ۾ ئي برڪت آهي (شاعري) شهيد سومرو	200 رپيا
* اڃايل اکيون (شاعري) محمد هاشم خاصخيلي	250 رپيا
* هيرن جهڙو ماڻهو (سيد اڪبر) مرتب: قادر بخش طالباڻي	200 رپيا
* ڪاهوڙا ڪرا 1947 کان 1952ع تائين جلد پهريون	250 رپيا

ان کان علاوه سنڌي، انگريزي، اردو ڪتاب سولائي سان ملي سگهن ٿا.

رابطي لاءِ:
سجاڳي ڪتاب گهر
شاپ نمبر 33، ائگريڪلچر ڪامپليڪس
حيدرآباد، سنڌ
فون نمبر:0332-2678558

سنڌي قوم اڪبر شاهه جهڙن نرالن فردن تي جيترو ناز ڪري، سو ٿورو آهي. عوامي تحريڪ جا ساٿي اڪبر شاهه کي پنهنجي سينيئر ساٿي ۽ رهنما ساٿي ليکيندي، سندس محسن ۽ نظرياتي سلام ٿا پيش ڪريون.

رسول بخش پليجو

سائين اڪبر جهڙا انسان زندگيءَ جي مقصد ۽ حياتي جهڙي انمولي تحفي کي سمجهي اها وک پنهنجي ڌرتي ۽ قوم لاءِ کڻندا آهن.

حافظ نظاماڻي

سنڌي ادبي سنگت جو پليٽ فارم هجي يا پ ٽ الف جي تحريڪ يا ڪا سياسي ۽ جمهوري جدوجهد، سيد اڪبر جوان ۾ سرواڻيءَ وارو ڪردار رهندو هو ان لاءِ ڪيس ضلعي بدر به ٿيڻو پيو. نفاست پسند، راڳ سان رغبت رکندڙ پرڪشش شخصيت جو مالڪ، دريا دل سحر گفتاريءَ وسيلي محفلن تي ڇانئجي ويندڙ شاهه لطيف جو پارکو سيد اڪبر جي ذڪر کان سواءِ ٺٽي ضلعي جي شعور جي تاريخ اڌوري رهندي.

پروفيسر عزيز سولنگي

سيد اڪبر پنهنجي ويچارن ۽ پنهنجي ڌرتيءَ سان ذهني ۽ عملي طرح سدائين سلهاڙيل رهيو. هن ڪڏهن به ۽ ڪٿي به پنهنجي ذهن ۽ ضمير جو سودو نه ڪيو.

غلام حسين رنگريز

لطيف جو پانڌيئڙو، سنڌ جو سڄڻ حال ۾ پائي مڙس ماڻهو، وڏي دل وارو پارکو ۽ ڪاهوڙڪي وڙ جو وڻجهار اڪبر شاهه درملوڪ شاهه ۽ دڙي کي نه پر اسان جي سڄي سڄر ساٿ کي ههڙي وچ راهه ۾ ڇڏي ويو.

غلام قادر پليجو

هن جي شخصيت ايتري من موهيندڙ پياري ۽ ڪشش ڀري هئي، جو ماڻهو پاڻ ڇڪجي هن ڏانهن ويندو هو. دل جو صاف، منافقي کان پري ۽ سنئون سڌو ماڻهو هر ڪنهن کي پيار ڪندڙ هو.

شوڪت حسين شورو

سيد اڪبر کي مرحوم ڪيئن لکان؟ جنهن جيئڻ جو ڏانءُ ڏنو جنهن انسانيت جا سبق ڏنا. جنهن لطيف مرشد کي ائين پڙهيو ڄڻ لطيف سائين پاڻ پيو پنهنجي ڪوتا مالڪوئس ۾ ڳائي. ڪا وائي سارنگ ۾ پيو سڻائي ۽ دليون پيو گهائي. دلبر جا ديدار اکين جي اوصاف پيو اجاگر ڪري.

رسول بخش درس

سيد اڪبر پنهنجا ذاتي توڙي پيشه ورانه تعلقات عوامي تحريڪ جي وسعت ۽ تنظيم لاءِ ڪتب آندا. اڄ ڪلهه وچولي توڙي اتر جي ضلعن اندر عوامي تحريڪ جي جيڪا تنظيم موجود آهي، ان جو وڏو حصو انهن بنيادن تي قائم آهي، جيڪي سيد اڪبر جي پيشه ورانه جدوجهد دوران استوار ٿيا.

ڊاڪٽر رجب علي ميمڻ

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙ، ياڙي، ڪاٺو، پاڇوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَــنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪـو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهـڙي دعوىٰ ڪري ٿـو تـہ پَـڪَ ڄاڻو تـہ اُهـو ڪُـوڙو آهـي. نہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪـو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِيـن. اهڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَـٻِئي جي مدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَٺُ ڪنـدا ۽ غيرتجـارتي non-commercial رهنـدا. پَنَـن پـاران ڪتـابن کـي ڊِجيٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪـو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪـرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيـو اهـم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪـو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَـن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن ڄاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَمر- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاٽائي کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهڻ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اٽڃاٽن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڙهَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَڙهَ سيني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

> وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
> پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
> - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)